

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXI. ÉVF.

2017

1. SZÁM

TARTALOM

KÖSZÖNET A HATVAN ESZTENDŐÉRT. MURÁDIN LÁSZLÓNAK (*Egyed Emese*) 5

Tanulmányok

SZAKÁL ANNA, Források Kriza János gyűjtőhálózatának kutatásához..... 7
HÁSZ-FEHÉR KATALIN, Berzsenyi 1808-as kötetkompozíciója és a magyar költészeti
  hagyomány 29

Műhely

CS. NAGY LAJOS, *A Háromszéki Nyelvatlasz szerkesztési munkálatai*..... 53
NAGY ERIKA, *A Tótfalusi-szakácskönyv helyesírási kérdéseire* 63
DEMETER ZSUZSA, *Alakmások Kinde Annamária költészetében*..... 73

Krónika

Péntek János 75 éves (*Szilágyi N. Sándor*)..... 87
A 75 éves Mózes Huba köszöntése (*Murádin László*)..... 91
VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Pécs, 2016. augusztus 22–27. (*Gaal György*).. 95

Szemle

VISKOLCZ NOÉMI, *A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára*
  (*Szegedi Éva*)..... 99
MÓZES HUBA, *Fényes körútjain a végtelennek. Esszék, jegyzetek (Kabán Annamária)* 102
PÉNTÉK JÁNOS, *Történekek a nyelvben a keleti végeken. I (B. Fodor Katalin)*..... 104
PÉNTÉK JÁNOS, *A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. Moldvai magyar–közmagyar*
  rész. A–K (Csomortáni Magdolna)..... 109
PÁPAI PÁRIZ FERENC, *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen kollégium alapítása és története*
  (*Csata Adél*)..... 112

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

ANUL LXI

2017

NR. 1

S U M A R

MULȚUMIM LUI LÁSZLÓ MURÁDIN PENTRU CEI ȘAIZECI DE ANI DE ACTIVITATE (<i>Emese Egyed</i>).....	5
--	---

Studii

ANNA SZAKÁL, Surse pentru studiul rețelei de anchetă a lui János Kriza	7
KATALIN HÁSZ-FEHÉR, Compoziția volumului din 1808 al lui Berzsenyi și tradiția poetică maghiară.....	29

Atelier

LAJOS CS. NAGY, Lucrările de editare a <i>Atlasului dialectal al regiunii Trei-Scaune</i>	53
ERIKA NAGY, Note privind ortografia <i>Cărții de bucate</i> a lui Tótfalusi	63
ZSUZSA DEMETER, Alter ego-uri în lirica Annamáriei Kinde	73

Cronică

János Péntek la 75 de ani (<i>Sándor N. Szilágyi</i>).....	87
Elogiu lui Huba Mózes la vârsta de 75 de ani (<i>László Murádin</i>).....	91
Al VIII-lea Congres Internațional de Hungarologie, Pécs, 22–27 august 2016 (<i>György Gaal</i>)....	95

Recenzii

NOÉMI VISKOLCZ, <i>A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára</i> (Scene ale patronajului aristocratic baroc. Biblioteca lui Ferenc Nádasdy) (<i>Éva Szegedi</i>)....	99
HUBA MÓZES, <i>Fényes körútjain a végtelennek. Esszék, jegyzetek</i> (Pe bulevardele luminoase ale infinitului. Eseuri și glose) (<i>Annamária Kabán</i>).....	102
JÁNOS PÉNTEK, <i>Történekek a nyelvben a keleti végeken</i> . I. (Limba maghiară la granițele sale estice) (<i>Katalin B. Fodor</i>)	104
JÁNOS PÉNTEK, <i>A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. Moldvai magyar–közmagyar rész.</i> <i>A–K.</i> (Dicționarul limbii regionale maghiare din Moldova. I/1. Limba maghiară din Moldova – Limba maghiară curentă. A–K.) (<i>Magdolna Csomortáni</i>)	109
FERENC PÁPAI PÁRIZ: <i>A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen kollégium alapítása és</i> <i>története</i> (Înființarea și istoria Colegiului Bethlen din Alba Iulia–Aiud) (<i>Adél Csata</i>) ...	112

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

YEAR LXI

2017

NR. 1

C O N T E N T S

MANY THANKS TO LÁSZLÓ MURÁDIN FOR THE SIXTY YEARS ACTIVITY (<i>Egyed Emese</i>).....	5
---	---

Studies

ANNA SZAKÁL, Sources regarding the Study of János Kriza's Network of Collectors	7
KATALIN HÁSZ-FEHÉR, Berzsenyi's 1808 Arrangement of His Poems and the Hungarian Poetical Tradition	29

Workshop

LAJOS CS. NAGY, Editing the <i>Dialectal Atlas of Háromszék Region</i> (Trei-Scaune, Romania)	53
ERIKA NAGY, Orthographic Observations on a <i>Recipe Collection</i> by Tótfalusi	63
ZSUZSA DEMETER, Alter Egos in the Poetry of Annamária Kinde.....	73

Chronicle

János Péntek Turning 75 (<i>Sándor N. Szilágyi</i>).....	87
Honouring Huba Mózes Turning 75 (<i>László Murádin</i>).....	91
The 8 th International Congress of Hungarology, Pécs, 22–27 August 2016 (Hungary) (<i>György Gaal</i>).....	95

Book Reviews

NOÉMI VISKOLCZ, <i>A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára</i> (Scenes of Baroque Aristocratic Patronage. The Library of Ferenc Nádasdy) (<i>Éva Szegedi</i>)...	99
HUBA MÓZES, <i>Fényes körútjain a végtelenség. Esszék, jegyzetek</i> (On the Bright Boulevards of the Infinity. Essays, Annotations) (<i>Annamária Kabán</i>)	102
JÁNOS PÉNTEK, <i>Történesek a nyelvben a keleti végeken. I</i> (The Hungarian Language at Its Eastern Borders. I) (<i>Katalin B. Fodor</i>).....	104
JÁNOS PÉNTEK, <i>A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. Moldvai magyar–közmagyar rész.</i> <i>A–K</i> (Dictionary of the Hungarian Regional Language in Moldova. I/1. Moldavian Hungarian–Colloquial Hungarian. A–K) (<i>Magdolna Csomortáni</i>)	109
FERENC PÁPAI PÁRIZ, <i>A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen kollégium alapítása és története</i> (Establishment and History of the Bethlen College in Alba-Iulia–Aiud) (<i>Adél Csata</i>) ...	112

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

KÖSZÖNET A HATVAN ESZTENDŐÉRT.
MURÁDIN LÁSZLÓNAK

Murádin László nyelvész kollégánk tízévnvi főszerkesztői tevékenység, de a Román Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya e magyar nyelvű lapjához, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekhez fűződő hatvanévnvi szakmai hűség után – egészségi okok miatt – felmentését kérte e hosszan (egyébként javadalmazás nélkül viselt) funkcióból.

A lap mindenkori szerkesztősége köszönettel tartozik a nyelvész szakma e kiváló művelőjének, aki nyelvjárási, névtani munkái mellett lankadatlan energiával és helyzetismerettel járult hozzá a színvonalas kiadvány pontos megjelenéséhez. Személyében még ez az egész teljesítmény jelenvaló. Erőt kívánunk neki saját kutatásai folytatásához, a jövőhöz! És hadd használjunk jelen időt a NyIrK-hez kapcsolódó, évtizedeket jelentő munka nagyon rövid, de őszinte elismerésből fakadó összefoglalásához.

Munkásságát legutóbb – az őt 85. születésnapján köszöntő életmű-bibliográfia – bevezető tanulmányában Péntek János nyelvészprofesszor, a pályatárs, az MTA külső tagja részletesen értékelte (*Murádin László szakmai életútja*. Murádin László. Szerk. Kádár Edit. Europrint. Nagyvárad, 2016 [Erdélyi Magyar nyelvészek 1.]) A folyóiratnak tehát indulása, 1957 óta munkatársa (az első lapszámban megjelent írása: *Az ikes ragozás állapota és használatának nemzedékek szerinti megoszlása Háromszéken*. NyIrK I/1–4: 75–86.). Ő maga a NyIrK-ről szóló szócikkben fogalmazza meg a lap akadémiai jellegének ismerveit: többek között a szaktudományi jelleg és az esszéisztikus hangvétel bizonyos fokú elkülönítését, eredeti kutatási eredményekre támaszkodó közlemények közzétételét (a *Romániai Magyar irodalmi Lexikonban*: 4. kötet N–R 221–223).

Tanúja a szerkesztőség többszöri átalakulásának, a politikai széljárások ellenére saját közleményeit, szerkesztői (1968–2007), majd főszerkesztői (2007–2016) munkáját minden esetben szakmai szempontok határozzák meg. Látszik ez a kezdetekhez képest egyre mostohább anyagi körülmények között megjelenő lapban kialakított rovatok – Tanulmányok, Kisebb közlemények, Adattár, Szemle, Hírek) fenntartásán, köztük az Adattárhoz való ragaszkodásán is: különös figyelmet szentel a hely- és személynévkutatásnak, az évek során csaknem másfélszáz település helyneveit teszi a lap hasábjain közzé. Az Adattár a magyar kultúra sajátos történeti antológiájának is tekinthető – erőszakos helynév- és utcanév-változtatások, területi „átrendezések”, ideológiai szigorítások „változtatossága” idején.

1968-ban szerkesztőségi titkári megbízást kap, ettől és a szerkesztőbizottságba való bekerülésétől (1970) a munka dandárja rá hárul: kéziratok „beszerzése”, kapcsolattartás a szerzőkkel, az Akadémiával, a szerkesztőtársakkal. A lapról Beke György (1974), Cseke Péter (1976, 1977), Kelemen Béla (1978), Mózes Huba (2000) és ő maga is közöl (1994, 2002) problémafelvető-szintetizáló írást. Nem rajta múlik, hogy a hungarológia területeivel foglalkozni képes intézeti munkatársak száma a minimálisra csökken, és csökken a (szabadárusításba nem kerülő) folyóirat példányszáma is.

Szerkesztőségi munkáját olyan jelentős gyűjtések, rendszerezések mellett végzi, amelyek eredménye *A romániai magyar nyelvjárások Atlasza (RMNYA) I–XI. kötet*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest (1995–2010); az Erdélyi magyar nyelvfeldrajz. Nyelvészeti Tanulmányok. Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad (2010) és több nyelvészeti-nyelvművelő tanulmánykötet, cikkgyűjtemény.

Murádin László munkásságát szakmai és állami szinten is elismerte a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1974, Csűry Bálint-émlékérem), a Román Akadémia (1996, B. P. Haşdeu-díj, a magyar kormány (2011, a Magyar Köztársaság Érdemrend lovagkeresztje). Szerkesztői munkája tanúiként, folytatóiként, tudjuk, bizonyítanunk kell, de erős jelen időben hadd mondjunk most olvasók, kutatók, mindenkori NyIrK munkatársak nevében egyetlen szót (Kolozsvárt, 2017 tavaszán): köszönjük!

EGYED EMESE

TANULMÁNYOK

SZAKÁL ANNA

FORRÁSOK KRIZA JÁNOS GYŰJTŐHÁLÓZATÁNAK KUTATÁSÁHOZ¹

Kulcsszavak: levéltári források, levelezés, 19. század, unitárius, Erdély

„Ugy vagyunk evel is, mint a botanicával; elmegyen a sok burján mellett, aki azokat nem tanulta ismerni, s bármint mereszze szemeit, azokat csak burjánoknak látja.”²

Jelen írásomban azt mutatom be, hogy az eddigi kutatások alapján hogyan, milyen szövegekből építhető fel Kriza János (1811–1875) hagyatéka, mit tudunk róluk, ezek hogyan vándoroltak, kiknek a kezén fordultak meg, melyik szálat hol veszítjük szem elől, illetve kiknek, milyen hagyatékát kellene fellelni ahhoz, hogy az anyag teljesebb képet mutathasson. Emellett tágabban arra is rá kívánok mutatni, hogy egy tényleges hagyatékkal nem rendelkező, 19. századi, egyházi kötődésű folklorisztikai gyűjtőhálózat kutatásához milyen forrásokat elengedhetetlen bevonni annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk létrejöttéhez, háttéréhez és a benne részt vállaló személyekhez.

Bár a folklorisztika hajlamos úgy tekinteni Kriza Jánosra és a *Vadrózsákra* – mint a kánon erős elemére –, mint ami, illetve mint akinek a gyűjtőhálózata kutatott és kellőképpen feltárt, úgy vélem, hogy mind a levelezésgyűjtemény (Szakál 2012), mind a *Vadrózsák* II. kötetének (Kriza 2013) megjelenése azt mutatta, hogy feltáratlan anyagok és megoldatlan kérdések sora veszi azt körül. A két kötet ugyan néhány nagyobb adósságot törlesztett, ám megjelenésükkel sem tekinthető a kutatásnak akár csak egyetlen oldala is teljesen lezártnak. Mindkét kötet egy adott időpillanatig előkerült anyagot tett közzé, így minden precizításra és teljességre törekvésük ellenére is tartalmaznak hibákat és hiányosságokat.³ A korábbi Kriza-kutatások nem,

¹ Munkámat a tanulmány megírása során a Tempus Közalapítvány államközi kutatói ösztöndíja segítette.

² Az idézet Kiss Mihály Kriza Jánoshoz írt 1862. május 22-i leveléből származik és eredetileg a meseszövegek átdolgozására vonatkozik. Ld. Szakál 2012: 101.

³ Olosz Katalin már a kötet előszavában is jelzi az idő szorítása miatti nehézségeket (vö. Olosz 2013), emellett tételesen is felsorol azóta előkerült szövegeket, amelyeknek helyet kellett volna kapniuk a *Vadrózsák* II. kötetében (vö. Olosz 2016b.). Magam bizonyos hibákat 2016 végén megvédett disszertáciomban (Szakál 2016a), Ürmösi Sándor kapcsán megjelenés alatt álló tanulmányomban (Szakál 2017), illetve jelen cikkemben próbálok pontosítani.

vagy alig tettek kísérletet arra, hogy a Krizához vagy a gyűjtőhálózathoz kapcsolható hagyatékokat felkutassák és feltárják. Az a kutatói habitus sem volt igazán jellemző, amely a sikeres vagy sikertelen kutatás eredményeit precízen rögzítette volna, ezzel téve transzparenssé a kutatás mindenkori állását. Mindez azt is eredményezte, hogy ma sokkal kevésbé széttagoltnak, szétszórtnak és hiányosnak gondoljuk a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához kapcsolható hagyatékokat, mint amilyenek azok valójában. Jelen írás ezért arra is kísérletet tesz, hogy a következőkben a még sok esetben csupán a forrásfeltárásig (vagy máshol csupán a nyomok számbavételéig) eljutott kutatási eredményekről számot adjon.⁴

Kriza János gyűjtőhálózatának kutatásában az alapvető nehézséget az okozza, hogy ezzel a gyűjtőhálózattal hiába volt kapcsolatban püspök, lelkész, falusi tanító, kollégiumi tanár, ügyvéd, levéltáros és gróf, tényleges, teljes hagyatéka egyiküknek sem maradt fenn, de még részleges hagyatékról is alig egy-két személy esetében beszélhetünk. Ennek magyarázata egyfelől a korszakban rejlik: a 19. század közepén-végén még nemigen tartották a személyes iratokat, magánlevelezést közgyűjteményben való megőrzésre érdemesnek, ezért azok fennmaradása nagyrészt azon múltott (nemcsak Erdélyben, hanem Magyarország más részein is⁵), hogy a család valamely tagja fontosnak gondolta-e a család történetének megőrzését ebben, az írott formában is. Az iratok fennmaradását, megőrzését Erdélyben nehezítették a 20. századi történelem sorsfordulói is, amelyek következtében, elsősorban a két világháború között, rengetegen hagyták el Erdélyt, s – ezt már csak gondolom – a magukkal vitt személyes tárgyak közé nem feltétlenül a 19. századi (vagy korábbi) kéziratokat helyezték. A helyben

⁴ Eddigi kutatásaim során lehetőségeimhez mérten igyekeztem a szóba jöhető közgyűjtemények témába vágó anyagait áttekinteni, de egyrészt valamennyi forrás maximális átnézését és feldolgozását még nem tudtam elvégezni, másrészt néhány (kevésbé átlátható) levéltár esetében fennáll a lehetősége annak, hogy egy rosszul elnevezett fondból, vagy egy mindeddig fel nem dolgozott és kutatásra nem bocsátott anyagból előkerül valami, ami a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához tartozik. A következő levél- és kéziratárakban végeztem kutatásokat az elmúlt években: Budapesten a MTAK Kézirattárában, az OSZK Kézirattárában, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, a MNL Országos Levéltárában, a MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Archívumában, a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerületi Levéltárában, a PIM Kézirattárában és 1–1 dokumentum érdekében céltartottan a Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltárában, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában és Budapest Főváros Levéltárában. Emellett Erdélyben a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában, a Kolozsvár-Belvárosi Egyházközség Unitárius Levéltárában, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a Kolozs, Maros és Hargita megyei Állami Levéltárakban, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban, a marosvásárhelyi Bolyai téri Unitárius Egyházközség Levéltárában, továbbá az Árkosi, Erdőszentgyörgyi, Nyomáti és Székelykeresztúri Unitárius Egyházközségek Levéltárában. Kiegészítő adatok miatt írtam a berlini Humboldt Egyetem Archívumába, de egyelőre nem érkezett válasz, illetve pár napot töltöttem az oxfordi Harris Manchester College Library-ben. Mindemellett köszönettel tartozom Nyárádi Zsoltnak, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum régészének, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta az általa rendezett és digitalizált lókodi, kénosi, homoródszentmártoni, alsórákosi, homoródalmási, tordátfalvi és székelyszentmiklósi egyházközségi anyagokat.

⁵ Vö. a gyulai Ladics ház történetét, ahol öt generáció berendezési tárgyai és írott dokumentumai őrződtek meg annak hála, hogy mindig volt olyan hozzátartozó, aki a házban élve tovább és tovább őrizte azokat – mindaddig, míg elérkezett az a korszak, amikor a múzeumok nyitottá váltak és a szakma is nyitottá vált egy ilyen épület, tárgy- és irategyüttes átvételére és bemutatására. (A most múzeumként működő ház történetére Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.)

maradók esetében az súlyosbította a helyzetet (azaz a mai kutatás helyzetét), hogy az első és különösen a második világháború után – teljesen jogosan – létrejött egyfajta bizalmatlanság az archívumok iránt, ami különösen az idősebb nemzedék gondolkodásában ma is érezhetően jelen van. Emiatt egyrészt senki sem szívesen adta közgyűjteménybe az esetleg magánál őrzött iratait, mivel utána nem lehetett biztos benne, hogy az nem kerül-e egy másik, messzi levéltárba, vagy rosszabb esetben nem tűnik-e el örökre. Másrészt kialakult egy olyasféle szemlélet, hogy állami levéltárból kéziratot elhozni sem számít olyan véteknek, vagy akár meglepő cselekedetnek, mint ahogy arra ma gondolunk, mert lényegében a dokumentum fennmaradása szempontjából minden biztosabb, mint az (állam által kontrollált) archívum.⁶ Mivel az egyházi levéltárak helyzete is instabil volt (nem lehetett az egyszerű polgár biztos abban, hogy az oda beadott dokumentumait nem foglalják-e le másnap és viszik-e el egy harmadik helyre), így ezekbe a gyűjteményekbe sem feltétlenül kerültek be a kommunizmus évei alatt személyes anyagok. Ez a levéltárakkal szembeni bizalmatlanság nem volt megalapozatlan: az egyházi könyvtári, kéziratári és levéltári anyagok nagy részét államosították, a gyűjteményeknek sokszor nem volt igazi gazdájuk, a már korábban létező, vagy a kommunizmus alatt korábbi gyűjteményekből létrehozott állami közintézményekben sok esetben az sem volt cél, hogy hozzáértő, a nyelvet ismerő kutatót alkalmazzanak, aki becsületesen vigyáz a rábízott anyagra – és azt esetleg fel is dolgozza (vö. pl. Jakó–Sebestyén–Bözödi 1994; Jakó 2004: 108–114.). A helyzet a legtöbb helyen az utóbbi évtizedekben megváltozott, az egyházi levéltárak megerősödtek és képzett szakemberekkel várják a kutatókat. Emellett az állami intézmények többségében is van legalább egy-egy képzett, magyarul is értő, megbízható levéltáros, s összességében valamivel jobban figyelnek a kéziratokra is – még ha kivételek továbbra is akadnak.

Kriza János és gyűjtőhálózatának kutatását annak kiderítésével érdemes kezdeni, hogy mi történt a Kriza kezén felgyűlt kéziratok folkloranyaggal, vagyis hogy hová lett Kriza János hagyatéka.⁷ E kérdésre úgy lehet megkísérelni a válaszadást, ha egyszerre próbálunk időben előre és visszafelé is nyomozni – reménykedve abban, hogy a szálak valahol találkozni fognak. Ennek megfelelően egy ideig próbálok követni a szálakat Kriza Jánostól a jelenbe, s bizonyos esetekben a ma különböző közgyűjteményekben fellelhető kéziratok possessorai alapján igyekszem időben visszafelé tájékozódni.

Az már a *Vadrózsákkal* összefüggésbe hozható dokumentum- és levelezés-kötet megjelenése óta köztudott, hogy Kriza János hagyatékának gondjával nem az özvegye, Füzi Borbála foglalkozott (ahogy az a szakirodalomban elterjedt, vö. pl. Arany–Gyulai 1882: V), hanem a kéziratot fia, Kriza Gyula rendezte, aki tervezte annak letisztázását is,⁸ azonban csak a szétválogatásig jutott, mivel váratlanul

---

⁶ A saját tapasztalataimat és benyomásaimat Olosz Katalinnal egyeztettem, akinek a meglátásait ezúton is köszönöm. Az utolsó gondolatot annak kapcsán is vetettem fel, hogy bevallotta, ő korábban úgy vélte, hogy Faragó József valahogy magához vette (azaz a kéziratárból hazavitte) azokat a Kriza-leveleket, amelyekről írt és beszélt, s Olosz Katalin azért sem gondolt a megkeresésükre, mivel úgy vélte, azok valahol Faragónál (vagy később a hagyatékában) lappanganak.

⁷ Ennek könnyebb nyomon követését a tanulmány végén egy ábra segíti, amelynek kézi rajzból számítógépes formába öntését itt köszönöm meg Muntag Mártonnak.

⁸ Hajós Béla levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1875. aug. 18. [Szakál A. 2012. 213.]

Besztercére rendelték, s így a hagyaték Pestre, Gyulai Pálhoz való felküldése Kriza János vejére, Kovács János unitárius kollégiumi tanárra maradt.⁹ Csupán sejthetjük, hogy a folklórhoz nem értő Kriza Gyula válogatása azt jelentette, hogy mindazt, ami számára népköltészeti szövegnek tűnt, elküldte Pestre, ami viszont a hagyaték személyesebb részét képezte, azt Kolozsváron tartotta. Az 1875 októberében Pestre érkezett korpusz kapcsán az elmúlt évtizedek legnagyobb felfedezését Olosz Katalin tette, aki feltárta és megnyugtatóan rögzítette (Olosz 2013: 63–77), hogy mi történt a Pestre küldött kéziratok egyik felével (azóta tudjuk, ez a kisebbik részt jelenti). Az ő adatai alapján a kéziratok sorsát a következőképpen tudjuk rekonstruálni. Gyulai Pál a kézirat-válogatás feladatát az akkor egyetemi hallgató Benedek Elekre bízta. A Benedek által szelektált anyagból tovább válogatva állította össze Gyulai Pál és Arany László a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetének, a *Székelyföldi gyűjtésnek* a Kriza-részét. Ez a Benedek Elek által kiválogatott kézirat anyag Gyulainál, majd a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőinél maradt, míg végül Sebestyén Gyula hagyatékával 1946-ban a Néprajzi Múzeumba nem került. Ez az a tény, amelyet Olosz Katalin felfedezéséig senki sem sejtett, mivel a kéziratok Sebestyén Gyula hagyatékaként kerültek beletárolásra.¹⁰

A Pestre került hagyaték-rész másik fele azt a kézirat anyag-részt jelenti, amely a Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, vagy esetleg Arany László iratai között vészelte át az évtizedeket, míg sejtetően a második világháború során lekerült a MTA pincéjébe.¹¹ Erről bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy 1949-ben találta meg Gergely Pál, 1952-ben került iktatásra, és ma is a MTA Könyvtárának Kézirattárában (a továbbiakban: MTAKK) található az Irod. 4-r. 409, 411, 412, 413, 415. és az Ms. 930-as számokon – hozzátéve, hogy ezen számok alatt nem csupán Krizához köthető kéziratok kerültek összefűzésre, hanem olyanok is, amelyeket Gergely Pál a bekötéskor rosszul azonosított, így Kriza neve alá köttettek (pl. Gyulai Pál vagy Arany Juliska kéziratai).

A – Kriza halálát követően – Pestre felküldött anyag utolsó egységéből, amelyet a nyelvész Szinnyei József is felhasznált tájszótára készítéséhez (Szinnyei 1893–1896. I: III),¹² a néprajzos szakirodalomban a közelmúltig egyedül Tátrai Zsuzsanna publikált (Tátrai 1982), aki a népszokások felől vizsgálta meg azt a tájszóanyagot, azokat a nyelvjárási jegyzeteket, amelyekről Benedek Elek még tudott (vö. Benedek 2006: 118),¹³ azonban utána a néprajzos szakma szem elől veszítette. Ezért történhetett meg az, hogy magam (Tátrai Zsuzsanna írásáról megfélekezve) 2014 körül újra „felfedeztem” ezt a kézirat anyagot, s átadva azt Olosz Katalinnak, ő publikált belőle

⁹ Kovács János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1875. október 4. [Szakál A. 2012. 214.]

¹⁰ Az Etnológiai Archívum jelenlegi munkatársai a készülő online rendszerbe már a helyes adatokat fogják bevinni. Az információt és a remélhető helyesbítést ezúton is köszönöm Granasztói Péternek és Kovács Evelinnek.

¹¹ Erről részletesebben ld. Szakál 2015.

¹² Szinnyei a feldolgozott anyagok között sorolja fel „Krizsa János hagyatékát”, amelyben „legnagyobb részét Kiss Mihály árkosi unitárius esperes gyűjtése” volt található. A MTAKK M. Nyelvtud. 4-r 102. jelzetű anyagban is végig megfigyelhető annak nyoma, hogy Szinnyei használta azt.

¹³ Olosz Katalin tanulmányában a bizonyítás folyamatát ld. Olosz 2013: 67.

egy Kiss Mihály lejegyezte balladát, körüljárva annak jelentőségét és háttértörténetét is (Olosz 2015).

Mindezek mellett a Pestre került hagyatékrész kapcsán elképzelhető az is, hogy az első kötet kéziratait Gyulai Pál Szabó Sámuelnek küldte volna vissza Erdélybe – azonban ez a teória határozottan nem támasztható alá. Olosz Katalin is egy levélbeli utalásra és a kéziratok között tapasztalható hiányokra alapozva említi ezt az eshetőséget, szintén kérdőjelekkel (Olosz 2013: 67–68).¹⁴

A hagyatéknak másik részének útját még ennél is sokkal több kérdőjel övezi. Az időben előrefelé haladva addig valószínűsíthető a Kolozsváron maradt hagyatéknak sorsa, hogy annak teljessége vagy egy része Kovács Jánoshoz, Kriza vejéhez, a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanárához, későbbi igazgatójához került. Erre abból következtethetünk, hogy Kriza János halála (azaz 1875) után három közeli élő rokona volt: a felesége, Fűzi Borbála (1808–1895), a fia, Kriza Gyula (1843–1891), akít még abban az évben Besztercére helyeztek és a későbbiekben is Besztercén élt, illetve a lánya, Kriza Lenka (1856–1890). Ő férjével, Kovács János (1846–1905) unitárius kollégiumi tanárral és gyermekeikkel Kolozsváron lakott. Mivel Fűzi Borbála 1895-ben elhunyt, azt feltételezhetjük, hogy ha addig nem is, azután bizonyosan a legközelebbi, Kolozsváron élő rokonsághoz, Kovács Jánoshoz és gyermekeihez került a Kriza-hagyatéknak. Ennek legnagyobb részét Kovács János 1905-ben bekövetkezett halála után feltehetően fia, Kovács Kálmán, szintén a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára örözte tovább.¹⁵ Kovács Kálmánról tudjuk, hogy 1934-ben, 51 évesen költözött Magyarországra és 1951-ben egy közlekedési balesetben hunyt el.

A hagyatéknak Kolozsváron maradt részének megtalálásához visszafelé haladva próbáltam közelíteni. Ennek érdekében azt igyekeztem áttekinteni, hogy a ma közgyűjteményekben fellelhető, Krizához köthető kéziratok hogyan, kitől, mikor kerültek be oda. Ezt követően ezeknek a valamikor Kriza-hagyatéket birtokló

---

¹⁴ Ellentmond ennek az elméletnek, hogy az I. kötet bizonyos szövegei Pesten vannak, az előbb említett anyagok között. Azonban, ha mégis az I. kötet egy része Szabó Sámuelhez került is, úgy annak nyoma veszett – mert, ahogy Olosz Katalin évtizedes kutatómunkával nem tudott Szabó Sámuel személyes hagyatékának a nyomára bukkanni, úgy a Kriza-anyaggal kapcsolatban is szinte egészen biztosak lehetünk abban, hogy az örökre elveszett a kutatás számára.

¹⁵ Erre utal az egyik, közgyűjteményben található kéziratban szereplő anyag jelzése, miszerint az Kovács Kálmán tulajdona [vö. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (hivatalos nevén: Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, a továbbiakban: KvAKt.) Ms. U. 2090]. Továbbá erre Erdélyi Pál Sebestyén Gyulához írt 1910. november 4-i levele (ld. Szakál 2012: 243. 125. levél), amelyben azt írja Erdélyi Pál, az EME könyvtárosa, hogy „Van azonban itt Kolozsvárt, Kriza unokájánál Kovács Kálmán unit. koll tanárnál Kriza hagyatékában egy- és más. [...] meg arról is szolt valamit, hogy második kiadásban ő akarja adni [ti. a *Vadrózsákat*], még pedig adalékokkal bővítve és az eredeti följegyzésekből korigálva.” Mindezek mellett egy, a *Pesti Napló*-ban 1927-ben megjelent, (az ifjabb) Kovács Kálmánnal folytatott beszélgetés is azt tanúsítja, hogy a hagyatéknak a családnak ebben az ágában őrződhetett meg. Ebben (az egyébként nem túl megbízhatónak tűnő interjúban) az hangzott el, hogy „sok írás, feljegyzés maradt még Kriza János után,” s a szövegekörnyezetből úgy tűnik, hogy ezeket Kovács Kálmán és családja őrzi. Vö. B. L. 1927. Itt jegyzem meg, hogy Kovács Kálmánnak és családjának a hagyatéka a budapesti Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerületének Levéltárában található a X/j. fondban. [Ld. <http://www.unitar.hu/level/X.pdf> (2015. 05. 06.)]

személyeknek a hagyatékát próbáltam megkeresni, vagy más, közgyűjteményekbe beadott (azonosítatlan) 19. századi kéziratait megtalálni. A kutatás eredményeképpen annyi jelenthető ki bizonyosan, hogy a Kolozsváron maradt hagyaték feltárható része hat különböző archívumban és egy vagy két magánszemélynél található. Azonban ez a Kolozsváron maradt rész a ma ismertnél bizonyosan jóval nagyobb volt; ha a hagyaték népköltészeti részéről még közelítőleg sem tudunk nyilatkozni, azt teljes egyértelműséggel konstatálhatjuk, hogy Kriza János szinte teljes családi hagyatéka, levelezésének szinte teljes egésze hiányzik a ma ismert kéziratok közül. Vagyis Kriza szinte valamennyi magánjellelű kézírata egyelőre lappang, vagy örökre elveszett. Őrzhelyük szerint felsorolva a következő eredményre jutott a kéziratok utáni nyomozás.

Ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának¹⁶ tulajdonában található kéziratok anyagok közül hat olyan tétel van,¹⁷ amelyet a fent említett Kovács Kálmán adott el a közgyűjteménynek 1951-ben, a halála évében.¹⁸ Bár ezek „Krizaféle hagyaték”-ként szerepelnek a Növedéki Naplóban, a többségük olyan bekötött könyv, amely Kriza könyvtárának lehetett a része, de népköltészeti vonatkozása nincs. A Kovács Kálmán által eladott kéziratok közül egyedül Tiboldi István adomái (OSZK Kt. Oct. Hung. 1198.) kapcsolhatóak valamilyen formában a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához.

Szintén a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanító Kovács Kálmán által kerülhetett néhány Kriza Jánoshoz kapcsolható kézirat a Kollégium levéltárába feltehetően még a 20. század elején. Ezek közül ma az unitárius levéltárban (hivatalos nevén: a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárban, a továbbiakban: MUEKvGyLt.) csupán Tiboldi István meselejegyzéseinek piszkozati példánya található.¹⁹ Kriza Gyula apjához, Kriza Jánoshoz írt 18 levele,²⁰ Kriza János vegyes

¹⁶ Itt köszönöm meg Hoffmann Gizellának, az OSZK kéziratárosának azt a sok rendbeli, odaadó segítséget, amivel mindig készségesen és azonnal válaszolt a felmerülő kérdéseimre, s olyan anyagok között is minden esetben utána nézett az általam keresett legkülönbözőbb személyeknek, amelyek egyébként az olvasók előtt zártak.

¹⁷ Ld. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Oct. Hung. 1187, 1188, 1198, Quart. Hung. 3052, 3054, Fol. Hung. 2252. Összesen 11 tétel került ekkor az OSZK Kézirattárába Kovács Kálmántól, de csak ennél a hatnál jelezte a bejegyző személy, hogy azok a Kriza-hagyaték részei.

¹⁸ Teljesen véletlenül arról is tudomásunk van, hogy Kovács Kálmán könyvei közül néhány bekerült az OSZK-ba. (Vö. pl. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. kötetet az OSZK-ban, benne Kovács Kálmán beragasztott ex librisével.) Egyelőre csupán az 1951-es Növedéki Naplót sikerült át-tanulmányozni annak kiderítése érdekében, hogy esetleg Kovács Kálmán könyveivel nem kerültek-e be olyan könyvek, amelyek valamikor Kriza János tulajdonában voltak. Ez alapján annyi biztos, hogy július folyamán három alkalommal 25 könyvet, 11 kéziratot és 2 térképet adott el az OSZK-nak. A könyvek azonban nagy valószínűséggel nem Kriza János könyvtárából származtak. (Vö. OSZK Gyarapodási Osztály, Növedéki Napló 1951 B 5971–12 060.)

¹⁹ Ezek bekerülési útjáról nincs adatunk, így csupán feltételezzük, hogy ezek is esetleg Kriza János hagyatékával kerültek a Kollégium kézirattárába. A Kriza-hagyaték két dobozban található, a különböző anyagok palliumokba vannak rendezve, de a fóliók nem számozottak, az egyes tételeknek és a doboznak sincs külön számuk.

²⁰ Ld. KVAkt. Ms. U. 2090.

feljegyzéseket tartalmazó füzetei és diákkori jegyzetfüzete²¹ az államosítás során a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományába kerültek és jelenleg is ott találhatóak. Ezek egyikén, a leveleket tartalmazó borítékon ma is látható a felirat: „Kovács Kálmán tulajdona” – emiatt feltételezhetjük, hogy esetleg ő maga helyezte el a nála lévő Kriza-hagyaték egy részét a levéltárban.²² Szintén a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található néhány Tiboldi István-mű kézírata, amelyekről – Tiboldi másolási kedvét ismerve – elképzelhető, hogy szintén Krizától kerültek az unitárius levéltárba annak ellenére, hogy ezek egyike sem tartalmaz folklórszövegeket.²³

Kriza János kortársának, a *Magyar Polgár* című lap szerkesztőjének, K. Papp Miklósnak a hagyatéka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. Ebben amellet, hogy négy Krizától kapott levél is van,²⁴ megtalálható Kriza János kollégiumi önképzőköri jegyzetfüzetének töredéke.²⁵ Egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy hogyan kerülhetett K. Papp Miklós tulajdonába a jegyzetfüzet, illetve, hogy a hagyatéka kinek a révén jutott el Budapestre.

Tizenhét, a leveleskönyv regesztájából is kimaradt Kriza-levél²⁶ és egy 1829-es, Kriza János által készített kollégiumi füzet töredéke²⁷ található a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában.²⁸ Ezek közül a füzet és a V 5483/1–3. jelzetű levelek (szám szerint: kilenc) keltik fel a hagyaték szétszóródása-megtalálása szempontjából az érdeklődésünket. Ugyanis utóbbiak olyan levelek, amelyeket Kriza János fiainak, illetve feleségének írt, s a feleségéhez írtak közül egyet²⁹ Jakab Elek még bizonyíthatóan látott Kriza Jánosról készített életrajza megírásakor – vagyis 1878-ban a levelek még feltehetően a család birtokában voltak. A levelek későbbi útját nem tudjuk követni, mivel az eladó személyét a Kézirattár munkatársai nem fedhetik fel.³⁰ Az 1829-es füzet-töredék 1972-ben, Benedek Elek hagyatékával (az unokáktól) került a Kézirattár tulajdonába.

²¹ Ld. KvAKt. Ms. U. 1436, 1448, 1451/A, 1564, 1769. [A legutóbbiban csupán néhány oldalas bejegyzés található Krizától.]

²² A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának és kézíratainak nagy részét államosították a 2. világháború után és azok ma is a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban találhatóak. A lefoglalás sok esetben esetleges volt, így akár egy eredetileg egybetartozó szöveg vagy hagyaték ma két, három helyen is lehet.

²³ A Tiboldi-művek közül azok, amelyeknél a bekerülésükről nem zárható ki, hogy Krizának szerepe lehetett benne: KvAKt. Ms. U. 588, 591.

²⁴ A regesztában ld. Szakál 2012: 384. Az egyetlen olyan, Kriza által K. Papp Miklósnak írt levelet, amely megjelent, ld. Szakál 2012: 200. 83. levél.

²⁵ Ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 2269 20/27: 1499–1502.

²⁶ Ld. PIM Kt. V 1470, V 1471, V 1472, V 5483/1–5, V 4713/756.

²⁷ Ld. PIM Kt. V 3524/143.

²⁸ Itt szeretném megköszönni Komáromi Csabának a PIM Kézirattárában található Kriza-dokumentumok bekerülési útjának kiderítésében nyújtott segítségét.

²⁹ Az 1855. július 9-i levélből idéz Jakab Elek. Ld. Jakab 1878: 97.

³⁰ Arra pedig nem emlékeznek a kézirattár munkatársai, hogy az illető eladónak voltak-e még más, Krizához kapcsolható kézíratai. Emiatt egyelőre az sem deríthető ki, hogy egy Kolozsvárról elszármazó személytől, vagy egy egyszerű kéziratgyűjtőtől kerültek-e be az iratok.

Eddig további négy magánszemély neve kapcsán merült fel a kapcsolatuk a Kriza-hagyatékkal. Paál Ákosné egyetlen Kriza-versfüzér eredeti kézírata birtokosaként nevezi meg Antal Árpád Kriza-bibliográfiájában Faragó Józsefre hivatkozva (Antal Á. 1971: 237). Kriza János családfája segítségével kideríthető, hogy Paál Ákosné Kriza Lenka és Kovács János egyik unokája, születési nevén Török Piroska. További kutatással az is kideríthető, hogy leánya, Paál Éva a birtokában lévő Kovács János-hagyatékot az 1990-es években a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának adta,³¹ azonban a vers nem volt a beadott hagyatékban,³² így feltételezhető, hogy csupán azokat az iratokat adta a levéltárnak, amelyek közvetlenül a nagyapjára, a már említett unitárius kollégiumi tanár és igazgató Kovács Jánosra vonatkoztak. A verses gyűjtemény (amelyet Kriza 1832-ben állított össze édesanyjának és egy másik, feltehetően rokon hölgynek közelgő névnapjukra) egyelőre lappang.³³ Másolata az egyelőre szintén elérhetetlen Faragó-hagyatékban van a MTAK Kézírtárában.³⁴ Kriza Dániel segítségével sikerült Paál Éva hagyatékának nyomára bukkanni, s kiderült, hogy halála után hagyatéka unokatestvére, dr. Paál Tamás birtokába került. Ő a közelmúltban ebből a Krizára vonatkozó – nagyjából 1 kilogrammnyi – anyagot³⁵ postán elküldte Kriza Ákos miskolci polgármesternek. Az ebben található néhány eredeti levelet egyelőre nem sikerült megtekinteni s így azokat a kutatás számára hozzáférhetővé tenni. Egyetlen eredeti Kriza-levelet véletlenül Paál Tamás birtokában maradt, ezt 2016 júniusában átadta Kriza Dánielnek, aki azt a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának ajándékozta.³⁶

Id. László Jenő neve egy kézíratos anyag elején fordul elő. Gergely Pál feljegyzése szerint 1971-ben tőle vásárolt meg az MTAK Kézírtára Gergely Pál közreműködésével egy olyan nyelvészeti gyűjtést (MTAKK Ms. 5088/145–155), amelyről csupán feltételezzük, hogy az is a Kriza-hagyaték részét képezhette. Szintén tőle került be 1963-ban a MTAKK-ba Kriza János gyászjelentője (MTAKK Ms. 4866/233). Id. László Jenőről egyelőre semmi továbbit nem tudunk.

A Kriza-hagyatékkal kapcsolatba hozható további két fontos magánszemély Gergely Pál (1902–1982), a MTA Kézírtárának egykori munkatársa és Sütő Nagy

³¹ Az információt ezúton is köszönöm Molnár Lehelnek.

³² A Kovács János-hagyaték tételes leltára megtalálható a MUEKvGyLt-ban.

³³ Paál Éva gyermek nélkül hunyt el. Hagyatéka (ami hatalmas mennyiségű papírt tartalmazott) unokatestvérehez, Paál Tamáshoz került.

³⁴ A hagyatékban feltehetően ez a versmásolat lenne az egyetlen eddig ismeretlen Kriza-dokumentum, azonban egyelőre nem szerepel a közeljövőben rendezendő akadémiai iratanyagok között Faragó József hagyatéka.

³⁵ Dr. Paál Tamásnak itt is köszönöm, hogy a kedvemért újra végignézte az iratait s lejegyezte a hagyatékról tudható adatokat. Paál Tamás elmondása alapján a Kriza Ákosnak elküldött 1 kg-nyi anyagban nem volt verses szöveg, így az a költészeti munka, ahonnan ez a Paál-féle nyomozás elindult, továbbra is lappang. Paál Tamás kizártnak tartja, hogy a hagyaték kidobott papírrészébe került volna az, mivel ő egyesével, laponként nézte át az anyagot.

³⁶ A levelet Kriza János a feleségének írta 1855. július 4-én. Kriza Dánielnek a sok utánajárást, levelezést, szervezést ezúton is nagyon köszönöm. Ugyanő ígéretet tett arra, hogy a későbbiekben a vecsési rokonság hagyatékát is megpróbáljuk felkutatni, mivel Paál Évához bizonyos Kriza-dokumentumok a vecsési rokonságtól kerültek.

László (1894–1978),³⁷ irodalmár, lapszerkesztő.³⁸ Mind a ketten kolozsvári származású unitáriusok voltak, mindketten a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban végeztek, és ismerték Kovács Kálmánt (1883–1951), Kriza János unokáját, a kollégium tanárát is. Közülük először Gergely Pál repatriált: 1922-ben már a budapesti jogi karon folytatta tanulmányait. Kovács Kálmán 1934-ben, Sütő Nagy László 1940 körül hagyta el Kolozsvárt és költözött Budapestre. Sütő Nagy László mindkettejükről ír visszaemlékezésében. Gergely Párról csupán röviden, érintőlegesen, mint azon tehetséges ifjak egyikéről beszél, akik felbukkantak az erdélyi irodalmi életben.³⁹ Kovács Kálmánról azonban hosszú leírást ad. „Ez a franciás szellemű, könnyed, kedélyes, elegáns tanárember egyszerre hódolt a nehezkesebb angol társadalmi szokásoknak is, dandy és komoly professzor, aki különböző árnyalatú öltözékeiben, a kolozsvári utcákon ritkán látható szürke kemény kalapjaiban, tömpe orrú amerikai cipőiben nemcsak a Vadrózsák költőjének unokája, Erdély rajongó szerelmese, az egyetemes magyar irodalom és közélet örökös-örökké titokzatos tevékenységeiben sürgölődő követe, de gáláns világfi, öreg urak, fiatal barátok, kényes dámák közt mindig kecesesen udvarló, Burns verseiről és Balzac figuráiról egyformán mesélő, s a múlt és jövő mindennemű szépséges reménykeltéseinek igazi erdélyi Krúdy Gyulája. [...] magyar-történelemszakos tanárom, majd barátom és a kisebbségi sorsban küzdőtársam volt.”⁴⁰ Gergely Pál csupán Sütő Nagyhoz fűződő kapcsolatáról emlékezik meg a Kovács Ágnes készítette interjúban: „Aztán volt egy Sütő Nagy László nevű székely barátom, unitárius atyafi, ez meg Kriza leszármazottjaival, valamelyikkel volt barátságban, őtöle is olcsón összevásároltunk különféle folklóranyagot. Így itten a katalóguscédulákon rajta van a proveniencia, tehát hogy honnan ered, tehát hogy Sütő Nagy László. Egy pár darab ballada van, talán mese is van. Már nem emlékszem, de kiderül itt a Kriza neve alatt a katalógus cédulákon.”⁴¹

Mindezek az adatok, illetve a MTAK Kézirattárában és az OSZK Kézirattárában Gergely Párról csendben továbbélő történetek és a már korábban említett,

³⁷ Sütő Nagy László neve többféle írásmódban is előfordul. Leggyakrabban kötőjel nélkül, illetve rövidítve S. Nagy Lászlóként találkozunk vele, de előfordul a kötőjeles Sütő-Nagy László forma is. A család ma kötőjellel használja a nevet. Én írásomban a kötőjel nélküli és a rövidített formát használom (a korabeli gyakorlatnak megfelelően), míg a család ma élő tagjainak nevét az általuk használt kötőjeles formában írom.

³⁸ Vö. http://kiskonyves.blog.hu/2016/04/14/a_szentegyhaz_utcai_konyvesbolt_es_az_erdelyi_szemle [2016. 05. 06.]

³⁹ Vö. MTAKK Ms. 1060. 564. oldal

⁴⁰ Ld. MTAKK Ms. 1060. 27v–28. oldal [A szöveg gépirat-jellegéből adódó helyesírási hibákat jelölés nélkül javítottam. Sz. A.]

⁴¹ Ld. MTAKK Ms. 4163/108. 9. oldal [A gépiratban található helyesírási hibákat jelöletlenül javítottam. – Sz. A.] Az interjú teljes szövege a közelmúltban megjelent nyomtatásban, ld. Szakál 2016b: 31–41. Gergely Pál állítását, miszerint a Sütő Nagytól vásárolt tételek visszakereshetőek és a katalóguscédulák segítségével el lehet jutni hozzájuk, a mai kutatás tapasztalata nem támasztja alá. Sütő Nagy László (vagyis a possessor) nevére nem tud egyszerű olvasó rákeresni a katalógusban, s a katalóguscédulákon sehol, senki nem jelölte, hogy vajon melyik szöveg tartozhat Kriza gyűjtőköréhez és melyik nem. Ennek megfelelően a Sütő Nagytól bekerült szövegek ilyen módon nem találhatóak meg a kézirattárban. Gergely Párról és állításainak igazságtartalmáról vö. Szakál 2016b.

Gergely Pál által lelőhely nélkül publikált *Vadrózsák*-kéziratok (ld. Gergely P. 1979) vezettek oda, hogy áttekintsem valamennyi Gergely Páltól és Sütő Nagy Lászlótól a MTAK Kézirattárába bekerült anyagot,⁴² illetve, hogy valamennyi, elem kerülő archívumban érdeklődjem utánuk. Ennek a munkának az eredményeképpen számos, 19. századi, ezidáig azonosítatlan nyelvészeti és folklórgyűjtés került elem, amelyek többsége néprajzi gyűjtemény címen van leltározva – ilyformán csupán az elég elszánt kutatók számára elérhető módon. Ezek egy részét kézírás-azonosítás alapján sikerült a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához rendelni, s így került elő a Gergely Pál-hagyatékából Lőrinczi Elek tájszógyűjteménye (MTAKK Ms. 5088/168), a Sütő Nagy Lászlótól bekerült anyagból pedig több Kiss Mihály, Tiboldi István és feltehetően Lőrinczi Elek lejegyezte folklórszöveg (MTAKK Ms. 352/1, 3, 8, Ms. 370/1, Ms. 5083/68, 76, Ms. 5077/6). Ezek között voltak olyanok, amelyeket Kriza János még a *Vadrózsák* megjelenése előtt, 1853-ban publikált (Kriza 1853a, 1853b),⁴³ s volt olyan, amelynek másik fele az Etnológiai Archívumban, Sebestyén Gyula hagyatékában bukkant fel. Ez utóbbi segítségével árnyalni, újragondolni lehet az Olosz Katalin által az EA 10697-es jelzetű kéziratcsomóról⁴⁴ mondottakat (Olosz 2013: 70, 678–679). Olosz Katalin a *Vadrózsák* II. kötetének bevezetőjében azt bizonyította ennek a kézirat-együttesnek a meséi segítségével, hogy a Sebestyén Gyula hagyatékában általa megtalált *Vadrózsák*-kéziratok azok, amelyeket Benedek Elek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetébe Gyulaiék számára kiválogatott. Ez egyértelműen így van, azonban az a feltételezése, hogy a Kiss Mihály által készített, összefűzött mesegyűjtemény hiányzó (késsel kimetszett) 6 meséje is ott lehetett Gyulaiék előtt, s ezek között volt a szintén a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetében publikált *A tejkút* című mese is, nem igazolódott be e kézirat anyag felfedezésével. Az MTAK Kézirattárában megtalált Ms. 352/1. számú kézirat, amely mind a 6 kivágott mesét tartalmazza, bizonyítja, hogy a mesék csak a 20. század első felében kerültek Pestre, s így Gyulaiék sem láthatták azokat; a meséket pedig feltehetően maga Kriza metszhette ki. Mindez azonban azt is mutatja, hogy Kriza Gyula válogatása az édesapja hagyatékában meglehetősen gyors és hevenyészett lehetett, s emiatt igen sok fontos kézirat folklórszöveg maradt Kolozsvárott a család birtokában 1875 után is. Ezek közül került több (feltehetően Kovács Kálmántól) Sütő Nagy László birtokába, aki azokból összesen 7 tételt (sok más 19. századi

⁴² Ez azért sem volt egyszerű, mert amikor a Növedéki Napló alapján az S. Nagy Lászlótól bekerült anyagokat kértem az Akadémián, akkor egyrészt magam nem kereshettem a Növedéki Naplóban, mivel az belső használatú dokumentum, másrészt az eredményen látszott, hogy az nem teljes. Ezért a már ismert és bizonyíthatóan S. Nagy Lászlóhoz és Krizához köthető Növedéki Napló-számok többi tételét igyekeztem kikérni és ez vezetett eredményre. Azonban nem merném kijelenteni teljes bizonyossággal, hogy valamennyi kéziratot sikerült megtalálni.

⁴³ A kéziratot ld.: MTKK Ms. 5083/68.

⁴⁴ Olosz Katalin itt – véleményem szerint – helytelenül használja a kolligátum megnevezést, mivel a különböző kéziratok egymással nincsenek egybefűzve, csupán pallium fogja őket össze. (Esetenként egy-egy ívfűzet össze van cérnával fűzve, de az ívfűzeteket egy kötetté senki sem kötötte be/össze.) Ld. Olosz K. 2013. 70, 679. Azonban a kézirat-együttes részletes ismertetésénél már egyértelmű, hogy milyen jellegű anyagról van szó (amikor például fűzetekről, kézirat-együttesről beszél Olosz Katalin is).

szöveggel együtt) három alkalommal (1953-ban, 1956-ban és 1957-ben) adott el a MTAK Kézirattárának.

Gergely Pál feltehetően a megvásárlás idején ismerhette meg azt a Krizához köthető folklóranyagot, amelyet Sütő Nagy László nem adott el, s ebből közölt Gergely Pál részleteket 1979-ben (Gergely 1979). Miután valamennyi pesti levéltárban hiába kerestem Sütő Nagy László hagyatékát, illetve konkrétan a Gergely Pál által közölt, Sütő Nagy-féle szövegeket, kísérletet tettem Sütő Nagy László leszármazottainak megtalálására. Őket végül (hála a nem mindennapi névnek) a facebook segítségével sikerült elérnem, s kiderült, hogy Sütő Nagy László iratai jelenleg unokájának, Sütő-Nagy Andrásnak a birtokában vannak Budapesten. Egyelőre ezek között a Gergely Pál közölte folklórszövegeket nem, csupán néhány Kriza-levelet sikerült megtalálni. Ezek érdekessége, hogy bizonyosan Kriza János személyes hagyatékának a részét képezték, mivel olyan levelek vannak közöttük, mint Hunfalvy Pál gratuláló levele, Toldy Ferenc három levele, vagy Füzi Borbála és Kriza Gyula Kriza Jánoshoz írt levelei. A 19. századi iratok mellett található S. Nagy László-feljegyzések alapján néhány megállapítást tehetünk a most⁴⁵ megtalált anyagról. 1.) S. Nagy László a levelekről úgy tudja, hogy azok Kovács Kálmán hagyatékának részét képezték,⁴⁶ az egyelőre minden részletében be nem azonosított népköltési szövegek származási helyeként is a Kriza-családot jelölte meg.⁴⁷ 2.) S. Nagy László feljegyzései is megerősítik azt a korábbi gyanúkat, hogy a család valamely ágának birtokában még lennie kell kéziratok anyagnak. S. Nagy László 1970 körül ezt írja egyik kiadásra szánt cikkében: „Családja tagjai, elsősorban veje,⁴⁸ Kovács Kálmán kolozsvári kollégiumi igazgató, majd annak gyermekei, de az unokák s dédunokák is⁴⁹ híven őrizték és őrzik ma is mindazokat az emlékes darabokat, irodalmi emlékeket, kincseket, foszlányokat vagy kész remekműveket, amik akár a gyűjtés közben kimaradtak, akár valami módon később kerültek a kezükbe, s nem kerültek, nem kerülhettek nyilvánosságra.”⁵⁰ 3.) Egy feljegyzés alapján úgy tűnik, hogy S. Nagy László

⁴⁵ Sütő-Nagy Andrásal és családjával 2016. május 18-án sikerült végül találkoznom. Segítő-készségüket ezúton is nagyon köszönöm.

⁴⁶ S. Nagy László: Két ismeretlen... [Magántulajdon]

⁴⁷ Vö. „Kriza János családjának gondos megőrzésében sok olyan értékes gyűjtési sorozatot találtam, a nagynevű költő és gyűjtő hagyatékaként, amelyeket a szigorú bíráló s e bírálatra több ok által kényszerített költő-püspök egyrészt a kiadás kötöttsége, másrészt a rostálás alkalmával a következő kötetekbe sorolásuk miatt nem tudott első gyűjteményébe fölvenni, esetleg éppen az első gyűjtés lezárása után kapta”. Sütő Nagy László: Kriza János levelesládájából. Találós mesék... [Magántulajdon]

⁴⁸ S. Nagy László itt téved: Kovács Kálmán nem Kriza veje volt. Kovács Kálmán édesapja, Kovács János volt Kriza János veje. A közlésre előkészített cikkeken érzékelhető, hogy S. Nagy László nem folklorista.

⁴⁹ Ennek a közlésnek a valóság tartalmában csak az ingathat meg minket, hogy Kovács Kálmán két gyermeke közül az egyik fiatalon elhunyt, a másikuk pedig, bár megházasodott, gyermek nélkül hunyt el. Az S. Nagy László-féle közlés időpontjában ugyan még Kovács Kálmánnak ez utóbb említett gyermeke élt, de gyermekre-unokára már nem lehetett kilátása (s utóbb valóban gyermektelenül hunyt el).

⁵⁰ Sütő Nagy László: Tiszatáji ballada Kriza hátrahagyott székely népköltési gyűjteményéből. [Magántulajdon]

a kéziratokat még Kolozsváron (tehát 1940 előtt) szerezte meg.⁵¹ 4.) A levelek – két jegyzék⁵² tanúsága szerint – Buzogány Kálmán, unitárius lelkésztől⁵³ kerültek S. Nagy László birtokába 1953 előtt. Az 1953-as jegyzék rögzíti, hogy mely leveleket vett vissza Buzogány Kálmán, és melyek maradtak S. Nagy Lászlónál. Utóbbiak találhatóak ma is a család birtokában. 5.) Egy szintén most előkerült, a Magyar Néprajzi Társaságban megrendezett felolvasóülésre szóló meghívó tanúsága szerint Gergely Pál már 1953-ban Sütő Nagy László adományai alapján beszélt Kriza János kiadatlan gyűjtéseiről,⁵⁴ tehát feltehetően nem 1979-ben publikált cikkének évében vagy előtte közvetlenül ismerte meg a szövegeket, hanem a megszerzést követően nem sokkal. 6.) A leveleket és a népköltészeti szövegeket az *Irodalomtörténeti Közleményeknek*, a nyelvészeti anyagot pedig nyelvtudományi lapoknak ajánlotta fel közlésre 1974-ben.⁵⁵ Összegezve tehát annyit mondhatunk, hogy S. Nagy László feljegyzései és a megtalált levelek egyszerre okoznak örömet a Kriza-kutatás számára az előkerült kéziratok miatt, s azért is, hogy újabb továbblépési utakat kínálnak. Azonban újabb feladatokat is elének állítanak, mivel fontos lenne kideríteni, hogy Kovács Kálmán hagyatéka milyen oldalági leszármazottakhoz kerülhetett, ők hol élnek, és (akár tudtukon kívül – ahogy az a Sütő Nagy László-leszármazottak esetében is történt –) nem őriznek-e *Vadrózsák*- vagy Kriza-kéziratokat. Mindenképpen meg

⁵¹ Azt írja: „Még kolozsvári szerkesztő koromban több régi kéziratot kaptam, amelyet annak idején nem volt alkalmam ellenőrizni és feldolgozni, majd később, hogy el ne kallódjanak, nagy részöket átadtam a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárának. Néhány kisebb kéziratot azonban lemásoltam s azok közül való a most bemutatandó »Találós mesék Kolozsvár városából és vidékről«, valamint a »Magyar szógyűjtemény a Székelyföldről« kézirati címet viselő gyűjtemények”. Ld. Sütő Nagy László: Találós mesék Kolozsvár városából... [Magántulajdon] Az itt említett kéziratok 1957-ben kerültek a MTAK Kéziratárának tulajdonába, ma Ms. 370/3. és Ms. 370/4. jelzet alatt találhatóak. Bár ezeknek a szövegeknek feltehetően nincs köztük Kriza Jánoshoz és a gyűjtőhálózatához, néhány, ugyanezért, S. Nagy Lászlótól bekerült szövegnek viszont van, ezért említjük itt ezt az adatot is. Emellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy S. Nagy László úgy tekintett ezekre a szövegekre is, mint amelyek mind Kriza gyűjtőhálózatához köthetők – tehát feltehetően az egész anyagot ekként szerezhette. Vö. „Ezek közül a későbbi megjelentetésre szánt hagyatéki kincsek közül közölnék most néhány darabot.” Sütő Nagy László: Kriza János levelesládájából. Találós mesék... [Magántulajdon]

⁵² Sütő Nagy Lászlónál maradtak / Mai napon visszavettem... Budapest, 1953. augusztus 19. [Magántulajdon]

⁵³ Buzogány Kálmán Abrudbányán (1913–1920), Haranglábbon (1920–1936), Komjásztuzen (1936–1942) volt unitárius lelkész, majd a II. világháború után Magyarországra költözött. (Geréb Zsigmond egy megjegyzése azt sejteti, hogy távozása nem önkéntes volt. Vö. MUEKvGyLt. Geréb 1943: 22.) 1945 augusztusától 1951-ig Debrecenben, 1951-től 1953-as nyugalomba vonulásáig Budapesten szolgált unitárius lelkészként. Ez utóbbi adat alapján arra következtethetünk, hogy hagyatéka esetleg Budapesten lappang.

⁵⁴ Vö. Meghívó a Magyar Néprajzi Társaság 1953. március hó 25-én... [Magántulajdon]

⁵⁵ „3 ismeretlen Kriza-vers jutott a birtokomba egész sereg más Kriza-relikviával együtt. Szívesen ajánlom fel az ITK részére egyelőre e verseket, s kérlek, ha Ti is hasonló szívélyességgel fogadjátok azokat, közöld, mikor kerülhetnek legközelebbi közlésre e cikk[ek]? Ezen kívül Kriza sereg irodalmi levele: 3 Toldy F. levél, Dózsa Dániel, Bolyai Farkas, Hunfalvy stb. levelek, Gyulai levele Krizánéhoz, családi levelezése, s különböző népköltési gyűjteményei, népdalok, táncversek, táncszók kerültek kezeim közé. [...] Van egy csomó nyelv tudományi anyagom is.” Sütő Nagy László levele Komlószy Tibornak. Budapest, 1974. szeptember 27. [Magántulajdon]

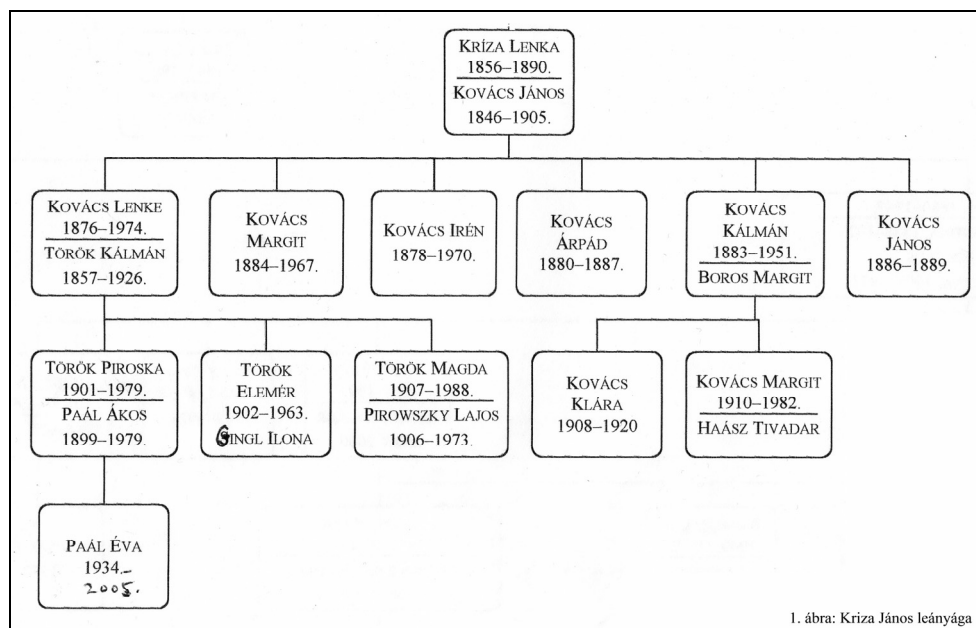
kellene találni Buzogány Kálmán leszármazottait és esetleg még létező hagyatékát. Továbbá egy újabb feljegyzés alapján egy Kriza-levél előkerülése László Gyula hagyatékában vagy rokonaitól is remélhető volna.⁵⁶

A hagyaték előkerülése érdekében megvizsgálva Kriza János leányágát azt lehet konstatálni, hogy az nagyjából egy évtizede teljesen kihalt. Ez annyiban nehezíti meg a kutatást, hogy a kéziratokat olyan oldalági leszármazottaknál kell keresni, akiknek, ha magukhoz vették is az iratokat, feltehetően nincs tudomásuk arról, hogy mit őriznek. Az alábbi családfa-részletre vonatkozóan egyelőre a következő információink vannak.⁵⁷ Mint látható, a Kriza Lenka és Kovács János házasságából született gyermekek közül csupán hárman érték meg a felnőttkort, és közülük ketten (Lenke és Kálmán) alapítottak családot. Kovács Lenkének (1876–1974) Török Kálmán katonatiszttel (1858–1926) kötött házasságából három gyermek született Budapesten. A legidősebb a már korábban említett Török Piroska (1901–1979) képzőművész volt, aki Paál Ákossal (1899–1979) kötött házasságot. Egy lányuk született, aki könyvtáros lett. Paál Éva (1934–2005) nem házasodott meg, szülei lakásában élt azok halála után is. A másik két gyermek, Török Elemér (1902–1963) és Török Magda (1907–1988) nagyon későn házasodott, a házasságból egyiküknél sem született gyermek. Török Elemér matematika tanárként és híres cserkészparancsnokként Pécsen élt gyógyszerész feleségével, Gingl Ilonával. Halálát követően felesége szülővárosába, Kaposvárra költözött és ott hunyt el. Az ő hagyatéka (benne a férjére vonatkozó, nagy becsben őrzött iratokkal) egyelőre nem tudni, kihez került a kaposvári Gingl-rokonok közül. Török Magdát és az akkor már 75 éves édesanyját 1951-ben egy Újfehértó melletti tanyára telepítették ki. Budapestre nem térhettek vissza, ezért 1953-ban Vecsésen telepedtek le. Török Magda ott házasodott meg és élt haláláig. Hagyatéka egyelőre ismeretlen helyen lappang. A már szintén említett Kovács Kálmánnak egyetlen felnőttkort megért lánya született. Kovács Margit (1910–1982) és férje, Haász Tivadar Pécsen éltek, és mindketten az 1980-as években hunytak el, gyermektelenül. Hagyatékuk egyelőre nem tudni, hogy kihez került.

Egyelőre ennyit tudhatunk a Kriza-hagyatékról biztosan. Van azonban egy másik oldala is a hagyatéknak, vagyis annak a szövegtörzshöz, amelynek segítségével árnyaltabb képet alkothatunk Krizáról: a Kriza János által másoknak írt levelek összessége. Ezeknek a legkülönbözőbb személyek birtokában (azaz az ő hagyatékukban) kellett volna megmaradniuk, de a korábban vázolt okok miatt ezeket is többnyire hiába kerestük. A legnagyobb egybefüggő korpusz a Jakab Elek-féle levélgyűjtemény. Ezt Jakab Elek, Kriza János történész-levéltáros barátja gyűjtötte össze közvetlenül Kriza halála után. Eredeti szándéka szerint a székelykeresztúri Unitárius Kollégium könyvtárában szeretne volna elhelyezni, de a gyűjtemény szerencsésére az végül Kolozsvárott maradt, és ma is kutatható az unitárius levéltárban.

⁵⁶ Vö. Bolyai Farkas levele Kriza Jánosnak. Marosvásárhely, 1846. március 20. – a fénymásolat hátoldalán az igazolás arról, hogy 1970. nov. 25-én S. Nagy László átengedte a levelet dr. László Gyula autogramgyűjteményébe azzal, hogy az később a Nemzeti Múzeumba kerüljön, azonban sem ott, sem az OSZK-ban nincs. (Az információt köszönöm Tvarosek Tamásnak és Hoffmann Gizellának.)

⁵⁷ A rekonstrukcióhoz küldött adatokat és a családon belül meginduló kutatásban nyújtott segítséget nagyon köszönöm Kriza Dánielnek, Nagy Ilonának és dr. Paál Tamásnak. Dr. Paál Tamásnak külön köszönöm, hogy a Paál-családról készülő munkájának kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

1. ábra: Kriza János leányága

Ugyanitt található egy olyan, alapvetően egyháztörténeti jellegű forráscsoport, amelyet erős egyházi kötődésű gyűjtőhálózat esetében nem lehet megkerülni: az unitárius püspök irataiként (a következőkben: UP Iratok) számon tartott, a mindenkor unitárius püspökhöz beérkezett leveleket, jelentéseket, összeírásokat, beszámolókat tartalmazó iratanyag. Szintén fontos kiegészítő forrás lehet az ugyanitt őrzött Egyházi Képviselőtanács Iratok, amelyek többnyire az UP Iratoknál hivatalosabb feltejtéseket, kéréseket, összeírásokat tartalmaznak. Valószínűleg az unitárius egyház 19. századi, nem túl nagy mérete (összehasonlítva például a korabeli református felekezettel), és kisebb mértékű hierarchizáltsága volt az oka annak, hogy a püspök és a lelkészek, tanítók, illetve a hívek között sokkal kisebb volt a távolság – ennek következtében pedig elsősorban az UP Iratok különösen alkalmasak a mindennapi élet kutatására. Mindezek mellett a különböző egyházi, s immár állami levéltárakban található iskolatörténeti és egyháztörténeti források (pl. anyakönyvek, matrikulák, vizitációs jegyzőkönyvek, peres ügyek jegyzőkönyvei, különböző összeírások) használata, úgy vélem, szintén nem megkerülhető egy ilyen jellegű gyűjtőhálózat kutatása esetén.

További nehézséget jelent a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatának kutatásában, hogy annak a háttérnek, amelyet mögé véleményem szerint elengedhetetlenül fontos volna felrajzolni, az alapidokumentumai sincsenek feltárva, s a legtöbb esetben ezek még rendezve sincsenek. Emiatt a legegyszerűbb adathoz (pl. hogy hány unitárius egyházközség volt egy adott időszakban, mennyi fizetése volt egy tanítónak, hányan jártak iskolába, volt-e egyáltalán egy faluban iskola, stb.) is primer, kézíratos forrásokhoz kell fordulnunk.

Bár az eddig felsorolt, a *Vadrózsák*hoz kapcsolható iratanyag soknak tűnhet, tudnunk kell, hogy a tágabban vett *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához tartozó dokumen-

tumoknak csupán meglehetősen kicsi részét teszik ki ezek. Milyen típusú, kiktől származó dokumentumok volnának tehát azok, amelyeknek felbukkanása jelentősen előremozdíthatná e gyűjtőhálózat kutatását? Elsősorban Kriza János és a különböző, vele kapcsolatban álló gyűjtők hagyatékának megtalálása járhatna eredménnyel – egyrészt a *Vadrózsák* szempontjából (abban a reményben, hogy a hagyatékban számos, Kriza által írt, a népköltészeti gyűjtésre vonatkozó levél is volna), másrészt a gyűjtés társadalomtörténeti kontextusának plasztikusabb felvázolása miatt (remélve, hogy egodokumentumok segítségével róluk, az egyszerű lelkészekről/ tanítókról/ jogászokról/ stb. kapunk pontosabb képet). Kriza János esetében erre több kísérletet is tettem,⁵⁸ azonban egyelőre úgy tűnik, hogy a legközelebbi család (vagyis a férfiág leszármazottainak) birtokában semmilyen eddig ismeretlen dokumentum sincsen. A hagyaték megtalálása különösen fontos volna (a folklórisztika számára) a Krizához közel álló, vagy a közismerten jelentős gyűjtéssel rendelkező személyek esetében. Így nagyon jó volna felfedezni az árkosi esperesnek, Kiss Mihálynak, Kriza legközelebbi barátjának hagyatékát (remélve, hogy abban a sokat emlegetett, hatalmas Kriza János – Kiss Mihály levelezés darabjai is előkerülnének), Gálffy Sándor, szintén Kriza közeli barátja iratait, mivel róla tudott, hogy nagyméretű gyűjteményét Kriza is meg szeretne volna szerezni még életében, azonban az Nagy Lajos kolozsvári kollégiumi tanár birtokába került, aki nem adta ki Kriza számára. Fontos adatokat szolgáltathatna Jakab Elek hagyatéka éppúgy, mint például Marosi Gergely vagy Péterfi Sándor levelezése. Előbbi levelezése-jegyzetei a gyűjtésszervezés miatt bírhatnak számunkra érdekességgel, utóbbiak aktív és jelentős gyűjtésben játszott szerepük miatt lehetnek kiemelkedően fontosak. Azonban annak ellenére, hogy bizonyos személyek hagyatékát ma fontosabbnak ítéljük másokénál, mindegyik felkutatását ugyanannyira magától értetődőnek tartjuk, mivel bármelyik szolgáltatott olyan adalékokat a gyűjtésről vagy a korszakról, amelyekről ezidáig nem tudtunk, s akármelyikükről kiderülhet, hogy szerepük nagyobb volt a korábban gondoltnál. Közgyűjteményekből való előkerülésükre kevés esély mutatkozik.⁵⁹ Esetleg még abban bízhatunk, hogy magángyűjteményekből vagy családi levelesládákból, padlásokról előkerülhet egyszer valami.

További esély lehet azoknál a személyeknél, akik esperesek is voltak (pl. éppen a korábban emlegetett Kiss Mihály, Péterfi Sándor vagy Nagy Lajos), hogy valahol

---

⁵⁸ A 2011 júniusában a látóterünkbe került (utóbb Kriza-pungaként emlegetett), Nagyajtán rejtőző iratanyag felkutatása is zsákutcának bizonyult. A végül előkerült korpuszban (amely azóta letétként a MUEKvGyLt-ban található) nem voltak eredeti dokumentumok, csupán fénymásolatok, illetve az elhunyt nagyajtai lelkész által összegyűjtött, Krizára vonatkozó újságkivágások. A siker-telenség ellenére itt köszönöm meg Pozsony Ferencnek, Bálint Benczédi Ferencnek, Molnár Lehelnek, Fekete Leventének és Kriza Ildikónak a segítségüket.

⁵⁹ Ezzel a kijelentéssel azt kívántam csupán kifejezni, hogy úgy vélem, hogy a logikusan szóba jöhető archívumokban, azokban a fondokban, amelyekben cím alapján elvileg előfordulhattak volna ezek a hagyatékok, véleményem szerint nincsenek. Természetesen az én figyelmetlenségem sincsen kizárva. Annak azonban nagyobb az esélye, úgy vélem, hogy valaki másnak a nevében, valamilyen más cím alatt vagy egy messzebb fekvő archívumban felbukkanhat még valami. (A román állami levéltárak fondjegyzékére általában az jellemző, hogy egyrészt többnyire csak románul érhetőek el a helyszínen, másrészt – különösen a régebben készült fondjegyzékek – annyira tág csoportokat határoznak meg, amelyek sok esetben alig orientálják a szénakazalban tűt kereső kutatót.)

rábukkanunk az esperesi levelezésekre és ezek között valami megőrződött a hagyatékukból.⁶⁰ Ez utóbbi esetben természetesen személyes levelezés jelenlétét nem remélhetjük, de például a püspök Kriza által írt félig hivatalos – félig baráti levelek megtalálása elképzelhető lehet.

Kiss Mihály hagyatékának egy nagyon kicsi töredéke felbukkant az OSZK Kézirattárában: hat darab, Kriza által Kiss Mihálynak írt levél formájában (ld. Szakál 2012: 205–206, 402). Ezek Gyalui Farkas hagyatékában, Kamilli Ödöntől kerültek be 1973-ban a Kézirattárba. Gyalui Farkas a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója volt 1911-től nyugdíjazásáig. Maga nem ismerhette személyesen Kriza Jánost, de elképzelhető, hogy a család valamelyik tagjával később baráti viszonyba került, és így szerezte meg ezeket a leveleket.⁶¹

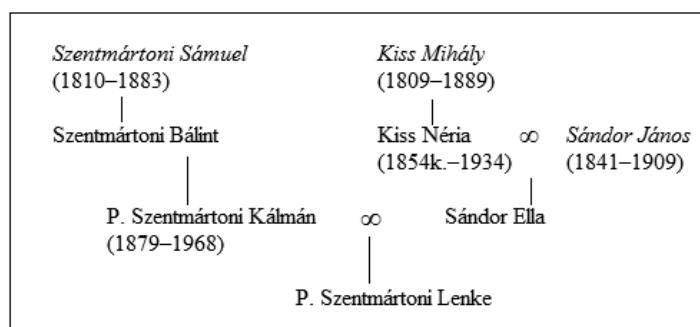
Az MTAK Kézirattárában szerepel egy olyan antikváriumi vételből bekerült tétel (MTAKK Ms. 5970/124. I–II.), amely Marosi Gergely mesegyűjtését tartalmazza. Bár úgy tűnik, ehhez is lehetett valami köze Gergely Pálnak, ennél többet ennek a kéziratnak a bekerülési útjáról nem tudhatunk.

Az utóbbi időszakban egyetlen személy felbukkanása kecsegtetett némi reménnyel bizonyos hagyatékok előkerülésére: több budapesti kézirattárban próbált egy leszármazott Szentmártoni Kálmánhoz kapcsolható unitárius közköltészeti kéziratokat eladni. A kéziratoknak (amennyire az a többnyire datálatlan, névvel el nem látott papirokból megállapítható) semmi köze sem volt Kriza gyűjtőköréhez, de amennyiben ő – ahogy az gyanítható – P. Szentmártoni Kálmán közeli leszármazottja, akkor családi hagyatékából (ha rendelkezik ilyennel) akár három Kriza-gyűjtő kézíratai is előkerülhetnének. Ugyanis P. Szentmártoni Kálmán (akinek hagyatéka – mint a székelykeresztúri Unitárius Kollégium igazgatójéé – önmagában is érdeklődésre tarthat számot) apósa Sándor János, a székelykeresztúri Unitárius Kollégium korábbi igazgatója, Kriza gyűjtőtársa, annak apósa pedig Kriza barátja, Kiss Mihály, háromszéki esperes. P. Szentmártoni Kálmán nagyapja a szintén Kriza-gyűjtő Szentmártoni Sámuel volt. Hozzátehetjük mindehhez, hogy P. Szentmártoni Kálmán egy olyan mesegyűjteményt jelentetett meg 1944-ben *Székely népmesék* címmel, amelyben anyósa, Kiss Néria meséit jegyezte le, aki Kiss Mihály leányaként azokat Kóta Gyurka harangozótól hallotta. Azonban mindezidáig nem sikerült őt személyesen elérni.⁶²

⁶⁰ Azonban, hogy ez mennyire nehéz, jól mutatja Lőfi Áron háromszéki esperes hagyatékának esete. Lőfi Áron hagyatéka eltűnt, de egy része – köztük az első nyom a *Vadrózsák* készülődéséről, egy nyugtatvány – előkerült Tana Gyulánál. (A nyugtatványt ld. Szakál 2012: 374. Tana Gyula hírt is ad a nyugtatványról, ld. Tana 1979.) Utóbb (a leveleskötet megjelenése után) kiderült, hogy a nyugtatvány már nem nála, hanem Derzsi Sámuelnél van (Bölnben), mivel Tana Gyula eladta azt neki sok más, Lőfi hagyatékából származó irattal együtt. Ezek Tana Gyula állítása szerint Lőfi személyes hagyatékának a részét képezték, amelynek a nagy része az 1970-es árvízben megsemmisült. Azonban tudomásom van róla, hogy a megvásárolt (és utóbb az egyházközséghez visszajuttatott) kéziratok között olyan dokumentumok is voltak, amelyek semmiképpen sem alkothatták egy ember személyes tulajdonának részét.

⁶¹ Három részből álló naplójának első része a közelmúltban jelent meg (Gyalui Farkas 2013. *Emlékirataim 1914–1924*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta Sas Péter. Művelődés Egyesület, Kolozsvár). Ebben nincs nyoma Krizával összefüggésbe hozható kéziratoknak. A napló másik felét a MUEKvGyLt-a őrzi, annak gépirásos példányára véletlenül találtak rá egy padláson. Hogy Gyalui Farkas hagyatéka hogyan került Kamilli Ödönhöz, nem tudni.

⁶² A kéziratárakat és az illető személyt a kéziratárak vezetőinek kérésére nem nevesítem.

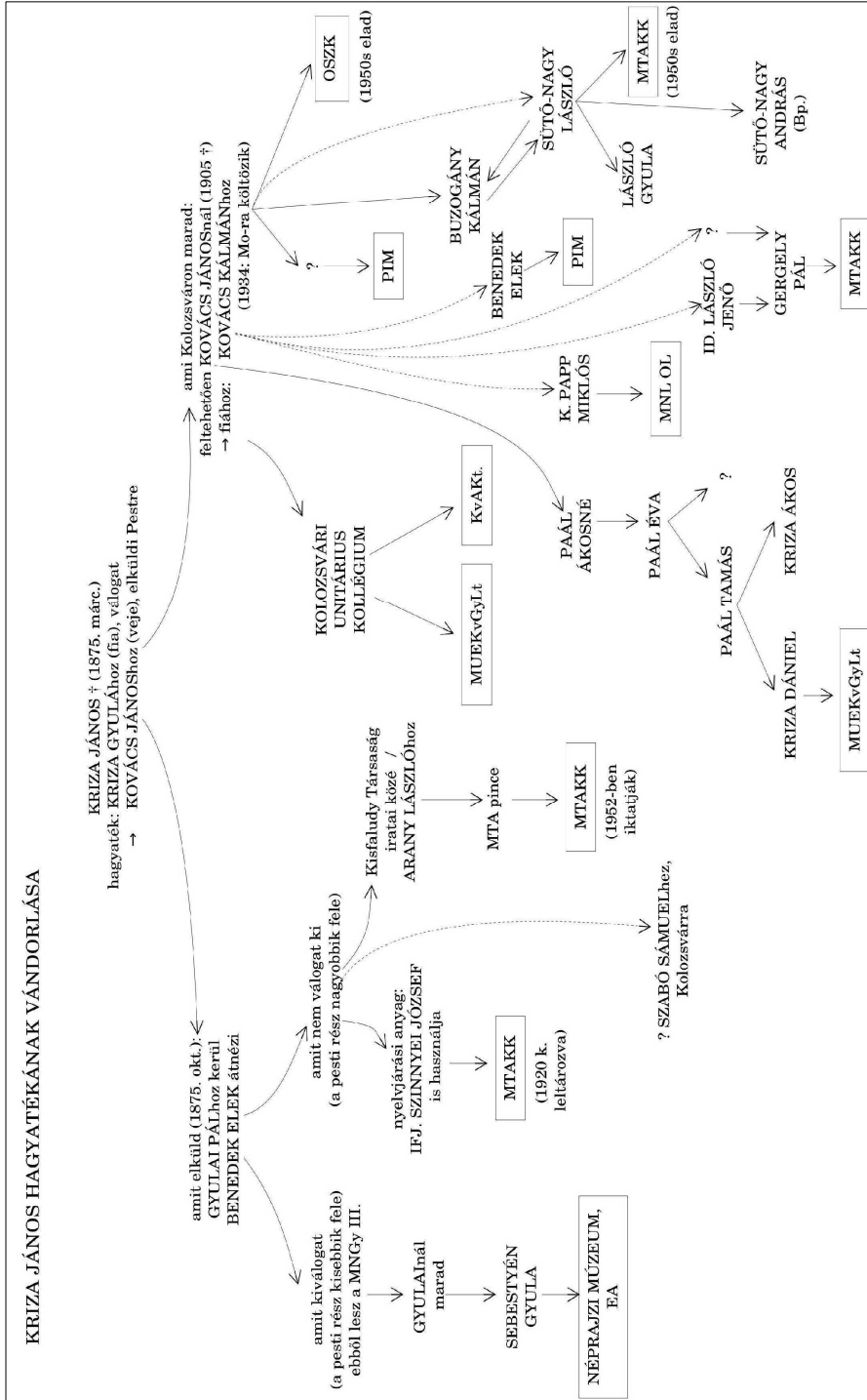
További lehetséges irányt, kutatásba bevonandó forráscsoportot jelenthetnének a különböző folyóiratok szerkesztőségi iratai – amennyiben nyomukra lehetne bukkanni. Így – a *Vadrózsák* szempontjából – fontos lenne megtalálni a *Magyar Nyelvőr*, a *Fővárosi Lapok*, *Az ország tükre*, a *Hazánk s a Külföld*, illetve a *Koszorú* szerkesztőségi levelezését, elsősorban az 1870-es évekből, mivel – ahogy azt Olosz Katalin is kiemeli – a *Vadrózsák*-kéziratok egy jó része ezen a szálon keresztül tűnt el (vö. Olosz 2013: 79–80). Ennek érdekében a szerkesztők és az újságok nevére is rákeresve igyekeztem ezeket felkutatni a MTAK Kézirattárában, az OSZK Kézirat-tárában és Budapest Főváros Levéltárában,⁶³ azonban egyelőre sikertelenül. A máig fennálló *Magyar Nyelvőr* jelenlegi szerkesztőivel is felvettem a kapcsolatot, azonban ez sem vezetett eredményre, ők sem tudnak a 19. századi szerkesztőségi levelezés hollétéről.

Egyelőre szintén lappang Orbán Balázs tájzógyűjteménye, amelyről maga adott hírt 1888-ban. A következőket írta ekkor: „Én a »Székelyföld« című munkám megírásakor, az akkor tett utazások alkalmával, figyelmemet kiterjeszttem a tájzavakra is, s községenként és vidékekenként többet írtam össze 1500-nál, ezek között sok oly szép műszavat a földművelés, mesterségek, sőt még a természet-tudományok köréből is, hogy azokkal nyelvünknek nem egy hiányát lehet vala kiigazítani. Krizának adtam át, ki a »Vadrózsák«-ban megkezdte a székely tájzavak gyűjteményes közlését. Fájdalom, e nyelvkinccs a »Vadrózsák« II. kötetének kézírataival együtt elkallódott, pedig alig hiszem, hogy valaki azokat községenként – mint én tevém – összegyűjthesse” (Orbán 1888: 6–7. 4. lj.).

A fentiekben megkíséreltem összefoglalni a legjelentősebb szálakat, irányokat és személyeket, ahonnan bármilyen minimális eséllyel is, de előkerülhet valami Kriza Jánosnak, illetve gyűjtőhálózatának hagyatékából. Mindezek publikálásával kettős célom volt. Egyrészt átláthatóvá szerettem volna tenni egy folyamatban lévő kutatás eddigi részeredményeit, másrészt annak is esélyt szerettem volna biztosítani, hogy ha az olvasók közül valakinek valamilyen, a további kutatásban hasznosítható adata, információja van, megoszthassa.⁶⁴

⁶³ Horváth J. András (BFL) és Balogh János Mátyás (MNL OL) segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁴ Amennyiben valaki olyan információval rendelkezik, ami bármilyen módon kapcsolatban van a gyűjtőhálózathoz kapcsolódó kéziratokat őrző közgyűjteményekkel, személyekkel, vagy azok leszármazottaival, akkor a legkisebb adat átadását is hálásan fogadja jelen cikk szerzője címén, vagy a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárban Molnár Lehel, a levéltár vezetője.

IRODALOM

- Antal Árpád 1971. *Kriza János költeményeinek, műfordításainak és irodalmi tárgyú cikkeinek jegyzéke*. = Antal Árpád–Faragó József–Szabó T. Attila: *Kriza János*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár. 235–246.
- Arany László–Gyulai Pál 1882. *Előszó*. = Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 3.) Athenaeum, Budapest. V–VII.
- B. L. ifj. 1927. *Eldugva hever Kriza János hagyatéka*. Beszélgetés Kriza Kálmán vegyész mérnökkel dédapjának, a „Vadrózsák” szerkesztőjének kiadatlan hagyatékáról – Epizódok a Kriza-család történetéből. *Pesti Napló* 78/229: 34.
- Benedek Elek 2006. *Kriza János. A mai Kriza-ünnepély alkalmából*. = Perjámosi Sándor–A. Szála Erzsébet–Gazda István: *Az ismeretlen Benedek Elek*. Kötetben eddig nem közölt, 1881 és 1892 között írt publicisztikáiból. Az írásokat összegyűjtötte és jegyzetekkel kiegészítette Perjámosi Sándor. Szerkesztette és az előszót írta A. Szála Erzsébet. Sajtó alá rendezte Gazda István. Nyugat-Magyarországi Egyetem–Magyar Tudománytörténeti Intézet, Sopron–Piliscsaba. 115–118.
- Gergely Pál 1979. *Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből*. Múzeumi Kurír 3/9: 8–13.
- Jakó Zsigmond 2004. *Váradai siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 16/1–2: 93–114.
- Jakó Zsigmond–Sebestyén József–Bözödi György 1994. *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából (Jakó Zsigmond, Sebestyén József, Bözödi György jelentései 1944–45-ből)* Keresztény Magvető 56/1–2: 85–127. [<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00007/pdf/085-127.pdf> lementve: 2016.05.24.]
- Kriza János 1853a. *Székely népmonda Atiláról és a húnokról*. Új Magyar Múzeum 3/3: 175–176.
- Kriza János 1853b. *Még egy kis néprege*. Új Magyar Múzeum 3/3: 176.
- Olosz Katalin 2013a. *Történet egy százötven évig készülő könyvről. = Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 17–89.
- Olosz Katalin 2013b. *Előljáróban. = Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 13–15.
- Olosz Katalin 2015. *Váradai József balladájának ismeretlen háromszéki változata a 19. századból. = Jakab Albert Zsolt–Kinda István (szerk.): Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár. 737–752.
- Olosz Katalin 2016. *Még egyszer Krizáról. = Keszeg Vilmos–Viriginás-Tar Emese (szerk.): Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban*. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 24.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 43–90.
- Orbán Balázs 1888. *A székelyek származásáról és intézményeiről*. (Székfoglaló értekezés. Olvastatott a M. Tud. Akad. II. osztályának 1888. márcz. 5-iki ülésén.) (Értekezések a történelmi tudományok köréből 13/9.)
- Szakál Anna 2012. *„Így nőtt fejemre a sok vadrózsá...”. Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Szakál Anna. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai, 6.) Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár. (416 p.)
- Szakál Anna 2015. *„...rajta kívül nem teremhet fű a folklórtudomány cseppét sem kies mezején” – Kritikai észrevételek Faragó József filológusi életművéhez. = Bakos Áron–Keszeg Vilmos (szerk.): Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 23.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 13–48.
- Szakál Anna 2016a. *Egy 19. századi gyűjtőhálózat mint kutatási probléma. A Vadrózsák lehetséges megközelítési irányai*. Doktori disszertáció. BBTE BTK, Kolozsvár.

- Szakál Anna 2016b. *Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál konstruálta legenda lebontására.* = Keszeg Vilmos–Viriginás–Tar Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban.* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 24.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 9–42.
- Szakál Anna 2017. *A „lankadatlan fürge szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig.* – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. I. Egyháztörténeti Szemle 18/2: 41–66. [A hozzá tartozó mellékletek: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/> oldalra kerülnek fel.] – megjelenés alatt
- Szinnyei József, ifj. 1893–1896. *Magyar tájszótár.* Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Tana Gyula 1979. *Adalék a Vadrózsák történetéhez. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 23/1: 59–61.*
- Tátrai Zsuzsanna 1982. *A szokásköltészet Kriza János gyűjteményében.* = Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklóriztikáról.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 91–116.

ARCHIVÁLIS FORRÁSOK

KvAKt. – Kolozsvári Akadémiai Könyvtár [Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca].

- Ms.U. 588. Tiboldi István: Versek.
 Ms.U. 591. Tiboldi István: Versek.
 Ms.U. 1436. Jegyzetek betűrendben.
 Ms.U. 1448. Kriza János: Elegyes jegyzetek.
 Ms.U. 1451/A. Kriza János: Exercitia septimalia, 1825–1829.
 Ms.U. 1564. Kriza János: Vegyes töredékek.
 Ms.U. 1769. Ének- és versgyűjtemény.
 Ms.U. 2090. Kriza Gyula levelei szüleihez.

Magántulajdon

- Sütő Nagy László: Két ismeretlen és egy névtelen Kriza-vers. [Közlésre előkészített szöveg] (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)
- Sütő Nagy László: Kriza János levelesládájából. Találós mesék Kolozsvárról és vidékéről – lemaradt székely táncszók, táncversek, ismeretlen dalok, népdalok. [Közlésre előkészített szöveg] (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)
- Sütő Nagy László: Találós mesék Kolozsvár városából és vidékéről. [Közlésre előkészített szöveg] (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)
- Sütő Nagy László: Tiszatáji ballada Kriza hátrahagyott székely népköltési gyűjteményéből. Világszép Erzsók búcsúja. [Közlésre előkészített szöveg] (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)
- Sütő Nagy László levele Komlovszky Tibornak. Budapest, 1974. szeptember 27. (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)
- Sütő Nagy Lászlónál maradtak / Mai napon visszavettem Sütő Nagy Lászlótól Kovács János következő leveleit. Buzogány Kálmán jegyzékei, Budapest, 1953. augusztus 19. (Sütő-Nagy András tulajdona, Budapest)

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

- P 2269 (K. Papp Miklós hagyatéka) 20. doboz, 27. tétel (Költemények, költeményfordítások,...)
 1499–1502. oldal. Kriza János jegyzetfüzete, 1829.

MTAKK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, Budapest.

- Irod. 4-r. 409. Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok.

- Irod. 4-r. 411. Kriza János gyűjteménye. Párbeszéddek, halotti ima, közmondások, vegyes feljegyzések.
- Irod. 4-r. 412. Kriza János gyűjteménye. Mesék, balladák, versek.
- Irod. 4-r. 413. Kriza János nyelvjárási jegyzetei.
- Irod. 4-r. 415. Marosi Gergely: Nép-szellem a Nagy Székölly Országban.
- M. Nyelvtud. 4-r. 102 Kriza János tájszógyűjteménye.
- Ms. 352/1. Székely Népmesék. (Háromszéki székely köznépi nyelvsajátosságokkal.)
- Ms. 352/3. Népmesék. („Az álomlátó” és egy cím nélküli mese.)
- Ms. 352/8. Közmondások. Népmesék. Példabeszéddek.
- Ms. 370/1. Népdalok Sütő Nagy László gyűjteményéből.
- Ms. 930. Kriza Jánoshoz írt levelek.
- Ms. 1060. S. Nagy László: Az erdélyi, majd romániai magyar irodalom történelmi kialakulása. Egy irodalmi szerkesztő emlékei, történelmi és társadalmi följegyzései, tanuallomása. [Gépirat]
- Ms. 4163/108. Kovács Ágnes beszélgetése Gergely Pállal 1981. március 23-án. [Gépirat]
- Ms. 4866/233. Kriza János gyászjelentése.
- Ms. 5077/6. Székely adomák gyűjteménye. (A címlapon: Regék.)
- Ms. 5083/68. Népmesék. „Székely népmesék Attiláról”.
- Ms. 5083/76. Nyelvészeti jegyzetek: Székely nyelvsajátosságok, szómagyarázatok, rigmusok, stb.
- Ms. 5088/145–155. Erdélyi községek helynevei.
- Ms. 5088/168. Néprajzi gyűjtemény. (Székely tájszógyűjtemény.)
- Ms. 5970/124–125. Mesetörödek a 19. század második feléből.

MUEKvGyLt. – Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár.
Geréb Zsigmond: *Unitárius lelkészek 1568-tól*. Székelykeresztúr, 1943.

NM EA – Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, Budapest.
EA 10697. Ürmösi Sándor és Kiss Mihály gyűjtései.

OSZK GyO. – Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási Osztály, Budapest.
Növedéki Napló 1951 B 5971–12060.

OSZK Kt. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest.
Fol. Hung. 2252. Tárgymutató a „Kalászatok”-hoz.
Oct. Hung. 1187. Orvosságos és füves könyv a 19. század elejéről.
Oct. Hung. 1188. Példabeszéddek.
Oct. Hung. 1198. Tiboldi István adomái.
Quart. Hung. 3052. Poesis Hunno-Latina.
Quart. Hung. 3054. Unitárius hitvédelmi munka, 18. század.

PIM Kt. = Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Budapest.
V 1470. Kriza János levele Medgyes Lajosnak. Kolozsvár, 1845. júl. 31.
V 1471. Kriza János levele Medgyes Lajosnak. Kolozsvár, 1845. ápr. 25.
V 1472. Kriza János és Lázár Kálmán levele Medgyes Lajosnak, Kv., 1848. jún. 24.
V. 3524/143. Sepsi Sz: Ivani Sz: Ivani Lőrincz Emlékezetére írta Kriza Janos az Unitarium Collegiumban Kolosvárt 1829 27k Decem.
V. 4713/756. Kriza János Szana Tamásnak. Kv., 1870. febr. 15.
V. 5483/1. Kriza János levele Kriza Gyulának és Kálmánnak. Málnási fürdő, 1873. aug. 26.
V. 5483/2. Kriza János levele Kriza Gyulának. Kv. 1858. dec. 28.; Borszék, 1874. aug. 5.; Borszék, 1874. aug. 9.
V 5483/3. Kriza János levele Kriza Jánosné Füzi Borbálához. Kv. 1851. aug. 15.; Kv. 1851. aug. 21.; Kv., 1851. aug. 23. reggel 10.30; 1855. július 9. délben; Kv., 1855. július 19.; Kv. 1855. július 23.

V 5483/4. Kriza János Ferenczi Mózesnek, Kv. 1873. dec. 18.; Kv. 1874. márc. 11.
V 5483/5. Kriza János ismeretlennek, hn., én. [Árkosi Dénes, Keresztúr körü esperesnek,
Kolozsvár, 1870 körül]

SURSE PENTRU STUDIUL REȚELEI DE ANCHETĂ A LUI JÁNOS KRIZA

(Rezumat)

În lucrarea sa, autoarea trece în revistă rezultatele cercetărilor din anii precedenți privind identificarea și divulgarea surselor lui János Kriza. În primul rând, se caută răspunsul la întrebarea: Din ce direcție trebuie abordată moștenirea unei personalități din secolul al 19-lea, canonizat ca un proeminent colecționar de folclor, ca episcop și ca poet, argumentând că o rețea de anchetă, aparent îndeajuns cercetată, poate să ascundă, la o analiză mai amănunțită, multe surse nestudiate, nevalorificate (explorabile, însă). Lucrarea prezintă, așadar, stadiul curent al unei cercetări cu ajutorul căreia cititorul poate să-și formeze o idee despre diversele locuri și modalități în care se pot cerceta sau pierde din vedere, temporar, aspecte ale moștenirii lui János Kriza.

Cuvinte-cheie: surse arhivale, corespondență, sec. al 19-lea, unitarian, Transilvania.

SOURCES REGARDING THE STUDY OF JÁNOS KRIZA'S NETWORK OF COLLECTORS

(Abstract)

In her study the author sums up the results of her researches conducted in the past years, concerning the search for Kriza's sources and uncovering them. First and foremost she attempts to answer the question, from which approach it is worth researching the legacy of this 19th-century person, canonized as folklore collector, bishop and poet. The author's argument is that after careful consideration, this seemingly explored network of collectors holds numerous sources that are latent (but can be unearthed). In her study the author presents the current state of the ongoing investigations, allowing the reader to grasp the idea of the multitude of places that the legacy of Kriza can be researched.

Keywords: archival sources, correspondance, 19th century, unitarian, Transylvania.

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

BERZSENYI 1808-AS KÖTETKOMPOZÍCIÓJA ÉS A MAGYAR KÖLTÉSZETI HAGYOMÁNY

Kulcsszavak: Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, magyar felvilágosodás, intertextualitás, kötetkompozíció

1. Az 1808 előtti korszak irodalomtörténeti konstrukciói

Megbízható források hiányában hatalmasra sikerült felduzzasztanunk Berzsenyi eszme- és műfajtörténeti hátterét. Költészetéhez vagy annak valamelyik szakaszához a fiziko-teológiától kezdve a platonizmusig és a korszak materializmusának szerteágazó irányzatáig, a társadalom- és kultúraszemléletek legkülönbözőbb változataiig, a kortárs német filozófiáig, a barokk, a klasszicista és romantikus műfaji rendszer és poétika sokféle ágáig – pusztán a hasonlóság alapján – heterogén anyagot rendelt hozzá az irodalomtudomány. Nem különült el eközben egymástól, hogy mely ismeretekkel és poétikával rendelkezhetett ténylegesen az ún. „ős-Berzsenyi”, és mely útvonalakon juthatott el Kazinczyánus vagy poszt-Kazinczyánus szakaszához. Azt sem lehetett felmérni, hogy Berzsenyi valóban átfordult-e, s ha igen, hol, hogyan, milyen mértékben vált Kazinczy-követővé. Az eddigi kutatásokból tudható, hogy Kazinczy útmutatásait, tanácsait Berzsenyi részlegesen fogadta el, de nem magyarázható, hogy miért tudott egyes javaslatokat asszimilálni, s másokat miért nem. Miért fogadta el csupán néhány tájszó cseréjét, és miért utasította el a többit. Miért hagyott ki Kazinczy javaslatára a kompozícióból bizonyos szövegeket, és miért tartott benn más, ugyancsak gyengének ítélt darabokat. Poétikai tudatosság, koncepció eredménye volt ez, a bizonytalanságé, vagy egyedi döntések sorozata esetleges összképpel a végpontján?

A válaszokat Berzsenyi első alkotói periódusának újraolvasása, tájékozódásának feltérképezése, lehetséges olvasmányainak áttekintése, költői alkatából a főbb vonások megrajzolása valószínűsítheti, ehhez azonban célszerű körülírni, hogy mit értünk „korai” szakasz fogalmán. A Berzsenyi-recepcióban körvonalazódott egyfajta időfelosztás, mely határvonalat húz az 1803 előtti és utáni időszak, Berzsenyi felfedeztetése, illetve első verskísérletei és a későbbi évek közé, amikor – immár Kis János és Kazinczy által felavatva – költeményeinek nagyobb részét alkotta. Így létrejött egy „korai” és „még korábbi”, vagyis 1803 előtti időszak konstrukciója. Keveredik ezzel az életrajz-elvű szakaszolás is, mely hetyei (1795–1799), sömjéni (1799–1804), első niklai (1804–1808), illetve második niklai korszakot különböztet

meg (Merényi: 1976 klny.: 7–10). A „nagyon korai” („hetyei”) időszakhoz mindössze három vers köthető biztosan, mégis nagy energiákat emésztett fel némely más, a későbbi képbe bele nem illő Berzsényi-vers 1803 előttre utalása.

Hogy mely verseket küldött meg Kis János Kazinczynak, az az újabb időkben, Fórizs Gergelynek és Vaderna Gábornak köszönhetően, akik a pannonthalmi könyvtárban megtalálták a levélmellékletet, szerencsésen tisztázódott (Vaderna 2015: 721–768). Nyelvi és képi síkját tekintve fontos e három eredeti változat, azonban a jelen tanulmány szempontjából Berzsényi költészetének első szakaszát célszerűbb 1808-ig, vagyis a megszerkesztett öskötetig kiterjeszteni, amikor Berzsényi Kazinczy befolyása nélkül alkothatott, pontosabban, amikor az új behatások még nem cserélték le első olvasmányélményeit, kötődéseit, saját szövegeihez való viszonyát. E szakasz értelmezése többnyire 1813-tól visszafelé, illetve 1803 és 1813 közötti, átmeneti időszakként történt. A szövegek ennek következtében vagy az „előzmény”, vagy a „változat” státusát kapták, melyek végleges formájukat Kazinczy hatásának köszönhetően 1813-ra (más esetben 1816-ra, vagyis a második Berzsényi-kötet megjelenésére) nyerték el.

A megkomponált összövegeket Merényi Oszkár 1938-ban rövid bevezetővel és minimális szövegkritikai jegyzetanyaggal rendezte sajtó alá, 1976-ban pedig, ugyancsak rövid, mellékletként beillesztett tanulmány kíséretében hasonmás kiadását jelentette meg Berzsényi gyűjteményének.¹ Tanulmányaiban Merényi három területen, Berzsényi tájnyelviségének felmérésében, a versek rendjének jelentésében és az eredeti, illetve későbbi szövegváltozatok összevetésében jelölte ki az 1808-as kézirat jelentőségét, anélkül, hogy bármelyiket részletesebben kifejtette volna. Ráadásul markáns különbség észlelhető 1938-as, illetve 1976-os szemlélete között. Korai kiadásában Merényi Berzsényi dunántúli nyelvhasználatát, verseinek beszélt nyelvi jellegét tágabb értelemben, egész költészetszemléletében megmutatkozó, metrikai, sőt poétikai szempontból is meghatározó sajátosságnak tekintette. „Ő tehát ugyanolyan élénk érintkezésben maradt az élő magyar nyelvvel – írja –, akárcsak Arany. Nem csoda, ha az életet a papirosnak nem akarta feláldozni” (Berzsényi/Merényi 1938, VI.). Ugyanez a sajátosság 1976-ban már kazinczyánus szempontból értékelődik, és a „provincializmus” kifejezés alatt degradálódik. Merényi itt már Berzsényi bölcs döntéseként, „okos nagyvonalúságaként” értékeli, hogy engedett Kazinczynak, és „mint a nyelvújításban, itt is a haladás álláspontjára helyezkedett” (Berzsényi 200, 1976: 12). Azok a tulajdonságok tehát, melyek az 1808 előtti Berzsényi költészetének lényegi vonásait tették volna megragadhatóvá, néhány évtized alatt jócskán alulértékelődtek Merényi szemléletében. Ugyanez a helyzet a versrend tekintetében. A Berzsényi-féle kompozíció fő jellemzőjének Merényi 1938-ban is, 1976-ban is a

¹ *Berzsényi Dániel verseinek kiadatlan összövegei*. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Merényi Oszkár, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Budapest. 1938. (A továbbiakban: Berzsényi/Merényi 1938.); Berzsényi Dániel *Versei*, születésének 200. évfordulójára, Hasonmás kiadás, s. a. r. és tanulmány: Merényi Oszkár. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1976. (A továbbiakban: Berzsényi 200, 1976.)

változatosságra való törekvést látta mind tematikus, mind hangnemi vagy formai szempontból, de míg első tanulmányában észlelte a sorrenden belül a szövegek kisebb csoportjainak meglétét, az egész kötetet átfogó keretversek szerepét, illetve az aranymetszetben található vers („*Muzsához*”)² szemantikai jelentőségét, 1976-ban már inkább csak felező kompozícióról beszél, és az összetartozó szövegek felsorolása ellenére is erősebb egységet lát a teljes gyűjteményben: szerinte költészetét Berzsenyi a „nagy eszméknek és nagy érzéseknek szenteli” (Berzsenyi 200, 1976: 16).

Az 1938-as versközlések rossz minőségéről bárki meggyőződhet, aki szűrő-próbaszerűen összevet néhány sort a kéziratból és a kötetből. A számos hibát már Csetri Lajos, az akadémiai kritikai kiadás lektora is észlelte. „Sajnos, ez a szövegkiadás nem minősíthető szövegűnek” – írja később Csetri a maga Berzsenyi-könyvében, s azt is elmondja, hogy főképpen az ő ösztönzésére volt hajlandó Merényi a kritikai kiadáshoz újra elővenni a kéziratot, és javítani a hibákat. Ennek köszönhetően lettek – írja Csetri – az akadémiai kritikai kiadás jegyzetanyagában közölt új változatok „csaknem hibátlanok” (Csetri 1986: 12). A kritikai kiadás azonban széttagoltan, az egyes versek variánsaként hozza az összövegeket, így hiába pontos a közlés, az 1808-as gyűjtemény innen nem illeszthető össze. Joggal állapítható meg tehát, hogy Berzsenyi öskompozíciójának egyetlen hiteles közlése máj napig a hasonmás kiadás kéziratosa anyaga.

Mindebből kifolyólag értékelhette úgy Csetri Lajos 1986-ban, Berzsenyi-könyvének előszavában, hogy az 1808-as kézirat „összefüggő vizsgálata eddig még senkit sem érdekelt igazán” (Csetri 1986: 7). Könyvének első részében széleskörű poétika- és eszmetörténeti elemzését adja e korai szövegeknek, de éppen a nagyobb összefüggések kedvéért mellőzi a mikrofilológiai vizsgálatot, ide értve a Berzsenyi-szövegek és a kortárs irodalmi kontextus kapcsolódási pontjait, illetve a kötetkompozíció kérdését is. Célja bevallottan annak felderítése, hogy milyen volt „»maga a költő«, mielőtt Kazinczy táborán keresztül az irodalmi élet a maga képéhez hasonította” (Csetri 1986: 13). Ehhez azonban véleményünk szerint szorosán hozzátartozik Berzsenyinek a kortárs hazai költői hagyományhoz való, 1808 előtti viszonyulása is.

Csetri Lajossal és Orosz Lászlóval³ ellentétben nem gondoljuk ugyan, hogy az 1808 előtti költő lett volna „az igazi Berzsenyi”, mint ahogyan azt a fejlődés-elvet sem osztjuk, mely többé-kevésbé uralja a recepciótörténetet, s melyet a kései Merényi-tanulmányok is közvetítenek, hogy az összöveg szerzője szükségszerűen kezdetlegesebb fokon állna, mint a Kazinczy körében alkotó, vagy akár a Kölcsey-kritika után esztétikai stúdiumokba merülő Berzsenyi. Kétségtelen azonban, hogy más-más jellegű tájékozódásról tanúskodnak szövegei e három időszakban. A kérdésünk az, hogy milyen különbségek körvonalazódnak ezen időhatárok között,

² A kézirat szerint helyes változatban: *A' Múzsához*.

³ Orosz László úgy fogalmaz, hogy Berzsenyi 1813-as kötetének elrendezése és szövegváltozata nem azonos eredeti szándékával, „inkább Kazinczy tekintélyének engedő megalkuvás lehetett ez részéről”. Orosz 1997: 418–419.

mely sajátosságok tűnnek el, illetve melyek bizonyulnak állandónak vagy visszatérőnek Berzsenyi alkotásmódjában, költészetszemléletében. Ehhez mindenképp azt szükséges feltárni, hogy milyen irodalmi tudás-, illetve élményanyag tükröződik Berzsenyi 1808-as verseiben, és milyen olvasatai lehetségesek e költeményeknek, amennyiben a kompozíciós sajátosságokat is figyelembe vesszük.

A Berzsenyi-olvasmányokra vonatkozó kutatás és irodalom egyfelől igen szegényes, másfelől túlzottan bőséges, ráadásul egyoldalú is oly módon, hogy felülértékelték benne a latin, görög és német anyagra vonatkozó adatok. Ehhez részben a Matthisson-, Schiller-, Horatius-, Platón- és Plutarkhosz-utalásaival maga Berzsenyi ad támpontot, részben az utókor alakította így, amikor elenyészőnek és jelentéktelennek vette a magyar irodalmi párhuzamokat. A kérdés filológiai oldala is gyenge alapozású, tekintve, hogy Merényi Oszkár összefoglalásai kevés segítséget nyújtanak a tájékozódáshoz. A Berzsenyi könyvtáráról szóló 1936-os, rövid cikkében Merényi például csupán azokat a tételeket sorolja fel cím szerint, melyeket „fel kellett dolgoznia a költőre tett hatás szempontjából.” A belátása szerint összeválogatott és felsorolt tételek mellett azonban egy fiktív listát is közöl arról, hogy szerinte mi lehetett még meg az egykori Berzsenyi-könyvtárban, s e vélt könyvek között első helyen Matthisson áll, mert Merényi szerint ő volt „a költő első mélyebb ihletője”; őt követi Horatius, aki Merényi fogalmazásában Berzsenyi ifjúságának „második Vezetője”; ott kellett, hogy legyen Kazinczy, „ifjúkora nagy bálványa”; majd Virág Benedek következik, aki iránt „igazi, mély szeretetet érzett.” Merényi – miután Kazinczy is ezt állította –, elismerte ugyan Kis János hatását Berzsenyire, de jelzi, hogy igen távol álltak egymástól, ugyanis Kis János esetében szerinte aligha lehet valódi művészetről beszélni. Vele szemben Plutarkhoszt ismét nagyon fontosnak tartja, akárcsak Schillert, hiszen Berzsenyi „telítve volt schilleri eszmékkal.” Végül Platón neve merül fel, akinek művei vélekedése szerint inkább másodkézből jutottak el Berzsenyihez (Merényi 1936: 221–225). A tényleges könyvjegyzék mellé tehát Merényi még jó néhány művet beiktat a sorba, amivel nem is az önkényes kiegészítés a legfőbb gond, hanem a kanonikus sorrend, mely Berzsenyi-értelmezéseit hosszú időn át uralta.

Nem tudható továbbá a cikk alapján, hogy a felsorolt könyvek mikor kerülhettek Berzsenyi birtokába, noha a megjelenési adatokból kikövetkeztethető lenne legalább annyi, hogy mely korszakában olvashatta Berzsenyi e műveket. Az 1808 előtt megjelenő művek között ott található Horatius 1770-es, Gottschling-féle kiadása német jegyzetekkel, emellett Gottsched⁴ 1748-as datálású kötete (*Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst*), Platón négykötetes német kiadása 1804-ből, Christian Heinrich Schmid költészetelmélete 1769-ből. Schiller ez idő tájt nincs itt. A magyar irodalomból, illetve a magyarra fordított művekből benne van a jegyzékben Kazinczy Gessner-fordítása 1788-ból, Faludi *Téli éjtszakái* 1787-ből, Montaigne *Gondolatjai* Nagy Tóth József fordításában 1803-ból, Aranka György *Elme Játékjai* 1806-ból,

⁴ Nem „Gottscheden”, ahogyan Merényi írja, *uo.*, 223.

Horatius Poetikája Virág Benedek fordításában 1801-ből, az Illyés Péter-féle *Uj imádságos könyv* 1792-ből, Metastasiótól *A pásztorkirály* Csokonai fordításában 1806-ból, Montesquieu *Elmélkedései* névtelen magyar fordítótól 1808-ból (Merényi 1936: 221–225).

Berzsenyi olvasmányaira egy másik könyvjegyzék is derít némi fényt: a Soproni Líceum Magyar Társaságának kölcsönző könyvében Sólyom Jenő tanulmánya szerint Berzsenyi neve mellett 1796-ban a következő művek állnak: „Révai Holmié. Etelka. Révai Versei. Trója veszed. Ovid. változati. Horváth Ádám Téli Éjtszakái. Indusok böltselkedése. Kodrus. Révai Szüleményei. Zakariás Levelei. Cassandra. I. Mindenés Gyűjtemény. Szerelem gyermeke. Gezner Idilliumi. Ember Gyűlölés és meg bánás. Magyar Játék Szin II”. (Sólyom 1962: 493–500, itt: 498–499). Tovább bizonytalanítja még a kevés ismeretet is, hogy nem tudjuk, Berzsenyinek volt-e már Sopronban is saját könyvkészlete, ellenben Payr Sándor 1932-es tanulmányából úgy értesülünk, hogy a család rendelkezett kisebb gyűjteménnyel, hiszen a nagyapa, Berzsenyi Mihály olvasó ember volt, a mestergerendán tartotta könyvtárát. Berzsenyi barátja, Káldy Pál táblabíró, akivel hetente látogatták egymást (s akihez Berzsenyi verset is írt), szintén gyűjtötte a könyveket (Payr Sándor 1932).

2. Olvasott-e Berzsenyi magyar költészetet?

E bizonytalan adatok mellett a versszövegek szolgálhatnak hitelesebb forrással arra nézve, hogy Berzsenyi milyen olvasottsággal rendelkezhetett 1808 előtt. Gálos Rezső 1936-ban (Gálos 1936), Horváth János pedig 1960-ban (Horváth 1960) térképezte fel Berzsenyi szövegekötődéseit, illetve magyar irodalmi kapcsolatait, ez a szemlélet azonban legfeljebb egy-egy verselemzés szintjén érvényesült, lényegi módon nem befolyásolta a teljes Berzsenyi-értelmezést. Merényi Oszkár 1979-ben, a kritikai kiadás összeállításánál során azután helyre is állította a régi egyensúlyt, amikor a szövegmagyarázatokba beépíti ugyan Gálos és Horváth János észrevételeit, de el is jelentékteleníti őket oly módon, hogy túltérbélyesíti a létező – gyakran pedig nem létező – Matthisson-, Schiller-, Horatius-hatásokat.⁵ (Merényi/Berzsenyi 1979: 478–479).

Berzsenyi magyar irodalmi hátterének áttekintése során célszerű Szajbély Mihály azon felvetéséből kiindulni, hogy a fiatal Berzsenyinek a horatiusi mintán túl a *magyar nyelvű* verselési, prozódiai és helyesírási tudását valahonnan be kellett gyűjtenie (Szajbély 1979: 371–386). Az időmértékes verselés nem hexameteres formáinak és magyar prozódijának elsajátítására az 1790-es évek elején-közepén három forrása lehetett: Baróti Szabó Dávid, Rájnis József és Révai Miklós munkái.

⁵ Például az *Esztihez* (régiben: *Emmihez*) című vers esetében, ahol a „Golconda” kifejezés miatt rendeli a költeményhez Matthisson *Die Kinderjahre* című versét, noha a drágakő névén kívül semmi egyéb hasonlóság nincs az idézett részletek között. A magyar szövegek közül 1798-ban Sándor István *Sokféltéjének* 5. kötete is ír a „Golkondáról” (99., 100., 104. old.), így az amúgy is kétséges Matthisson-hatás feltételezése feleslegessé válik. Vö.: Merényi/Berzsenyi 1979: 478–479.

Mint láttuk, ezek közül az idézett listákon csak Révai Miklós *Elegyes versei* szerepelnek.⁶ Ugyanakkor Merényi Oszkár 1939-ben (Merényi 1939: 131–137, itt: 132), majd Szajbély Mihály 1979-ben Rájnis József ismeretét is biztosra veszi, annál inkább, mert Berzsényi maga hivatkozik rá Kazinczynak.⁷ Mindketten párhuzamokat látnak Berzsényi *A' Magyarokhoz* című ódája és Rájnis *A' Magyarokhoz* című költeménye között. A híres vípera-kép az ő 1790-es, külön kiadványként megjelenő versében is benne van („Haj Haj! ha fegyvert fogva kivesztenéd / A' rád süvöltő vípera-fajzatot”).⁸ Emellett Szajbély Mihály Berzsényi helyesírásáról is úgy véli, hogy leginkább Rájnist követte.

Merényi 1939-ben, vagyis a Berzsényi könyvtáráról szóló cikkéhez képest három évvel később árulta el, hogy Rájnis *Kalauza* szintén ott van Berzsényi megmaradt könyvei között, s egy nagyon egyértelmű szövegpárhuzamot is kimásolt belőle, bár az idézet helyét rosszul adta meg. Rájnisnak ugyanis nincs „Az ősről” című költeménye, ahogyan Merényi megnevezi, van ellenben egy VI. Sorszámú verse, melynek címe: *Álkéus' rendi-szerént – Egy igaz Magyar ruhába öltözött Leánynak képéről, a' mellyet egy kép-író a' Poétának ajándékba adott*. Ennek két utolsó sora Berzsényinél nem egy, hanem két költeményben is visszaköszön: „Hervadnak a' lankadt virágok, / És szomorú teelésre dőlnek ” (Rájnis 1781: 12). Az első sor *Az Ősz [A közelítő tél]*, a második a *Horatz* című verséből ismerős. Merényi csak az utóbbit észleli, bár érdekes módon később, az általa szerkesztett kritikai kiadásból még ez az egyetlen párhuzam is eltűnik, a *Horatz* című vers jegyzeteiben még csak nem is említi Rájnis nevét (Merényi/Berzsényi 1979: 338–341).

Rájnis neve még egy Berzsényi-szöveghellyel kapcsolatba hozható. *Kalauzának* XI. részében azt mutatja meg, mennyivel szebben hangzanának Gyöngyösi István versei, ha időmértékes formában, például disztichonokban írta volna őket. Részleteket

⁶ Az említett kötetek: Baróti Szabó Dávid 1777. *Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei*, mellyeket szerzett Esztergom megyebéli pap, Erdélyi, Baróthi Szabó Dávid, mostan a' kassai fő iskolákban az ékesen szollásnak királyi professora, Kassán, Landerer Mihály költségével és betűivel. (A továbbiakban: Baróti Szabó 1777.); Rájnis József 1781. *A' Magyar Helikonra vezérlő Kalauz, Az az: A' Magyar vers-szerzésnek Példái, és Régulái*, Irta Kőszegi Rájnis József, Posonyban, Landerer Mihály költségével és betűivel. (A továbbiakban: Rájnis 1781.); Révai Miklóstól „alagyáit” éppúgy érdemes itt említeni, mint „elegyes verseit”: Révai Miklós 1778. *A magyar Alagyáknak I. könyvek*, Nagykaroly, Károlyi Nyomda; Révai Miklós' *elegyes versei, és néhány apróbb köztellen írásai*, Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is, Pozsonbann, Loewe Antal betűivel, 1787. (A továbbiakban: Révai 1787.) Válogatás a prozódiai vitából: Kecskés András–Vilcsék Béla (szerk.) 1999. *Magyar verstani szöveggyűjtemény I. Hagyományörzés és hagyományteremtés a versújítás korában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. A mértékes magyar verselés történetéhez ld. még: Négyesy László 1892. *A mértékes magyar verselés története, A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban*. Kisfaludy Társaság, Budapest; Orosz László 1980. *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁷ „[...] én, Rájnis' Kalauzán kívül, sem Aesthetikat, sem Poetikát soha nem olvastam” – Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Sopron, 1820. dec. 13. = BDLv. 2014: 533.

⁸ Szajbély Mihály idézett tanulmányában az eredeti kiadványt (Bécs, 1790), mi itt a Császár Elemér által kiadott antológiát használjuk: *Deákös költők*. Budapest, 1914. 48–51.

ír át többek között Gyöngyösi *Palinodia Tristis Hungariae*⁹ című verséből, melyet a következő szöveggel vezet fel: „egy kis darabotskát közlök édes Hazámmal, a’ mellyben a’ kesergő Nimfa, a’ régi időket a’ mostaniakkal egybe-vetvén, így panaszkodik:

Másod Róma valék az időben, ‘s másod Aténás,
Vóltak bölts fiaim, vólt diadalmas erőm.
Vólt nemes erkölsű népem: sokasága ijesztő,
Teste kemény, győző fegyvere, szíve igaz.”
(Rájnis 1781: 54)

A’ Magyarokhoz című ódában Berzsenyinél elsősorban a mondatépítkezés ismerhető fel a fenti idézetből: „Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk / Atlássa Árpád a Duna partjain / Oh más Magyarral verte vissza / Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát”.

A klasszikus triász másik tagja, Baróti Szabó Dávid *Egy le-dőltt dió-fához* című versének és Berzsenyi *A’ Magyarokhoz* című ódájának kapcsolata az irodalomtörténetben régóta ismert, hivatkozik rá már Döbrentei is elhíresült Berzsenyikiadásában, később Merényi és Csetri Lajos is.¹⁰ A féregrágtá fa allegóriája mellett a vipera-kép származhat nemcsak Rájnistól, hanem Baróti költeményéből is: „Átkozott vendég! Viperák’ szülötti!...” – írja Baróti is az utolsó versszak első sorában. Kérdés ugyanakkor, hogy Berzsenyi honnan olvasta Baróti költeményét. Tudjuk, hogy a vers 1790-ben jelent meg először a Magyar Museum második kötetének első negyedében (15–16. old.), másodsor pedig Baróti Szabó 1802-es kötetében (Baróti Szabó 1802: 121–122). A Magyar Museum mellett szólna az érv, hogy Baróti Szabó verseiből más párhuzam nem mutatható ki Berzsenyinél, a Magyar Museum füzeteiben közölt szövegekkel ellenben más rokonság is látszik. A folyóirat első kötetének első füzetében ott van Ányos Páltól *Az Isteni gondviselés* című költemény, melynek néhány sora és képe a *Fohászkodással* rokon. A teremtett világot például az Úr Ányosnál is, Berzsenyinél is a „semmisségből hozta fényességre.” Berzsenyinél a láthatatlan férgek az Úr „remekelt csudáji,” Ányos pedig így figyelmezteti az embert: „El-hiheted, tsudát tapodsz meg láboddal! / Teremts egy olly férget, ki éllyen, ‘s érezzen [...] / Ha nints annyi erőd! imádd Teremtőjét, / Imádd olly tsudának,

⁹ Gyöngyösi munkájának teljes címe: *Palinodia Tristis Hungariae*. Az-az: A’ maga gyámoltalanságán kesergő és abban a’ *kárdos Griffnek* szárnya alá folyamodó Nympha, A’ mellyel Magyar-Ország’ mostani állapotját példázá, és azt a’ Méltóságos Gróf Esterházi Pal Urnak, azon Magyar Ország’ Palatinussának, Kunok’ és Jászok Birájának, N. Sopron, Pest, Pilis és ‘Sólt Vármegyéknek Fő Ispánjának, A’ Felsőleges Leopold Tsászár, és Koronás Király Urunk ő’ Felsőge Titkos Tanátsának, Komornyikjának, és Magyar Országának Helytartójának, ‘s a’ t. mint Kegyelmes Urának alázatosan ajánlja Nemes Gömör Vármegyének a’ most itt lévő Ország Gyűlésére küldetett egyik Követe, Gyöngyösi István, Nyomtatott 1775-dik Esztendőben. (A továbbiakban: Gyöngyösi 1775)

¹⁰ Itt a harmadik kiadásra hivatkozunk: Berzsenyi Dániel’ *Összes művei, Költelem’s folyóbeszéd*, Közre bocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor, Harmad kiadás, I. k., Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 239. és 244–245. Ld. még Merényi/Berzsenyi 1979: 269.; Csetri 1986: 55.

mint te vagy, szerzőjét [...]”. Berzsenyiné az Isten létét bizonyítja a „szélvészek bús harca”, az „égi láng’ villáma, harmatcsepp, virágszál”. Ányosnál ugyanezek a motívumok kerülnek elő a versben, bár hosszabban fűzi a képeket: „Nézz egy virágokkal bé-festett mezőre”; ‘S ki hullattya harmat’ ezüstös tseppjeit; „Látsz amott egy terhes felleget meszszeről [...] / Előre bocsáttya süvöltő szeleit / ‘S úgy közelget, szórván pusztító tüzeit” (Batsányi 1788 és 1789: 62–72).

A Museum első kötetének második negyedében Kazinczy *Bóldog bolondoskodás* című verséből a második sor tűnik még ismerősnek, *Az Ősz [A közelítő tél]* utolsó versszakából: „Fut az idő, ‘s nem sokára / Leg-szebb korom majd el-múl” (Magyar Museum, Első kötet, II. negyed, 78–79). Berzsenyiné: „Itt hágy ‘s vissza se tér majd gyönyörű korom.” (Merényi/Berzsenyi 1979: 74).

Gvadányi Józsefet maga Berzsenyi néven is nevezi *A’ Magyarokhoz* című költeményében: „Fessen le hiv Gvadányi tolla” (Merényi/Berzsenyi 1979: 9. és 266–267). Pálóczi Horváth Ádám *Hunniás*ából is idézhetők példák, ugyancsak az említett költeménnyel kapcsolatban, különösen a látomásként megjelenő Nagy Lajos szózatából: „Ah! nyomorult Haza! Igy sohalyt magában” – írja Pálóczi, míg Berzsenyiné így olvassuk: „Nem látod a’ boszszús Egeknek / Ostorait nyomorult Hazádon!”¹¹ A *Hunniás*ban is ott a vipera-kép („A hálá-adatlan viperák magzatja”), és az „elfajul” kifejezés is hasonló módon fordul elő, mint Berzsenyiné: „Körül nézi magát árva Hazánk Attya, / Mint bán jó Annyával sok el-fajult fattya?”¹² A feltételezés jogosultságát igazolja, hogy Berzsenyi később, a *Pálóczi Horváth Ádámhoz* írott versében szintén a *Hunniást* helyezi középpontba: „Músa! Te Horvatot hajdan szárnyadra emeled, / Ammikoron Hunyadit Lantján hirdette ‘s az Árpád / Vére ditsőségét magyarul harsogta közöttünk” (ld. Merényi/Berzsenyi 1979: 49–50., 433–435. és Berzsenyi 200, 1976, 34. sz. vers.).

A felvilágosodás első generációjához fűződő kapcsolat dokumentuma az *Orczy’ árnyékához* verscím is. Későbbi, 1809-es szövegről van szó: eredetileg Kazinczynak írta, aki nem fogadta el a verset, ezért Berzsenyi megváltoztatta a címet, és a szöveget is az új címzetthez igazította. Súlyom Jenő tanulmányából tudjuk, hogy Berzsenyi ismerte a Révai Miklós által 1787-ben kiadott *Orczy-kötetet* (Orczy 1787), akárcsak az 1789-ben megjelent *Orczy–Barcsay-gyűjteményt* (Orczy–Barcsay 1789), mindkettőt a soproni líceum könyvtárából kölcsönözte (Súlyom 1962). Tőlük is vehette a „tündér szerencse” szókapcsolatot (bár ez számos költőnél fellelhető a korszakban). Barcsaynál: „Nagy ringyó volt mindég a’ Tündér Szerentse” (*Táborból irt levél jó barátoknak* = Orczy–Barcsay 1789: 134); Orczynál: „Így hagyol e minket tündér szerentsére?” – „Ne higyen az ember tündér szerentsének” (*Az isteni gondviselésnek könyörög* = Orczy

¹¹ A későbbi változatot ld. Berzsenyi Dániel’ *Versei*, Kiadá Helmecczi Mihály, Pesten Trattner-nál, 58–60. és Berzsenyi Dániel’ *Versei*, Teljes, gondozott szövegek, szerk. Onder Csaba 1999. Klett Kiadó (Matúra Klasszikusok), Budapest. 70–72.

¹² *Hunniás, vagy Magyar Hunyadi, az az Ama’ híres Magyar Vezér Hunyadi János’ életének egygy része, mellyet a’ Virgilius’ Éneisse’ formájába öntve, négy sorú Magyar Strófákkal le-írt Horváth Ádám, Győrben, Streibig Jó’sef betűivel, 1787. Az idézetek a 171. és 172. oldalról származnak.*

1787: 24; *Változó a' szerentse* = Orczy 1787: 28). Az 1809-es költemény címe azonban nem a két Orczy-kötetre, hanem *A Besenyei György Társasága* című, 1777-es antológiára asszociál, melynek harmadik darabja Bessenyei György költeménye: *B. Gy. a' B.[áró] O.[rczy] árnyékának, mely körülte lebeg, és a' melytől sugároltatik* (Bessenyei 1777: 13–14).

Külön kell említeni Gyöngyösi István és Berzsenyi kapcsolatát. Bár Gyöngyösi a felvilágosodás szerzőinek munkásságára erőteljes hatással volt, egyes Berzsenyi-szövegek esetében Kőrizs Imrének a közvetlen kapcsolódást is meggyőző módon sikerült kimutatnia. Gyöngyösi *Murányi Vénusában* az Első Könyv 28–42. Szakasza lényegében egy 15 versszakos betoldás, kesergés a magyarok romlásán. E tizenöt versszak összevetése Berzsenyi magyarokhoz szóló ódájával egyértelmű és nagy mennyiségű, mintegy ötven szövegegyezést mutat, olyan kulcspozícióban lévő fordulatokat, mint „veszni-tértt kis Hazánk,” „Oh! a Regiektől el-fajóltt Nemzetiség!”, „Lásd az erős Tölgy-fát” stb. (Kőrizs 1994: 215–227, itt: 219). Kőrizs szerint Berzsenyi a Dugonics által gondozott 1796-os Gyöngyösi-kiadást használhatta.

Kőrizs más Berzsenyi-versekben is egyezéseket mutat Gyöngyösivel. A *Kemény János* egyik sora: „Már a Bóréásnak zúgtanak szelei” (Gyöngyösi 1796: 538) a *Horatz* sorával rokon, mely az összövegben így áll: „Zúg már a' Boreas a' Kemenes fölött” (Berzsenyi 200, 1976, 18. sz.). Ugyanez a Gyöngyösi-rész a rá következő néhány strófiával együtt pedig egyértelmű egyezéseket mutat *Az Ősz [A közelítő tél]* című verssel, a sokat emlegetett „negatív festés” technikáját is beleértve, amit Berzsenyi Gyöngyösitől tanulhatott el (Kőrizs 1994: 220).

Mihályi Patrícia nem sokkal később újabb Gyöngyösi-párhuzamra talált: a *Magyarország* című költeményt és Gyöngyösi *Palinodiáját* (Gyöngyösi 1775) veti össze, itt is kétségtelen szövegekapsolatokat mutatva ki a két munkában. Már maga a verskezdet is egyértelmű hatásról árulkodik:¹³ „A' mint szőke vize le-foly a' Dunának” – olvasható Gyöngyösinél, Berzsenyiné pedig: „Itt hol szőke vizét a Duna rengeti”, s ezután még tíznél több motivikus vagy lexikális egyezést gyűjt össze a cikk írója.

A századfordulón kibontakozó vitában Zrínyi és Gyöngyösi különbségéről, elsőbbségéről, melynek során Kazinczy (és a Berzsenyi-recenziót író Kölcsey), mint ismeretes, Ráday Gedeonhoz csatlakozva Zrínyi értékeit becsüli többre Gyöngyösinél, Berzsenyi egyértelműen és határozottan Gyöngyösi mellett foglal állást, szembefordulva Kazinczy véleményével: „Egy oly hadakozó és szerencsétlen népnél, mint a magyar volt, a poézis nem divatban, de a legkisebb figyelemben sem lehetett; mégis a

¹³ A feladatot, mint azt maga is megírja, Kovács Sándor Iván adta tanítványának: *Gesztenyefaléval a niklai kertből – Gyöngyösi és Berzsenyi szőke Duná-ja*. Irodalomismeret 11(2000)/1, 45–49., és Mihályi Patrícia 2000. *Egy Berzsenyi-költemény lehetséges kontextusa*. Irodalomismeret 11 (2000)/1, 49–51. A „szőke Duna” Kovács Sándor Ivánnak még ugyanezen évben megjelent újabb tanulmánya alapján toposzként él a 16–19. század költészetében: „S merre zúgnak hajjai Tiszának, Dunának”. Új Forrás 32(2000)/7., 9. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00057/000718.htm> és <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00059/000921.htm> (2017.03.05)

németeknek sem volt jobb poétájok, mint Gyöngyösi. Hogy pedig a rec[enzens] állítása szerint Zrínyi, ámbár Gyöngyösinél rosszabb verselő és csupa követő, mégis jobb poéta, mint Gyöngyösi, ki jobb verselő és originális: az énelőttem ismét világos ellentmondás”. (Berzsenyi 1985: 207)

A felvilágosodás második generációjából Virág Benedeknek több verse a Magyar Museumba és Kazinczy Ferenc folyóiratába, az Orpheusba is bekerült, így azokat Berzsenyi ismerhette, mielőtt Virág *Poétai Munkái* 1799-ben, a Festetics György által támogatott és Téli Takáts József által szerkesztett Magyar Minerva sorozatban megjelentek volna.¹⁴ Az *Egy hajóhoz* című vers például, mely Horatius 14. ódájának magyarított változata (Carm. 1, 14), két régebbi formában is olvasható: a Magyar Museumban (Magyar Museum, Második kötet, 1790. és 1792. esztendőben, 1. negyed, 14.). Virág rímes felező tizenkettesekben dolgozott, míg az Orpheusban, ahol Kazinczy szövegével együtt jelent meg átültetése, időmértékes, aszklepiadészi formában, *Egy Hajóra* címmel publikálta azt (Orpheus, Oroszlán-hava 1790: 246–249).¹⁵ Berzsenyi *A’ Camena* – későbbi címén: *Osztályrészem* (Berzsenyi 200, 1976, 56. sz. vers) című verséhez azonban nem e két változat, hanem nyelvi és tartalmi szempontból is az új fordítás áll közel az 1799-es kötetből, *Egy hajóhoz* címmel: „Sok szélvészid után tégedet, oh Hajó! / A’ tenger közepén járni fel és alá / Látlak”; „A tündér szigetek’ szirteit esmered; / Parthoz tartsd magadat, mint lehet.” (Virág 1799: 23–24)

Ugyaninnen származik egy szövegpárhuzam *A’ Magyarokhoz* című keseréssel: „Nintszen az ég alatt / Állandó dolog: a’ Nap hamar elborúl.” (Virág 1799: 23–24) – „De jaj! tsak így jár minden az ég alatt!” (Berzsenyi: *A’ Magyarokhoz*) (ld.: Berzsenyi 200, 1976, 13. sz. vers).

Porkoláb Tibor fedezi fel a rokonságot Virág Benedek *Baróti Szabó Dávidhoz* írott versének¹⁶ és Berzsenyi *Az Ulmai ütközet* című költeményének egyik szöveghelye között. Virág egyik sora így hangzik: „olylan az éneked, / Mint a’ dagadt felhő’ nyögése”, Berzsenyi idézett versében pedig ez a sor olvasható: „mint dagadt felhők’ morajja” (Berzsenyi 200, 1976, a 31. sz. vers után, számozás nélkül).

Az örömhez cím mind Virágnál, mind Berzsenyinél előfordul, s az első versszakokban szintén feltűnő a rokonság: „Hová repültél nyájas Öröm? hová / Rejtetted víg képedet illy hamar? / A’ tengereknek bújdokálsz-e / Mélly fenekén? te Egek’ leánya!” (Virág 1799: 55. Vö. Porkoláb 2011: 191) – „Édes Öröm! oh

¹⁴ Virág Benedek’ *Poétai Munkái*, Pesten, Trattner Mátyás’ betűjével (Magyar Minerva 3). (A továbbiakban: Virág 1799). A kötet kritikai kiadását Porkoláb Tibor rendezte sajtó alá: Virág Benedek *Poétai munkái*. Universitas Kiadó, Budapest. 2011 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, XII). (A továbbiakban: Porkoláb 2011).

¹⁵ Orpheus, Oroszlán-hava 1790, 246–249. A költemény saját fordítását maga Kazinczy is kétszer közölte az 1790-es évek elején: a Magyar Museumban, *Egy hajóra, Horatius’ XIV. Ódája szerint* címmel, majd az Orpheus 1790. Oroszlán-havának füzetében.

¹⁶ *Baróti Szabó Dávidhoz, mikor 1791. eszt. T. N. Szabolts Vármegye’ Öröm-ünnepére örvendező Verset énekelte* (Virág 1799: 40–41). A vers megjelent előbb: *Baróti Szabó Dávid társunkhoz*. Magyar Museum, Második kötet, 1790–1792, Második negyed, 139–141. Vö. Porkoláb 2011, 176.

Tündérek' / Mosolygó szűz Leánya! / Katsingatsz, s ha hozzád érek, / Eltünsz lelkem Bálványa!" (Berzsenyi 200, 1976, a 31. sz. vers után, számozás nélkül).

Az 1799-es Virág-kötet nyitó verse, *A' Múzsákhoz* sorai Berzsenyinéél a *Virág Benedekhez* címzett költeményben köszönnek vissza. Virágnál ez olvasható: „Hová ragadtok? melly ligetek 's setét / Ernyőkbe viszték?” (Virág, 1799: 7–8. Vö. Porkoláb 2011: 132). Berzsenyi pedig a következő sorokkal indít: „Eván! merre, hova ragadsz? / Melly szentelt ligetek' boltjai fednek el?” (Berzsenyi 200, 1976, 6. sz. vers.)

A felsoroltakon túl Kőrizs Imre és Porkoláb Tibor számos további egyezést, allúziót említ – ide tartoznak a Festetics családhoz szóló ódák, episztolák is –, jelen esetben azonban, a teljesség igénye nélkül, ennyi is elég annak igazolására, hogy Berzsenyi igen figyelmesen olvasta, tanulmányozta Virág Benedek költeményeit és kötetét. A magunk részéről még egyetlen, bár inkább szerkezeti rokonságra utalnánk. Virág kötetében a 78 versből a 76. helyen, a zárlatversek között áll a *Szent* című, fohászszerű költemény, melynek első versszaka így hangzik: „Miképp' magasztal tégedet, isteni / Erő, ditsőség' annya! kis énekem? / Nagyságodat reszketve nézi / A' legerősb, 's ragyogóbb magasság”. (Virág 1799: 162). Nyelvi szempontból nem vethető össze Berzsenyi *Fohászkodásával*, de a himnikus hang és a kötetbeli helyzet mégis megengedi a feltételezést, hogy amikor Berzsenyi a kéziratot gyűjtemény utolsó előtti helyére illeszti be a *Fohászkodás* című versét, akkor Virág Benedek mintája ösztönözhetette erre. Annál inkább, ha tudjuk, hogy Virágnál is ez az egyetlen vallásos költemény, bár a kritikai kiadás jegyzeteiben Porkoláb Tibor óvatos javaslatot tett arra, hogy a verset haza-allegóriaként is olvasni lehetne.¹⁷

Péteri Takáts József verseskötete (Péteri Takáts 1796), mely szintén a Magyar Minerva-sorozatban jelent meg 1796-ban, Virágéhoz hasonló intenzitással épül be Berzsenyi verseibe – erre Horváth János és Merényi Oszkár is felfigyel. (Horváth János, *i. m.* 274.; Merényi Oszkár 1966. *Berzsenyi Dániel*. Budapest. 148.; ld. még: Merényi/Berzsenyi 1979: 321–325).

Péteri Takáts könyvének szerkezete más, mint Virágé – ő külön, címmel ellátott alfejezetekbe osztja be munkáit. A kötet első felében, rimes felező tizenkettesekben, „Elegyes versek” fejezetcím alatt állnak azok a tanköltemények, episztolák, alkalmi darabok, parabolák, szentencia- és piktúráversek, melyek Virágnál a kompozíció későbbi szakaszában következnek, természetesen hexameteres alakban. Könyvének körülbelül a felétől (a 111. oldaltól) Takátsnál „Énekek” cím alatt találhatóak a kisebb költemények, többnyire rimes formában, néhány időmértékes darabbal, végül az *Ágnes* című elbeszélő költemény és az *Erköltsi 's más velős mondások* című kétsorosai, bölcs szentenciái zárják a sort.

A Merényi és Horváth János által említett tartalmi, eszmei és szövegkapcsolatokon kívül utalunk még az „Énekek” között *A' paraszt* című versre a

¹⁷ „Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a Virág–Kazinczy-levelezésben a »Szent« többnyire a »Haza« helyettesítőjeként, illetve *epitheton*jaként tűnik fel.” Porkoláb 2011: 289.

földműves monológjával (Péteri Takáts 1796: 151–152), melynek egyik versszaka így hangzik: „Ha én a’ Nap’ támadtával / Bé járom kis földemet, / ‘S a kegyes Ég áldásával / Fedve látom mívemet...” Berzsényi *A’ Camena* [*Osztályrészem*] című versének negyedik versszaka idézhető párhuzamként: „Van kies szőlőm, van arany kalaszszal / Biztató földem, szeretet szabadság / Lakja hajlékom, kegy[es] Istenimtől / Kérjek e többet?” (Berzsényi 200, 1976, 56. sz.). A hasonlóság még érzékelhetőbbé válik, ha Péteri Takáts versének további strófáit olvasva a hazatérő földműves hajlékának leírását is tekintetbe vesszük.

Távolabbi, inkább csak a vers gondolatmenetét, képi világát érintő a rokonság Takátsnak *A’ hervadt rózsá* (Péteri Takáts 1796: 126) című költeménye és Berzsényinek a *Dudi* – későbbi címén: *Lilihez* – (Berzsényi 200, 1976, 41. sz.; Merényi/Berzsényi 1979, 17., 306–310.) című verse között. Más vélemények szerint Berzsényi verse Kisfaludy Sándor *Himfyjének*, illetve Csokonai *Lillájának* hatását tükrözi (Gálos 1936: 14; Horváth 1960: 47). A rózsá mint az ifjúság és a múlt idő, illetve a külső és belső, erkölcsi szépség összefüggésének metaforája azonban ugyanúgy működik Takátsnál, mint Berzsényinél. Ugyanez a gondolatmenet, hasonló képi világgal és rimes négysoros formával Takátsnak még egy versében megjelenik, *Az ártatlan ifjúság* címmel (Péteri Takáts 1796: 157–158).

Egy-egy szókapcsolat, fordulat, kép erejéig találunk még egyezést Takátsnál *A’ Holdhoz* („Fa! képe vagy életemnek”) (Péteri Takáts 1796: 180) és Berzsényinél a *Levéltöredék Barátnémhoz* című versben („Életem’ képe ez..”) (Berzsényi 200, 1976, 25. sz.). Berzsényinek *A’ Jámorság és Középszer* című, 1809-es verse, ha szöveg szerint nem is, de a címe alapján szintén utalhat Takáts kötetére: az „Énekek” között, a sorozat elején egymást követően olvasható nála *A’ közép-szerűség* című Horatius-fordítás szapphói versszakokban, majd *A’ nagy szívű Jámor* rimes strófákban (Péteri Takáts 1796: 119–121).

Takáts verseinek eszmeisége, költészetének gondolati és képi motívumai tűnnek fel Berzsényinek a *Peteri Takács Józsefhez* (későbbi címén: *Téti Takács Józsefhez*) címzett költeményében, melynek utolsó versszakában, mint arra Merényi Oszkár is utal, ars poetika-szerű költői hitvallás olvasható: „Akki a’ Szeppel köti össze a’ Jót, / Oh Takács! az bölts, az igaz Poeta”. (Berzsényi 200, 1976, a 8. sz. utáni számozatlan vers, és Merényi/Berzsényi 1979: 324).

Kisfaludy Sándor és Berzsényi Dániel kapcsolatának áttekintése során egyetértünk Merényi Oszkárral, hogy Berzsényi viszonyulása Kisfaludy iránt az évek során változhatott, s ezt nagyban befolyásolhatta a *Boldog szerelem* ciklus megjelenése, mely Berzsényi erkölcsi és esztétikai érzékét a jelek szerint erősen sérthette, de hatással lehetett rá Kazinczy német és magyar nyelvű bírálata, illetve a *Mondolat* megjelenése is (Merényi/Berzsényi 1979: 429–430). Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni Gálos Rezső és Horváth János nézetét, miszerint az 1801-ben megjelenő *Kesergő szerelmet* (Kisfaludy S. 1801) Berzsényi egyrészt jól ismerte, másrészt szövegszerű átvételek több költeményben is kimutathatók nála (Berzsényi 200. 1976, 55. sz.). Hogy Kisfaludy első ciklusáról más véleménnyel

volt, mint későbbi műveiről, azt a hozzá írott költemény is igazolja, bár ennek egyik forrását és mintáját Merényi Oszkár Matthissonnál, az *An Agathon* című költeményben lelte fel (Merényi/Berzsenyi 1979: 430–431). A Matthisson-párhuzam a vers zárlatában valóban ott van, azonban a verskezdet inkább Kisfaludy-motívumokra játszik rá, például a *Kesergő szerelem* 90. dalára, mely így indul: „Hallottam én szép szavának/Ezüst hangját zengeni;/Philoméla panaszának / Hangja nem oly isteni.”

A *Kesergő szerelem* Berzsenyi néhány más versébe is beépül. A 33. dal ismétlődő mondatstruktúrája: „Minden tárgyban Őtet látom, / Minden hangban Őt hallok [...] Éjjel, nappal Őt ohajtom, / Őt szomjúzom, éhezem; / Ébren, alva Őt sohajtom, – / Mindenben Őt érzem.”. Berzsenyiné az *Emmi* (későbbi változatban: *Nelli*) című költeményben ismerhetők fel: „Éjjelimen őtet látják / Beteg álmaim, / Nappal ő nevét kiáltják / Sohajtásaim.”.(Berzsenyi 200, 1976, 55. sz.) Kisfaludy-hatást mutat ki Merényi Oszkár az 1813-as kötetből végül kihagyott *Natzámhoz* című versben (Berzsenyi 200, 1976, 52. sz.), itt a *Kesergő szerelem* 13. és 19. énekéből fedezhető fel néhány sor. A további példáktól eltekintve még egy fontos párhuzamot emelünk ki Berzsenyi egyetlen regéjével, *A' Remetével* kapcsolatban. A Kölcsey-recenziót követő vitából is kiderül, hogy Berzsenyi Matthisson *Milesisches Märchenjét* vette mintául, s onnan ered maga a cselekményváz is. Berzsenyi tiltakozik ellene, hogy szövegét románcként vagy regeként olvassák. Néhány belső motívum azonban, különösen Lóri és Sándor neve Kisfaludy 1807-es kötetére (*Regék a' Magyar elő-időből*) asszociálnak. Itt a *Somló* című rege hősnőjét Lóranak, a *Tátika* hősét pedig (Rezy) Sándornak hívják.

3. Berzsenyi szerelmi ciklusa?

Kisfaludy mellett az említett versek közül egyikkel-másikkal, így éppen az *Emmi* (*Nelli*) cíművel kapcsolatban Merényi Oszkár Csokonai nevét is említi (Merényi/Berzsenyi 1979: 468–469). Berzsenyi más költeményeiben is gyaníthatók Csokonai-áthallások: *Az első szerelemérzés* például Berzsenyi *Az esdeklő Szerelem* című darabjával rokon. A szövegösszefüggések azonban nem csupán egy újabb intertextuális irányultság szempontjából lehetnek lényegesek: a Lilla- és Himfy-ciklussal való összevetés inkább Berzsenyi szerelmi költészetének eltérő olvasataira nyújt lehetőséget.

Berzsenyi 1813-as, kinyomtatott kötetének szerelmes verseiben nagyrészt eltűntek az eredeti nevek, megváltozott a sorrend, az 1808-as állapothoz képest több költemény kimaradt, és helyenként maguk a szövegek is módosultak. Tény azonban, hogy a női nevek, vagyis a szerelmes versek címzettjei, szereplői az 1808-as kompozícióban sem egységesek. Három költemény szól Dudinak (egy udvarló, egy sirató- és egy emlékező vers)¹⁸; négy költemény hősnője Emmi, ebből

¹⁸ [48] 41. *Dudi* („Dudi! remek kellemeddel?...”); [61] 49. *Dudi emlékezete* („Sírásra vonult képeimnek”...); [74] 61. *Az első szerelem* („Szivem ’senge szerelmeit”...)

kettő udvarlóvers, kettő a boldogtalan, illetve hűtlen szerelemről szól;¹⁹ van két Ilonka-vers, mindkettő udvarló költemény,²⁰ két Natza-vers, mindkettő epekedő, udvarló, szerelemföltő.²¹ Egy-egy vers szól Lilihez, Bartsihoz, Mitzihez, Lizihez és Cloéhoz²² – az első kettő udvarlóvers, a többi a hűtlen szerelem témájában keletkezett. Van végül egy sor vers, melyben nincs megnevezett női szereplő, s valamennyi a megvetett, boldogtalan szerelemről szól.²³ A sokféle női név referenciális olvasatra készítette Merényi Oszkárt, és a „Dudi” név mögött Perlaky Juditot vélte felfedezni. (Merényi 1976, klny., 8. és Merényi/Berzsényi 1979: 242–253, a *Sorrendi problémák* című fejezet.) Ezen első szerelem fázisait véli felfedezni az *Egy szilaj Leánykához* és *Az epedő Fillis* című versben (kezdeti szakasz); *Az esdeklő Szerelem* és *A’ tsermelyhez* című költeményben (szerelmi vágy, „ostrom”); a *Lilihez*, *Dudi*, *Az Estve*, *Az Esthajnalhoz* című darabokban (a szerelmi élmény érzelmi tetőpontja); a *Szerelmes Bánkódás* című dalban (a vég közeledte), míg végül *Az elválás reménye* és a *Dudi emlékezete* az elfogadás és emlékezés költeménye. E ciklust időben is behatárolja, Berzsényi házassága előtti időszakra, vagyis 1799 előttre teszi.

Egy ilyen értelmezés következetes érvényesítésével a többi név alatt is valós, bár az életrajzból nem azonosítható címzettet kellene és lehetne keresni. Azonban éppen Merényi az, aki filológiai, lélektani, költői műhelybeli okokra hivatkozva végül elutasítja ez utóbbi lehetőséget, és két, legfeljebb három valós élményre korlátozza a női nevek sugallta történeteket. A Perlaky Judithhoz fűződő érzelmeket szerinte az életrajzi szempontból felderíthetetlen Emmi-szerelem követi, s a költemények tartalma alapján talán az Ilonka-szerelem lehet még valós háttérű, 1804 táján (Merényi/Berzsényi 1979: 249). A versekben szereplő női nevek Merényi véleménye szerint a referenciális személyt védelmező fedőnevek lehetnek.

Még ha el is fogadjuk e pusztán feltevésen alapuló, többnyire csak tartalmi, illetve kontextuális mozzanatokból kirakott elgondolást, a fikción belül akkor is többszereplős történet rajzolódik ki. Olyan lírai hős áll előttünk, aki sorozatosan a szerelmet keresi, ám sorsa végül minden esetben a csalódás és a magány. Ebben az esetben újra- és újrainduló, de végül mindig azonos módon záruló kistörténetek hoznak létre egy nagyobb narratívát, melyben a magány és az érzelmi veszteség állapota

¹⁹ [42] 35. *A’ Tavasz*; [46] 39. *Emmihez* („Szép szép az élet Emmi”...); [62] 50. *Emmihez* („Alkonyidő homály”...); [67] 55. *Emmi* („S hát a szerelem szent lángja”...)

²⁰ [45] 38. *Ilonkamhoz* („Más tárogasson”...); [4. után, számozatlan] *Az én Kegyesem*.

²¹ [49] 42. *Vénushoz* („Oh szerelmek szép tündére”...); [64] 52. *Natzámhoz* („Beteg szívem törbe esett”...)

²² [43] 36. *Lilihez* („Jer Lili nézd langyos szellők”...); [57. után, számozatlan] *Bartsimhoz* („Bartsim! repül az élet”...); [58. után, számozatlan] *Az Fő, és Szív* („Mit! s hat azért eposszem”...); [63] 51. *Egy hivatelenhez* („Melly zöld Tempe”...); [65] 53. *Cloe* („Mint egy árva madár”...)

²³ [44] 37. *Bacchushoz*; [47] 40. *Amathunt*; [51] 43. *A’ tsermelyhez*; [54] 46. *Az elválás reménye*; [56] [–] *Egy Lanykához*; [60] 48. *Az epedő Fillis* („Még most telljes”...); [66] 54. *Féltés* („A’ bézárt Danaét”...); [69] 57. *Az esdeklő szerelem* („Im a’ nap le ereszkedik”...); [72] 59. *Butszuzás* („Elszakadsz tőlem szeretet Barátném”...)

tűnik csak állandónak. Ilyen szempontból – a többféle női szereplő ellenére – a Himfy-féle *Kesergő szerelemmel* rokonítható, pontosabban annak multiplikálásaként olvasható, ciklusszerű kötetrészt kapunk, mely felfogható akár egyfajta érzelmi önéletrajznak, naplószerű történetsornak is.

Merényi elgondolásának és referenciális-lélektani olvasatának azonban a kötetfikción belül ellentmond, hogy a gyűjteményben nem kerülnek egymás mellé az azonos női szereplőkhöz szóló költemények, vagyis ezek csak tartalmilag, nem pedig kompozicionálisan alkotnak kiscsoportokat. Berzsenyi sorrendjében így következnek egymás után a hősnők nevei: Emmi, Lili, Ilonka, Emmi, Dudi, Natza, Bartsi, Mitzi, Dudi, Emmi, Lizi, Natza, Cloe, Emmi, Dudi – köztük a névtelen megszólítottakat tartalmazó versekkel. A beosztás a költemények egyedi jellegét, nem pedig narratív sorát sugallná. A női nevektől eltekintve és csak a megjelenített vershelyzetre figyelve mégis összeáll egyfajta történet: kilenc vers reménykedő, udvarló, jellegű, a boldogság ígérését tartalmazó, idilli helyzetre épül. E sort megszakítja a Káldi Pálnak címzett költemény a barátságról és az ifjúság múlásáról, majd következik tizenöt darab a boldogtalan szerelem témájával. Így, a kötetrend mentén olvasva a verseket inkább Csokonai Lilla-ciklusának mintája feltételezhető a háttérben. A változatos formák alkalmazása is Csokonai ciklusával rokonítja Berzsenyi koncepcióját.

Végül létezik harmadik lehetőség a szerelmi költemények csoportjának értelmezésére. Idézett tanulmányában Sólyom Jenő is feltünteti, hogy Berzsenyi 1796-ban kikölcsönözte a Soproni Líceum könyvtárából Kazinczy Ferenc Gessner-fordításait.²⁴ Miután a szerelmi témájú versek egész motívumanyaga, fiktív világa, nyelvi közege feltűnő hasonlóságot mutat a Gessner-idillek magyar változatával, nem zárható ki, hogy Berzsenyi a versek sorrendjében is ezt a fragmentumszerűen építkező, jelenetező, egy-egy szereplőt vagy szereplőpárost előtérbe emelő technikát alkalmazta a kötetében, a Gessner-idilleknek lényegében a verses változatát hozva létre.

4. Néhány következtetés

A fentiekben nem tettünk mást, mint összegyűjtöttünk egy példatárat Berzsenyi verseinek magyar irodalmi kötődéseiből. A lista természetesen nem teljes, de néhány következtetésre így is alkalmat ad. Elsőként az tűnik fel, hogy Berzsenyi alapos és kiterjedt ismeretekkel rendelkezett a korabeli magyar irodalomból. Az is látszik, hogy rendkívül figyelmesen olvasott. Olyan szófordulatok, képek kerültek át verseibe, melyek lassú, tanulmányozó, elmélkedő, a legapróbb részletekre is kiterjedő befogadról tanúskodnak.

²⁴ *Geszner' Idylliumi*. Fordította Kazinczy Ferenc, Kassán, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betűivel. 1788. Kritikai kiadása: Kazinczy Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig, Önállóan megjelent fordításkötetek*, s. a. r. Bodrogi Ferenc Máté–Borbély Szilárd 2009. Debreceni Egyetemi Kiadó. 35–113.

Ez a fajta olvasás a pályatársakhoz írt versekben is megmutatkozik. Berzsenyi az 1808-as gyűjteményben verset szentel Kazinczynak (kettőt),²⁵ Virág Benedeknek, Péteri Takáts Józsefnek, Horatiusnak (kettőt), Kis Jánosnak (kettőt), Kisfaludynak, Görög Demeternek, Horváth Ádámnak (kettőt).²⁶ Többségük nyoma ott van a verseiben, vagyis olvasmányai és költői portréi részben egybeesnek. A hozzájuk vagy róluk írott költeményekben azonban 1808 előtt nem a Bessenyeinél, Orczynál, Barcsaynál, Ányosnál, vagy éppen Virág Benedeknél megismert episztolahagyományt folytatja, hanem költői habitusukat lényegi vonásaikban megragadó alkotói portrékat készít, néha cento-szerű technikával, mint a *Virág Benedekhez* címzett versben. E portrék Kazinczy *Tövisek és Virágok* c. kötetének epigrammáira hasonlítanak, s nem kizárt, hogy Kazinczy Berzsenyi kéziratosaiból nyerte ötletét az epigrammasorozat alkotói jellemzéseikhez. A *Kazintzy Ferentzhez* szóló nyitó versben (későbbi címén: *Ajánlásban*) például éppen Berzsenyi fogalmazza meg azt a Herkules-képet – igaz, hogy csak a második változatban, 1809 márciusában –, amely azután a *Tövisek és Virágok* kezdő darabjaként Kazinczy Herkules-önmetaforájában is megjelenik: „Póládban Péán ringata tégedet, / Már ott tapodtál sok buta undokot...”²⁷

Berzsenyi átvételei a gondos és alapos olvasása ellenére ugyanakkor szórtak és szelektívek is. Horatiuson és Matthissonon kívül a magyar szerzőktől – amikor nem portrét ír – általában csak néhány közös szöveghely vagy részlet található. Úgy tűnik, hogy Berzsenyi a párhuzamok, átvételek ellenére *nem intertextuális költő*, vagyis nem törekszik látható, felfedhető dialógusra a beidézett szövegekkel és szerzőkkel. Még akkor is, amikor név szerint említ valakit, inkább csak tematizálja a kapcsolatot, de nem szólaltatja meg a nevezettet. *Az Estve* című versében így idézi meg Platónt: „Hol a’ szív önként meg nyilik / A’ gyönyörű érzésre / ‘S Plátó’ karján emelkedik / Égi lelkesedésre.” (Berzsenyi 200, 1976, 45. sz.; Merényi/Berzsenyi 1979: 310–315).

Hasonló módon hivatkozik, mint fentebb idéztük, Gvadányira is.

²⁵ Az 1808-as kötet élén álló, nyitó versen túl az 58. darab is részben hozzá, illetve róla szól, *Kazintzy és Kis* címmel.

²⁶ Horváth Ádám alakja a neki szóló versen túl megjelenik a 69. vers után számozatlanul következő, *Keszthely* című költeményben is.

²⁷ Berzsenyi 1809. március 12-én írja Kazinczynak, hogy változtatott a hozzá szóló *Ajánlás*on, két új versszakot illesztett be. Ezekben olvashatók a Héraklészra vonatkozó sorok. Amikor Kazinczy 1810. november 3-án először írt Berzsenyinek a *Tövisek és Virágok* tervéről, akkor többek között éppen a *Herculeshez* című epigrammáját küldte meg neki. Ld. Kazinczy Berzsenyinek, Széphalom, 1810. nov. 3. = Kazinczy Ferenc *Levelezése*, kiad. Váczy János, I–XXI. kötet, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev), VIII, 1862. lev., 146–148. Igaz, hogy Berzsenyin kívül, ugyenebben az időszakban Vay Ábrahám is megfogalmazza Kazinczynak írt levelében az epigramma egyik gondolatát, úgyhogy Kazinczy szövege végül kettejük mondatainak ötvözésével jött létre: „Temérdek ezt mondották azt mondották van Leveledbe barátom. – A’ hős Hercules, midőn más czélt nem lelt futásának, az ólnak szemetjeivel undokítja emelő vállait; ’s mindenhol javallák tettét; de én fél-Isten nem vagyok – a’ világerő se nyúlok tehát a’ szeméhez.” Vay Ábrahám Kazinczynak, Vadász, 1810. máj. 21. = KazLev. VIII, 1755. lev., 467.

Az átvett szöveghelyeket Berzsenyi önálló, eredeti gondolati és tartalmi környezetbe olvasztja, ezért nehéz eldönteni, hogy tudatos, szándékos, az értelmezés során figyelembe veendő átvételről (idézetről, megidézésről), vagy inkább szöveg- emlékről, esetleg olyan elsajátított költői nyelvről van szó, melynek a felhasználás pillanatában törlődik, lényegtelenné válik a forrása. Az a feltételezésünk, hogy Berzsenyi verseinek ismeret- és élményanyaga megállapodott, belsőleg kiérlelt világszemléletből, nem pedig szövegek hatására keletkező reakciókból ered, s ehhez a tartalomhoz gyűjtötte be olvasmányáiból a kifejezéshez szükséges nyelvet.

Az átvételek szelektív jellege Berzsenyi erős, ösztönös kritikai érzékével lehet még magyarázható. Feltehetően az ragadta meg figyelmét és az maradt meg emlékezetében, ami ízléséhez hozzá tudott igazodni. Portréit is azokhoz írta, akiket valamilyen tekintetben rokonnak érzett saját költői vagy világszemléletével, s talán ez az oka annak, hogy Rájnishoz, Baróti Szabó Dávidhoz vagy Csokonaihoz nem írt verset még akkor sem, ha néhány sorukat megjegyezte és felhasználta.

Mindebből eredően Vaderna Gáborral ellentétben nem tartom ellentmondásosnak, sem pedig a kultuszépítés gesztusának Kis János kései emlékezését, miszerint Berzsenyin a személyes találkozásukkor sem a lángelme, sem a tudomány nem látszott,²⁸ és hogy az elolvasott könyveket Berzsenyi, „ha egyszer saját módja szerint hasznokat vette, félre veté, vagy néha el is hasogató.”²⁹ A hangsúlyt itt a „saját módja szerint” kitételre helyezve, Kis János emlékezései éppen következtetéseinket igazolják. A Berzsenyi-versek új kritikai kiadásának egyik nagy kihívása éppen az lehet, hogy a konkrét szöveghelyek feltárásán túl kidolgozza a filológiai módszereket az átvételek kezelésére, értelmezésére, és feltérképezze Berzsenyinek a magyar irodalomhoz fűződő viszonyát. E kapcsolatok mellőzése készíthette ugyanis Szauder Józsefet, hogy kiváló, mindkét költő alkátára fényt vető tanulmányában, Berzsenyi és Virág összehasonlító elemzésében kizárólag a különbségekre figyeljen fel. Virág szerinte „derűsen tudta hirdetni a polgári életvitelt, az újabb, modernebb, urbánusabb életérzést. Ami Berzsenyiben a lélek megrendülésének nagy költészetét ébresztette fel, az Virágot egy oly polgárosító eszmény jó költészetére ihlette, melyet csak ő tudott vállalni. Berzsenyi hőroszainak füstös-vakító vízióihoz képest Virág csak az érdemet szerző katonák tetteit látta. [...] Virág, a pap még vallásos verset is józanabban írt, mint Berzsenyi, a világi ember.” (Szauder 1970: 273)

Ebből vezette le azután Merényi Oszkár a kritikai kiadás jegyzetanyagában, hogy kettejük kapcsolata mindössze „néhány elszórt kifejezés, nem jelentős kép, fordulat: ennyire redukálható az összefüggés [...] Berzsenyinek költői vezetője, mestere nem Virág, hanem Horatius volt” (Merényi/Berzsenyi 1979: 420–421).

²⁸ Vö. Vaderna, *i. m.* 721. A hivatkozott emlékezés: Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből: Első közlemény. Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyzó emlékezések*. Sopron. Özvegy Kulcsárné, 1845. 197.

²⁹ Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből: Második közlemény. Irói pályáját tárgyzó emlékezések*. Sopron. Özvegy Kulcsárné, 1846. 111–113.

5. Az „Őskötet” szerkezete

Berzsenyi 1808-as, első kötetkompozícióját az irodalomtörténet-írás egyöntetűen úgy jellemzi, hogy az a horatiusi variabilitás-elv jegyében született. Merényi Oszkár a kritikai kiadásban úgy fogalmaz, hogy „Berzsenyi előtt Horatius versei sorrendjének változatossága volt a mintakép”, emellett pedig Kisfaludy Sándor 1807-es kötetét, a *Himfy’ szerelmeit* tekinti befolyásoló tényezőnek – bár nem fejt ki, hogy miért (Merényi/Berzsenyi 1979: 197). Csetri Lajos hasonlóképpen vélekedik: Berzsenyi szerinte is ragaszkodott a „variabilitáselvhez”, a „változatosság gyönyörködtető igényének” kielégítéséhez, melyet „a latin mestertől tanult (Csetri 1986: 19). Martinkó András szerint ellenben még ennyi koncepció sem látható az ősananyagban, csak valami „nehezen kivehető s eléggé következtlen, szubjektív értelmezésű műfaji, tematikai és hangulati” összeállítás érzékelhető benne (Martinkó 1977: 2).

A szövegkapcsolatok közelebbi vizsgálata és Berzsenyi verseinek a kortárs szerzőkkel történő összevetése azonban arra utal, hogy az olvasott, tanulmányozott szerzők közül Virág Benedek 1799-es kötete volt a mintája. Az az eljárás, hogy egy versgyűjtemény egy Múzsához vagy Költészethez szóló, ars poetika-szerű darabbal indul, majd utána felváltva következnek a nemzeti tematikájú, a személyhez szóló ódák és a privátszférába tartozó dalok, a korszakban tiszta formában csak Virág Benedeknél valósul meg. Baróti Szabó Dávid 1777-es és Rájnis József 1781-es kötetében (Baróti Szabó 1777; Rájnis 1781) a beosztás a követett antik strófaképletek és metrumok szerint történik. Baróti Szabónak még az 1802-es, háromkötetes *Verskoszorújában* is hasonló elrendezés látható: előbb a „Virgilius rendi szerént” íródott hexameterek, majd az „Alagykák és némely lantosok” következnek, ezután a vegyes tartalmú epigrammák, személyhez szóló ódák, végül a negyedik „könyvben” a „Külömb’ féle mértékű Lantos versek” zárják a sort. Révai Miklós 1787-es *Elegyes verseinek* (Révai 1787) kiadásában az első helyet az „alagykák” három könyve foglalja el, ezt követik „Révai Miklós Énekei” „A Magyar Szépeknek” ajánlva, főként szerelmi témájú rímes dalokkal. Téli Takáts József 1796-os gyűjteményében is (Téli Takáts 1796) mint láttuk, más az elrendezés.

Kizárólag tehát Virág Benedeknél jelenik meg az a kötetrend, mely Berzsenyi fő mintájául szolgálhatott. A Virág-kötet rendjének Porkoláb Tibor terjedelmes és kiváló tanulmányt szentelt (Porkoláb 2007: 388–417; Porkoláb 2011: 94–126), ezért itt annak csak lényeges vonásait összegezzük, illetve egészítjük ki néhány észrevétellel. A versek sorba rendezésénél ugyanis Virág, úgy tűnik, a horatiusi variabilitás-elvet két másik koncepcióval vegyíti: részben a statiusi elrendezéssel, melynek kritériuma a címzettek, illetve a témák méltóságfoka. Ezen elv alapján egy kötet belső terének legelőkelőbb helye a kezdet és a zárás. Virágnál így kerül első helyre *A’ Múzsákhoz* című vers, mely az eposzi fohászkodás, illetve az önarcképszerű ars poetica szerepét is betölti. Ezt követi a *Gróf Festetits György Ő Nagyságához* szóló óda, mely a korszakban szokásos „ajánlás” gyakorlatának feleltethető meg. Harmadik darabként következik a nemzeti tematikájú óda: *A’ győzedelmeskedő Magyar sereghez Török*

háborúkor. A továbbiakban váltakozva jönnek a dalszerű, rövidebb, és személyekhez szóló, vagy nemzeti jelentőségű eseményt tárgyaló hosszabb költemények. A kötet végén *A' Szent* című fohász, *Az Öröm* című rövid, sóhajszerű, elégikus epigramma, s végül a kötetből kifelé, a jövő felé mutatva egy intelemszerű darab áll, *Az Ifjainkhoz* címmel.

Ebbe a keretbe azonban Virág egy olyan szerkezetet is beépít, ami leginkább *A' Besenyei György Társasága* és a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* című, Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám darabjait tartalmazó verslevelező, episztolázó struktúrára hasonlít (Bessenyei 1777; Orczy-Barcsay 1789). A személyekhez szóló versek nagy része ezt a közvetlen hangú baráti, költőtársi hangulatot tükrözi (az *Ajándék* című vers, mely Batsányinak szól; *Egy kis vigasztalás* – Batsányinak; *Baróti Szabó Dávidhoz*; *Lámia* – Kazinczynak; *Orfeushoz* – Kazinczynak; *Bátorítás* – Batsányinak, stb.).

Van végül Virág kötetének egy rejtettebb szerkezete is. A versszövegek között nem jelöli, de a tartalomjegyzékben vízszintes vonallal két sorozatot különít el, vagyis két részre osztja a könyvét. Az első rész a *Lantomhoz* és a *Műszához* című verssel kereteződik be, visszakapcsolódva a nyitó darabhoz. A második részben már nem dalok, hanem hexameteres, hosszabb költemények, episztolák, tanmesék, szatírák következnek. Innen tér vissza a kompozíció, az egész kötet végén, a kezdetekhez. A *Károly' győzedelme Oszteraknál* című költeménnyel újra egy óda következik; a hadba induló *Csehinek* címzett búcsúvers ehhez kapcsolódik, majd jönnek a már említett záródarabok. A lezárás tehát bekeretezi, egyben megismétli, majd a művészettől a világeseményekhez való odafordulással új dimenzióba is emeli korábbi témáit.

Berzsenyi 1808-as kézírata 77 verset tartalmaz. Első fele, a 41. sorszámgig nagyon hasonló elrendezésű, mint Virág kötete, bár ő nem csak változtatja, hanem arányosítja is a különböző jellegű darabokat: a nemzeti tárgyú és a közméltóságokhoz szóló ódák közé szerkeszt be egy-egy költőtársnak szóló szöveget és két-három dalszerű költeményt.

A 42. sorszámtól kezdve a 69. sorszámgig – mint korábban említettük, Kisfaludy Sándort, Csokonait és a Gessner-idilleket egyaránt megidéző, szerelmi ciklusnak, vagy kisciklusok kompozíciójának is értelmezhető sorozat következik, melyet az 50. helyen a *Káldi Pálhoz* címzett, barátságáról, ifjúságról, elmúlásról szóló költeménnyel, az 52. helyen pedig *A' Magyarokhoz az 1807dik évben* című ódával pihentet meg.

A kötet zárlatában végül, akárcsak Virágnál, a keretfunkciót betöltő, illetve a gyűjtemény tartalmi motívumait újra megszólaltató darabok állnak: *Keszthely*, *Kazinczy és Kis*, *Butsuzás*, *Barátimhoz*, *Az első szerelem*, *Fohászkodás*, *A' Magyar Tudósokhoz*.

Berzsenyi olyan szempontból is megszerkeszti a kötetet, hogy az első részben többé-kevésbé azonos távolságban, ciklikusan követik egymást az ódák, a költőtársaknak szóló darabok és a dalszerű költemények. Ez utóbbiak itt kizárólag

allegorikus jellegű címet viselnek: *A' Melancholia*, *A' Megelégedés*, *A' Szerelemhez*, *Az Örömhez*, *A' Magánosság*, *Az Ifjuság*, *Vigasztalás*, *A' Szerelem*. Ezek közé ékelődik be, ismét szabályos távokban, néhány személyes, önéletrajzi jellegű darab: *Az élet' dele*, *Butsuzás Kemenes-allyától*, *Levéltöredék Barátnémhoz*.

Berzsenyi kötet szerkezetének grafikus ábrázolása koncentrikus körökkel volna lehetséges, ahol a külső kört a nemzeti, közösségi tematikájú darabok és ódák, a következő kört a költőtársak portréi képezik, majd az allegorikus jellegű, az emberi élet alapértékeit tematizáló versek köre, végül a személyes, biografikus ihletésű költemények legbelső csoportja következik. A 42. verstől mindez megfordul, ott a külső kör a szerelmi költeményekből áll össze, ide ágyazódik be a többi, míg végül a kötet zárata ismét helyreállítja az eredeti rendet azáltal, hogy visszakapcsolódik az indító művekhez. Az 1808-as kötet szerkezete nagyon szigorú, gondosan megtervezett, gazdag szemantikájú építmény, nyoma sincs annak a követhetlenségnek, esetlegességnek, amelyről az irodalomtörténeti hagyomány beszél.

Kazinczy újrendezett kompozíciójának innen nézve nemcsak az a lényege, hogy három könyvre osztotta a költeményeket, az első kötetbe a neoklasszicizmus arkádiai ízlésének megfelelő darabokat, a másodikba a klasszicista ódákat sorolva be, s a harmadik könyvbe hagyva mindazt, ami megmaradt. Azzal, hogy kihagyta Berzsenyivel a Kisfaludyról, Pálóczi Horváth Ádámról szóló portrét, a Gyöngyösi szellemében írt *Magyar Ország* című költeményt, levette a kötet éléről az egyik Festeticshez szóló ódát, a másikat pedig, a Téli Takátshoz szóló költeménnyel együtt hátra sorolta, valójában felülírta a Berzsenyi költeményeiben megformálódó kánont és teljes szerkezetet. A kompozíció így már nem Virág Benedek, Gyöngyösi, Csokonai, Kisfaludy és a Dunántúl modelljét tükrözte, hanem Kazinczy Ferencét és Dayka Gáborét. Az is árulkodó változtatás, hogy a *Dudi emlékezete* verscímet *Fannim emlékére* cserélte, ismét új szerzőt, Kármán Józsefet és az Urániát idézve be a versvilágba (Merényi/Berzsenyi 1979: 386). Változtatásainak háttérében nemcsak neoklasszicista ízlésvilága és irodalomszemlélete, illetve saját nyelvi és irodalmi vitáinak kontextusa állt, hanem a Berzsenyitől gyökeresen eltérő szövegértelmezési technikája is: a párhuzamokban ő nem kifejezésbeli eszközöket látott, mint Berzsenyi, hanem többletjelentést, diskurzust, polémiát hordozó *intertextusokat*.

Berzsenyi ezúttal is a maga autonóm módján cselekedett. Elfogadta Kazinczy hármass felosztását, a maga módján. Az első könyvet többé-kevésbé úgy hagyta, ahogyan Kazinczy megformálta, ide illesztette be a széphalmi barátról és családjáról szóló, illetve az ő ízlésének megfelelő verseket. A második könyvet visszaállította a Virág Benedek-féle kompozíciós elv szerint. A kihagyatott Kisfaludy- és Pálóczi Horváth-vers helyébe az *Orczy' árnyékához* címzett darab került. A harmadik könyvbe pedig újra összegyűjtötte a szerelmi tárgyú költeményeket, bár azok a sokféle névcseré, átírás és átrendezés miatt már nem sugalltak semmiféle narratív struktúrát.

IRODALOM

- Baróti Szabó Dávid 1777. *Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei*, melyeket szerzett Esztergam megyebéli pap, Erdélyi, Baróthi Szabó Dávid, mostan a' kassai fő iskolákban az ékesen szollásnak királyi professora, Kassán, Landerer Mihály költségével és betűivel.
- [Baróti Szabó Dávid] 1802. *Baróti Szabó Dávidnak Meg-jobbított, 's bővített költeményes munkája*. Második kötet, Nyomat. Özvegy Weinmüller Klára' betűivel, Komáromban.
- Batsányi János 1788 és 1789. *Ányos Pálról*. Magyar Museum, Trattner Mátyás' betűjével, Első kötet, I. negyed, Pest. 62–72.
- [Berzsenyi Dániel] 1813. *Berzsenyi Dániel' Versei*. Helmeczi Mihály (kiadó), Trattner, Pest.
Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összövegei. 1938. Dr. Merényi Oszkár (kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta). A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Budapest.
- [Berzsenyi Dániel] 1842. *Berzsenyi Dániel' Összes művei, Költelem's folyóbeszéd*. Döbrentei Gábor (Közre bocsátá meghagyása szerint). Harmad kiadás, I. k.. Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, Budán.
- [Berzsenyi Dániel] 1976. *Berzsenyi Dániel Versei*, születésének 200. évfordulójára. Merényi Oszkár (s. a. r. és tanulmány), Akadémiai Kiadó, Budapest. Hasonmás kiadás.
- [Berzsenyi Dániel] 1979. *Berzsenyi Dániel Költői művei*. Merényi Oszkár (s. a. r.), Akadémiai Kiadó, Budapest. (Berzsenyi Dániel Összes Művei I.)
- Berzsenyi Dániel 1985. *Antirecenzió Kölcsey recenziójára*. = Orosz László (szerk.): *Berzsenyi Dániel Művei*, Budapest.
- [Berzsenyi Dániel] 1999. *Berzsenyi Dániel Versei*. Teljes, gondozott szövegek, 1816, Onder Csaba (szerk.), Klett Kiadó, Budapest. (Matúra Klasszikusok)
- [Berzsenyi Dániel] 2014. *Berzsenyi Dániel Levelezése*. Főrész Gergely (s.a.r.), Budapest. Editio Princeps (Berzsenyi Dániel Összes Munkái)
- [Bessenyei György] 1777. *A' Besenyei György Társasága*. Bétsben.
- Császár Elemér 1914. *Deákos költők*. Budapest.
- Csetri Lajos 1986. *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gálos Rezső 1936. *Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeiről*. Győr.
- [Gessner, Solomon] 1788. *Geszner' Idylliumi*. Kazinczy Ferentz (Fordította), Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betűivel, Kassa.
- [Gyöngyösi István] 1775. *Palinodia Tristis Hungariae*. Az-az: A' maga gyámoltalanságán kesergő és abban a' kárdos Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, A' mellyel Magyar-Ország' mostani állapotját példázá, és azt a' Méltóságos Gróf Esterházi Pal Urnak, azon Magyar Ország' Palatinussának, Kunok' és Jászok Birájának, N. Sopron, Pest, Pilis és 'Sólt Vármegyéknek Fő Ispánjának, A' Felséges Leopold Tsászár, és Koronás Király Urunk ő' Felsége Titkos Tanácsának, Komornyikjának, és Magyar Ország'nak Helytartójának, 's a' t. mint Kegyelmes Urának alázatosan ajánlja Nemes Gömör Vármegyének a' most itt lévő Ország Gyűlésére küldetett egyik Követe, Gyöngyösi István, Nyomtatott 1775-dik Esztendőben.
- Gyöngyösi István 1796. *Porából meg-élemedett Phoenix avagy a' néhai Gyerő-monostori Kemény János [...] emlékezete*. = Gyöngyösi Istvánnak *Költeményes Maradványai*, Mellyeket egybe-szedett, és, a' leg-régibb nyomtatványok és Kéz-írások szerint, hibáiból ki-mentett Dugonics András királyi oktató, Második darab, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betűivel, Posonyban és Pesten.
- Horváth János 1960. *Berzsenyi és íróbarátai*. Budapest.
- [Horváth Ádám] 1787. *Hunniás, vagy Magyar Hunyadi*, az az Ama' híres Magyar Vezér Hunyadi János' életének egygy része, mellyet a' Virgilius' Éneisse' formájába öntve, négy sorú Magyar Strófákkal le-írt Horváth Ádám. Streibig Jó'sef betűivel, Győrben.
- [Kazinczy Ferenc] 1890–1911 *Kazinczy Ferenc Levelezése*. kiad. Váczy János, I–XXI. kötet, MTA, Budapest.

- Kazinczy Ferenc 2009. *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek*. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, (s. a. r.) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- [Kis János] 1845. *Kis János Superintendens' Emlékezései életéből: Első közlemény. Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések*. Özvegy Kulcsárné, Sopron.
- [Kis János] 1846. *Kis János Superintendens' Emlékezései életéből: Második közlemény. Irói pályáját tárgyazó emlékezések*. Özvegy Kulcsárné, Sopron.
- [Kisfaludy Sándor:] 1801. *Himfy' szerelmei. A kesergő szerelem*. A Királyi Universitas betűivel. Buda.
- Kovács Sándor Iván 2000a. *Gesztenyefalevél a niklai kertből – Gyöngyösi és Berzsényi szöke Dunája*. Irodalomismeret 11/1, 45–49.
- Kovács Sándor Iván 2000b: „*S merre zúgnak hajjai Tiszának, Dunának*”. Új Forrás 32/7., 9. sz. online: <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00057/000718.htm> és <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00059/000921.htm> (2017. 03. 05)
- Kőrösi Imre 1994. *Berzsényi Dániel Kesergés című versének keletkezéstörténetéhez (Gyöngyösi hatása Berzsényi költészetére)*. Irodalomtörténeti Közlemények 98/2, 215–227.
- Magyar Museum, Második kötet, 1790. és 1792. esztendőben, 1. negyed.
- Magyar verstani szöveggyűjtemény I. 1760-1840. Hagyományörzés és hagyományteremtés a versújítás korában 1999. Kecskés András –Vilcsék Béla (szerk.). Budapest.
- Martinkó András 1977. *Berzsényi időszerűsége egy időszerűtlen költeménye tükrében*. Irodalomtörténeti Közlemények 81/1, 1–2.2.
- Merényi Oszkár 1936. *Berzsényi Dániel könyvtára*, Protestáns Szemle 45/5, 221–225.
- Merényi Oszkár 1939. *Berzsényi Dániel Poétikájának forrásairól és kapcsolatairól*. Irodalomtörténet 28/5–6, 131–137.
- Merényi Oszkár 1966. *Berzsényi Dániel*. Budapest.
- Merényi Oszkár 1976. *Berzsényi Dániel 1808-i versgyűjteménye*. Akadémiai Kiadó, Budapest. [Bevezető tanulmány], klny., 7–10.
- Mihályi Patrícia 2000. *Egy Berzsényi-költemény lehetséges kontextusa*. Irodalomismeret 11/1, 49–51.
- Négyesy László 1892. *A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban*. Kisfaludy Társaság, Budapest, 1892.
- [Orczy Lőrinc] 1787. *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. A' költeményes gyűjtemény' öregbedésére a' nagyságos szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonybann, Loewe Antal' betűivel.*
- [Orczy Lőrinc–Barcsay Ábrahám] 1789. *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei. A' Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a nagyságos Szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. Loewe Antal betűivel, Pozsonbann.*
- Orosz László 1980. *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Payr Sándor 1932. *Az egyházasberzsényi Berzsényiek*. Luther-Naptár, 1932.
- [Péteri Takáts József] 1795. Péteri Takáts József *Költeményes munkái*. Bille Károly betűivel, Bétsben.
- Porkoláb Tibor 2007. *A Virág Benedek' Poétai Munkái kötetrendjéről és peritextusairól*. Irodalomtörténeti Közlemények 111/4–5, 388–417.
- [Rájnisi József] 1781. *A' Magyar Helikonra vezérlő Kalauz, Az az: A' Magyar vers-szerzésnek Példái, és Réglái*. Irta Kőszegi Rájnisi József, Landerer Mihály költségével és betűivel, Pozsonban.
- Révai Miklós 1778. *A magyar Alagványok I. könyvek*. Károlyi Nyomda, Nagykároly.
- [Révai Miklós] 1787. *Révai Miklós' elegyes versei, és néhány apróbb költetlen írásai*. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is, Loewe Antal betűivel, Pozsonbann.
- Sólyom Jenő 1962. *A Soproni Magyar Társaság könyvtára és Berzsényi Dániel*. Irodalomtörténeti Közlemények 66/4, 493–500, itt: 498–499.
- Szajbély Mihály 1979. *Berzsényi Dániel „A Magyarokhoz” című ódájának változatai és eszmei-poétikai előzményei*. Irodalomtörténeti Közlemények 83/4, 371–386.
- Szauder József 1970. *Ihletek, műzák Virág és Berzsényi között*. = Uő., *Az Estve és Az Álom*. Felvilágosodás és klasszicizmus. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 270–296.

- Vaderna Gábor 2015. *A bárdköltészet lehetőségei, Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei*. Irodalomtörténeti Közlemények 119/6, 721–768.
- Virág Benedek 2011. *Poétai munkái*, Universitas Kiadó, Porkoláb Tibor (s.a.r). Budapest. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, XII).
- Virág Benedek 1790–1792. *Baróti Szabó Dávid társunkhoz*. Magyar Museum, Második kötet, Második negyed, 139–141.
- [Virág Benedek] 1799. Virág Benedek' *Poétai Munkái*. Trattner Mátyás' betűjével, Pesten. (Magyar Minerva 3).

COMPOZIȚIA VOLUMULUI DIN 1808 AL LUI BERZSENYI ȘI TRADIȚIA POETICĂ MAGHIARĂ

(Rezumat)

În 1808, Dániel Berzsenyi a trimis manuscrisul propriei colecȚii de versuri, pregătit meticolos pentru editare, lui Ferenc Kazinczy. Se știe că F. Kazinczy a prelucrat manuscrisul din punct de vedere poetic și al limbajului, că a schimbat ordinea textelor, renunțând la unele poeme, în vreme ce altora le-a schimbat titlul. La propunerea lui Kazinczy, Berzsenyi însuși a intervenit cu modificări, iar tradiȚia istorico-literară susȚine că editorul Mihály Helmecczy, a avut de asemenea un cuvânt de spus în ceea ce privește forma finală a ediȚiei. Volumul de versuri a apărut astfel în 1813, fiind republicat ulterior în 1816. Studiile berzsenyiene, după principiul *ultima manus*, au preferat variantele apărute ulterior. În opinia autorului însă, o recunoaștere, pe lângă motivele horatiene, schilleriene și matthissoniene ale legăturilor strânse ale lui Berzsenyi cu tradiȚiile poetice autohtone, necesită studiul compoziȚional și intertextual al volumului din 1808. Poezia lui Berzsenyi se leagă organic de tradiȚia poetică maghiară – printre altele și cu poezia unor autori ne-kazinczyeni, precum István Gyöngyösi, Ádám Pálóczi Horváth sau Sándor Kisfaludy.

Cuvinte-cheie: Dániel Berzsenyi, Ferenc Kazinczy, iluminism maghiar, intertextualitate, colecȚie de poeme.

BERZSENYI'S 1808 ARRANGEMENT OF HIS POEMS, AND THE HUNGARIAN POETICAL TRADITION

(Abstract)

In 1808, Dániel Berzsenyi sent to Ferenc Kazinczy the corpus of his poems, in manuscript form but structured and arranged for publication. As we know, Kazinczy made a lot of changes in the collection, he reworked it linguistically and poetically, modified the order of poems, omitted some, and altered titles. Under Kazinczy's advice, Berzsenyi himself also made changes, and it is a traditional presumption in academic circles that the editor, Mihály Helmecczy also touched the texts. The collection was finally published in this strongly reshaped form in 1813, then in 1816. Berzsenyi scholarship in general relies on the published version, in accordance with the principle of *ultima manus*. In my opinion though, a close intertextual and structural analysis of the original 1808 collection might be efficient to show that beside the much-highlighted Horatian, Schillerian and Matthissonian models, Berzsenyi's poetry was intimately connected also to Hungarian poetical tradition – among others to the non-Kazinczyan poetry of István Gyöngyösi, Ádám Pálóczi Horváth and Sándor Kisfaludy.

Keywords: Dániel Berzsenyi, Ferenc Kazinczy, Hungarian Enlightenment, intertextuality, author-ordered collection of poems.

MŰHELY

CS. NAGY LAJOS

A HÁROMSZÉKI NYELVATLASZ SZERKESZTÉSI MUNKÁLATAI

Kulcsszavak: székelyföldi nyelvátlasz, romániai magyar nyelvjárások, hangjelölési variációk, szómutató, informatizált és papír alapú változat

1. Bevezetés

Igen nagy és tiszteletre méltó hagyományokkal rendelkezik a romániai magyar nyelvjárások kutatása, tanulmányozása. A sok jeles kutató és műve közül elegendő talán csak Horger Antal első magyar nyelvöldrajzi munkájára (A keleti székelység nyelvjárasi térképe. MNy I, 446 – 54 + 1 térképmelléklet), Yrjö Wichmann északi csángó szótárára (Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordesángódialekt. 1936. Helsinki), Csúry Bálint szótárára (Szamosháti Szótár. 1935–36. Budapest), valamint Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula korszerű szemléletű és módszerű nyelvöldrajzi gyűjtésére (Huszonöt lap „Kolozsvár és környéke népnyelvi térképé”-ből. Kolozsvár, 1944) emlékeztetni. Ezek az eredmények azonban elmaradtak az Európa-szerte folyó nyelvöldrajzi kutatásoktól. Ezt a hiányosságot fölismerte Márton Gyula a következőket írja: „[...] az 1944. augusztus 23-a után kialakult kedvezőbb körülmények közt arra törekedtünk, hogy nyilvánvalóan szervesen beilleszkedve a romániai nyelvtudományi törekvésekbe – erőnket a fenti [nyelvjáráskutatás – magyarázat tölem Cs. N. L.] kutatási területekre összpontosítsuk, évtizedekig tartó, tervszerű munkával behozzuk a lemaradást, felcsatlakozzunk módszertani szempontból és az elért eredmények mennyisége szempontjából egyaránt a dialektológia korszerű igényeihez, színvonalához. Elsőrendű feladatunknak a romániai magyar nyelvjárások nyelvöldrajzi felvételezését tekintettük, de ugyanakkor célul tűztük magunk elé a nyelvjárasi szókincs rendszeres gyűjtését és a nyelvjárások monografikus leírását is.” (Márton 1969: 206).

Mi valósult meg a tervekből? 1949 és 1962 között főként Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula részvételével 1370 adatot tartalmazó kérdőívvel folyt a terepmunka a moldvai csángók között. Az atlasz két kötetben csak a rendszerváltás után Magyarországon jelenhetett meg. (Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila

szerk. 1991. *A moldvai magyar nyelvjárások atlasza I–II*. MNyTK. 193. szám. Bp.). A harmadik kötet (Gálffy Mózes–Márton Gyula *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza III.*) kézirat, mely alapján elkészült az informatizált változat http://geolingua.elte.hu/index_hu.html (2015. 08. 12.) (Bodó Csanád – Eris Elvira: A MCsNyA. III. kötetének térképlapjai <http://geolingua.elte.hu/projects/mcsnya3cimszok.pdf> (2015.08.12.)) A moldvai és a Fekete-Körös völgyi gyűjtés tapasztalataival gazdagodva Gálffy Mózes és Márton Gyula 1954-ben megkezdte a székely nyelvjárás tanulmányozását, majd pedig a tervezett atlasz anyagának gyűjtését. Gálffy és Márton 438 kérdésből álló, összesen 724 nyelvi adatot tartalmazó kérdőívet állított össze. A kérdések 51%-a hangtani, 15%-a morfológiai, 34 %-a pedig lexikai jellegű (Márton 1969: 208), a térképlapokon azonban erre utaló jelzést nem találunk. A kérdőív tételeit tematikusan csoportosították. Összesen 9 témakört alakítottak ki. Pl. **a termőfölddel kapcsolatos fogalmak; a föld megművelésének eszközei; gabonafélék; a terményfeldolgozás eszközei; időjárás jellemzők stb. tartoznak az I. fogalomkörbe: határ, mező, dolgozik, föld, földje, földetek, földjük, parlag, ugar, ekeabala; kukorica, kukoricaszár, kukoricacsutka (amin a szemek vannak), kapál, kapáljuk, napszámos, tarisznya, zab, árpa, kopasz búza, vetőmag, daráló, felhő, szemerkél az eső, lucskos, hó, havas, havat, havazik stb.** Az **V. fogalomkörbe** például **a család, az ember, az emberi test részei, az emberi tulajdonságok, cselekvések, az étkezés, a ház körüli tárgyak stb.** sora található: *menyecske, ember, bajusza; szagol, alszik, álmodik; sovány, szégyenlős; kenyér, puliszka, kolbász, fánk; tűzhely, szénvonó, lámpaüveg, lámpakalap stb.* A gyűjtés 14 évig tartott, s a kérdőívet Kovászna és Hargita megye minden egyes székely lakosságú településén (310) kikérdezték. Székelyföld teljes kutatópont-hálózatú atlaszának az elkészítését tervezték. 1968-ig megszerkesztették Csík és Gyergyó atlaszát, 1969-ben befejezték a háromszéki és 1972 végéig az udvarhelyszéki atlaszt. A gyűjtésben Gálffy Mózesen és Márton Gyulán kívül részt vett Balogh Dezső, Murádin László, Szabó Zoltán, Teiszler Pál, Vámszer Márta és Vő István.

A tanszéki archívumban lévő kéziratos térképek kiadásával kapcsolatban – a fent említett moldvain és a Székely nyelvöldrajzi szótáron (SzNySz 1987) kívül – igazán lényeges előrelépés az ezredfordulóig nem történt. [Itt mellékesen jegyzem meg, hogy Juhász Dezső egy a nyelvöldrajz jelenét és jövőjét elemző tanulmányában rám hivatkozva megemlíti a *Háromszéki atlasz* kiadási tervét (Juhász 2004: 37).] Megjegyzendő azonban, hogy a Székely nyelvöldrajzi szótár kényszer szülte átmeneti jellegű műfajt képvisel a tájszótár és a nyelvatlasz között. Hozzávetőleg 300 fogalom nyelvjárás megnevezéseit tartalmazza, morfológiai és fonetikai célú szócikkeket nem közöl. A szerkesztők úgy állították össze a szótárt, hogy a szóanyagból jellegzetes alaktani és hangtani sajátosságok is megmutatkozzanak (Gálffy–Márton 1987: 8).

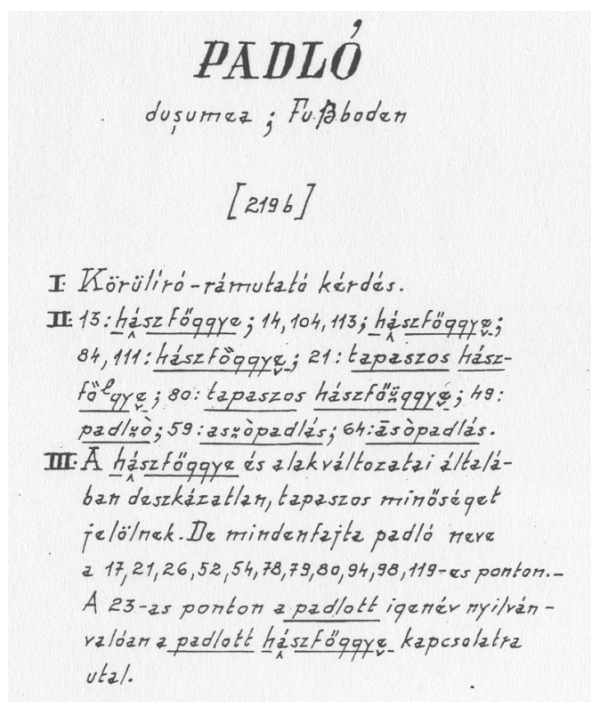
Kolozsvári vendégtanári munkám közben bukkantam rá a székely nyelvöldrajzi térképek kéziratára, melyeket 2001 és 2003 között tüzetesen átnéztem, fölmértem, a háromszékit mint technikailag legkiforrottabbat pedig fénymásoltat-

tam. Ez alapján kezdtem meg a közzététel előkészítését. Erről a folyamatról több konferencia-előadásban és publikációban is beszámoltam (Cs. Nagy 2004. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. <https://www.google.com/search?q=Szóföldrajzi+térképlapok&ie=utf-8&oe=utf-8> (2015. 08. 18.), uő. 2007: 115–122., 2008: A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei c. Konferencián előadás, uő. 2009: Hangok és helyek konferencián előadás, uő. 2011a: 50–65, uő. 2011b: 61–73).

2. A Háromszéki atlasz jellemzői

A több mint 700 lapos, 1-től 436-ig sorszámozott kézirat fekvő formátumú, A/3-as méretű pauszpapírra készült. A 700 fölötti térképszám úgy alakult ki, hogy egyes tételeken belül **a, b, c** stb. alkérdést, összesen 53-at, valamint a címszókra vonatkozó 133 szóalakot is fölvettek (Gálffy–Márton 1957: 65). Ezeknek a térképeknek két típusát különböztethetjük meg. A fogalom megnevezését mutatja pl. az **57. juh, juhok**, az **57a juhnyáj**, az **57b egyéves bárány**, az **57c kétéves bárány**, valamint a **128 eper**, a **128/1 faeper**, a **128/2 földieper**, a **128/3 mezei eper**, a **128/4 erdei eper**, a **128/5 eprészik** stb. lap. Paradigmatikus alakok realizációit tárják elénk a következő térképek: **194. néz**, **194a nézel**, **194b nézz**, **194c néztek**, **194d nézi**, **194e nézzük**, **194f nézzék**.

A kolozsvári tanszéki archívumban lévő térképkötegből vendégtanárságom idején 13 térképlap hiányzott. A méretnek köszönhetően a kézzel írt (rajzolt) adatok jól olvashatók, és egyértelmű a helyhez kötésük. A térképlap bal felső sarkában található a nagybetűs címszó, alatta egymás mellett a román és a német nyelvű értelmezés, valamint szögletes zárójelben a térkép száma. Gyakran előfordul egy térképen két címszó két számmal vagy betűjellel: 144, 144a **ház/házak**; 60, 60a **disznó/disznaja**; 128, 128/5 **eper/eprészik** stb. A lapok bal oldali negyedében a címszóhoz, illetve egyes kutatópontokhoz kapcsolódó kiegészítések, magyarázatok olvashatók. Ide kerültek egyrészt a térképről helyszűke miatt leszorult nyelvi adatok típusonként csoportosítva – ugyanis a 108 háromszéki kutatópontból csak 69 fért rá az adatbeírásos térképekre –, másrészt pedig az adott fogalom megnevezésére/megnevezéseire vonatkozó magyarázatok. A **mennyezet [219a]** térképén például a következő magyarázat szerepel: „A *gērēnda* alakváltozatai meg a *padlás* : *padló* variánsai és összetételei a régi, gerendás, deszkázott mennyezetet jelölik. A *plafon* a modern, stukatúrral készített mennyezet neve”. E megjegyzés néprajzi szempontból igen lényeges: a mennyezet kialakítására utal. Az illető fogalom megnevezésére vonatkozó információkon kívül **grammatikai jellegű magyarázattal**, kiegészítéssel is találkozhatunk pl. **padló [219b]** térképén: „A *h<szfőggye* és alakváltozatai általában deszkázatlan, tapaszos minőséget jelölnek. De mindefajta padló neve a 17: Magyaró, 21: Zágon, 26: Árapatak, 52: Hídvég, 54: Árkos, 78: Középjata, 79: Zalán, 80: Bodok, 94: Futásfalva, 98: Miklósvár, 119: Nagybacon ponton. – A 23-as ponton (Feltorja) a *padlott* igenév nyilvánvalóan a *padlott h<szfőggye* kapcsolatra utal.”

Az egyes ívek további $\frac{3}{4}$ része maga a szóföldrajzi térkép. A lapokon térszinformai elemek, folyók, hegyek nem szerepelnek.

A háromszéki atlaszból 298 címszó a SzNySz-nak is egyben szócikke. Ezek a **lex** jelzetű szócikkek már informatizálva vannak. http://geolingua.elte.hu/index_hu.html (2015.08.18.) A SzNySz. csak olyan fogalmakat vett föl, melyeknek több megnevezése van, tehát amelyek lexikai szempontból a legfontosabbak. Így nem kerültek be azok a közismert fogalmak, amelyeknek csak egy megnevezésük él a nyelvterületen. Kimaradtak pl. a következők: határ, mező, ugar, kapál, kő, idő, gereblye, gyík, széna stb. Az SzNySz. ezzel együtt is igen sok alak- és ejtésváltozatot mutat be.

3. Az atlasz szerkesztése

Milyen szerkesztési (tartalmi és formai) kérdések merülnek föl a Háromszéki atlasz közzétételével kapcsolatban? Több esetben a két oldal kevésbé választható el: látszólag bizonyos formai megvalósítások tartalmi meggondolásokon alapulnak.

3.1. Tartalmi kérdések

3.1.1. *A térképek sorrendje.* Alapvetően két megoldás vetődhet föl. Az első az, hogy tiszteletben tartjuk elődeink munkáját, akik a kérdőív tételei szerint haladtak az elsőtől az utolsóig, tehát nem változtatunk az általuk kialakított tematikus rendszeren.

A második megoldás a MNyA szerkesztési elvét követné. „[...] az atlasz térképlapjainak közlési rendbe állításakor teljes mértékben figyelmen kívül hagytuk azt, hogy a címszó eredetileg a kérdőívnek melyik részében, s azon belül hol szerepelt; s az egész anyagot a térképlapok jellege szerint csoportosítottuk. A szótani jellegű lapokat fogalomkörök szerint rendeztük el [...] a többi anyagot pedig grammatikai szempontok alapján – elsődlegesen szófajok szerint – sorrendeztük[...]” (Deme–Imre 1975: 234–235).

A székely nyelvatlasz gyűjtéséhez Gálffy Mózes és Márton Gyula már eleve témakörök szerinti kérdőívet szerkesztett, ezzel egyszersmind meghatározták a tervezett atlasz térképeinek is a sorrendjét. Semmi okunk nincs ettől a sorrendtől eltérni.

3.1.2. *A címszók jellege.* A SzNySz eljárását követve címszó az irodalmi nyelvi alak, tájszavak esetében pedig az irodalmihoz legközelebb álló alak (Gálffy–Márton 1897: 18). A kézirat címszavain semmilyen tekintetben sem célszerű változtatni. Megtartandók a címszóval azonos sorba írt zárójeles kiegészítések: 33d **hant (a szántón)**, 45. **szítál (az eső)**, 410. **(zöld)paprika**, 416a **(burgonya)csíra**, 416b **csírázik (a burgonya)** stb. Ezzel követjük az MNyA, az RMNyA, a SzilA eljárását.

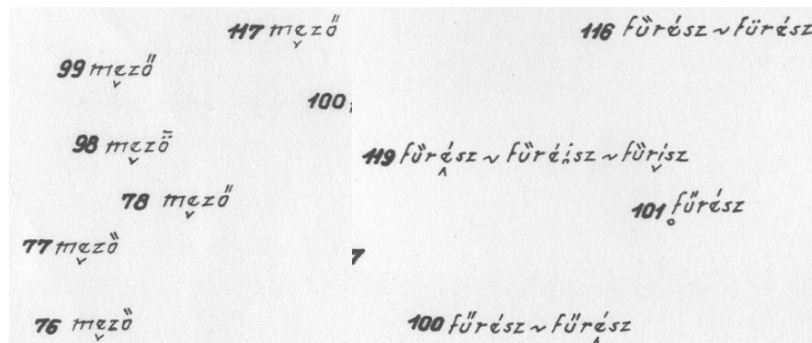
3.1.3. *Tájékoztató a címszó mellett.* A LEX, MORF, FON tájékoztató jelzések a térképlapokon nem szerepelnek, a SzNySz önálló szócikkeinek a címszavai mellett a szerzők használják a „lex” megjelölést. A Háromszéki atlasz esetében a SzNySz alapján ugyan 298 térképen lehetne jelölni a lexikai minősítést, de hogyan állapíthatnánk meg a többi címszó ilyen jellegű minősítését? Az előbbi esetekben sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy a gyűjtés célját (mint a MNyA – Deme–Imre 1975: 235) vagy a végeredményét jelölték-e. A paradigmikus változatokat bemutató térképlapokat esetleg elláthatnánk MORF jelzéssel, de ezek jelentős hányadát FON-nal is illelhetnénk, mert számos hangtani jelenséget is tükröznek, akárcsak a lexikaiak. Az elmondottak alapján a fenti minősítéseket mellőzzük. Megjegyzem, hogy sem a RMNyA, sem pedig a SzilA nem tesz különbséget az egyes címszók között. A LEX, MORF, FON tájékoztató jelzések a térképlapokon nem szerepelnek, a SzNySz önálló szócikkeinek a címszavai mellett a szerzők használják a „lex” megjelölést. A Háromszéki atlasz esetében a SzNySz alapján ugyan 298 térképen lehetne jelölni a lexikai minősítést, de hogyan állapíthatnánk meg a többi címszó ilyen jellegű minősítését? Az előbbi esetekben sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy a gyűjtés célját (mint a MNyA – Deme–Imre 1975: 235) vagy a végeredményét jelölték-e. A paradigmikus változatokat bemutató térképlapokat esetleg elláthatnánk MORF jelzéssel, de ezek jelentős hányadát FON-nal is illelhetnénk, mert számos hangtani jelenséget is tükröznek, akárcsak a lexikaiak. Az elmondottak alapján a fenti minősítéseket mellőzzük. Megjegyzem, hogy sem a RMNyA, sem pedig a SzilA nem tesz különbséget az egyes címszók között.

3.1.4. *A nyelvi adatok hangjelölése.* Vargha Fruzsina Sára *Atlaszintegrálás és kvantitatív adatelemzés* c. dolgozatában az nyelvatlaszok adatlejegyzési szokásait

elemelve megállapítja, hogy „[...] a nyelvjárási adattárak közül valamennyi a magyar egyezményes hangjelölési rendszer használatával készült [...]” (Vargha 2015: 243). Ugyanitt a továbbiakban megjegyzi, hogy a gyakorlatban azonban kisebb-nagyobb lejegyzési eltérések vannak. Ez a tény megnehezíti az adatok kvantitatív vizsgálatát. Az erdélyi nyelvatlaszok hangjelölése – kiváltképp a diftongusoké – sokkal differenciáltabb, mint a magyar nagyatlaszé. A Háromszéki atlasz gyűjtése 1949 és 1962 között folyt a Csúry-féle – tehát a korábbi – hangjelölési rendszerrel. A nagyatlaszban használatos rendszert – Deme László előterjesztése alapján – az 1949. december 19–21-én megtartott I. Országos Nyelvész Kongresszus fogadta el (Imre 1971: 28, Deme 1975: 126). A háromszéki (és a székelyföldi) adatokat célszerű átírni az egyezményes jelölésre. A diftongusoknak a következő jelöléseit találjuk a nyelvatlaszokban: MNyA **36. levél (a kukoricáé)**: A5: *lAvl̩*; A34: *lAv'él*; F4: *<levé'l̩>*; D15: *lev^eél* (indexben van a gyengébb elem a nyitódó és a záródó esetében is – kisebb méretű karakter; az azonos nyomatókéjú és időtartamú elemek alatt hurka van – normál méretű karakterek). SzilA **2. mező**: 1., 2., 4., 5. stb. kutatópont: *mezö^y* (emelt, felső indexben kisebb méretű karakter; a gyengébb alatt hurkával; több típust nem különböztet meg). RMNyA **1818. örölök**: B6: *öürölök*, B8: *öYrök*, T12: *'rölök* [a diftongus második eleme *c*]; T20: *ücrölök* (azonos méretű karakterek minden típusban; [a B6, B8 adatok diftongusa nem vehető azonosnak? *öü* = *öY*. Szerintem igen. Az ÚMTsz.-ben az ilyeneket vettük egymás írásváltozatainak: l. pl. **tücskő²** címszóban: *dücskő^ü* és *dücskőY*]; lebegő: nincs emelés, de alattuk egy nagy hurka fölfelé nézve). SzNyF. H77: *denevé^cr*, H58, 63–64: *b^yörmadár*, Cs145: *b^ybrmad#r* (a gyengébb elem indexben, kisebb karakterrel, alatta hurkával vagy azonos sorban normál karaktermérettel, ugyancsak hurkával alatta) Magyar dialektológia (344–346): nyitódók: *Ī, ié; ō, uó; ' , üö*, záródók: *Ā, éi; ê, ou*; stb.

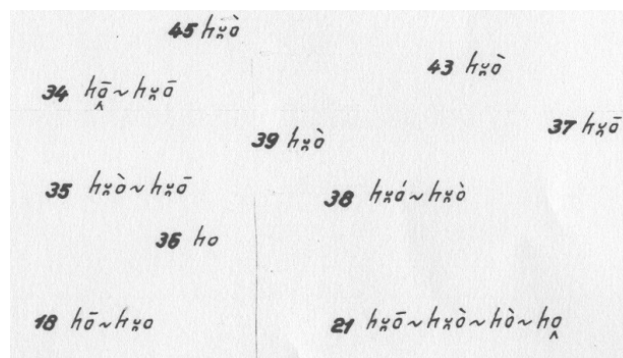
A fentiek alapján látható, mennyire eltérő jeleket, jelkombinációkat alkalmaznak a diftongusok jelölésére az előbbi források. Egy központi adatbázis elkészítése során mindenképpen egyszerűsítésre kell törekedni. Ehhez jó példát adhat a Magyar dialektológia bemutatott rendszere azzal a módosítással, hogy csak a záródó és a nyitódó jellegzet célszerű jelölni, a nyomatókéviszonyok füllet gyakorta nem érzékelhetők. A régebbi vagy újabb szövegfelvételek, kérdőíves gyűjtések hangfelvételeinek a gépi vizsgálata adna fonetikailag hiteles képet ezekben az esetekben, ugyanis a frekvenciakülönbségek pontosabban jelezhetik a sajátosságokat. A kettőshangzó egyik tagja sem kerülne indexbe, a hurkát pedig úgy értelmezzük, mint ami nem a diftongus lebegő voltára utal, hanem csupán a diftongusra: a két magánhangzó egy szótaghoz tartozik. Ha fenntartjuk a lejegyzési variánsokat, akkor félő, hogy a lejegyzések térképe lesz az atlasz, nem pedig a jelenségeké.

De nemcsak a diftongusok területén kell eltérnünk a térképen alkalmazott mellékjeles betűktől, hanem a félhosszú *c, Ê* esetében is pl. a **mező** és a **fűrész** lapján.

A térképeken az alapjel fölött balra dőlő két vonással jelölték ezt az időtartamot. A hangértéküket külön magyarázatban az atlasz elején megadjuk.

A térképeken alkalmazott #, b, É karakterek a széles ejtésű, a szokásosnál nyíltabb ejtésű hosszú magánhangzókat jelölik: h#, mezb. Őket viszont változtatlanul megtartjuk.

3.1.5. Szómutató készüljön-e? Lexémák (alapszók, származékszók, összetételek, szószerkezetek) kerülnének ebbe a fejezetbe. A **sovány** [236] címszó térképlapján a következő lexikai változatok olvashatók: *sovány, szigorú, hitvány, szigorúcska, vézna, gyöngé, gibic, csontváz, madárhúsú, csontorgona, ribanc, cudar, kéreg, el van száradva stb.* A **gyöngé** [252] címszó lapján az általános *gyenge* mellett előforduló megnevezések: *lágú, gyengecske, gyáva, erőtlen, málé, tatár, lágú ember.* A **puliszka** [269] térképén több ponton is előfordul a *málé*. Mindössze három címszót emeltem ki, de ez is mutatja, hogy jelentéstani vizsgálatokra, pl. jelentésmezők összefüggésére, jelentéshálók föltárására mennyire alkalmas a háromszéki anyag. Ez mindenképpen indokolja egy szómutató megszerkesztését. Lexémák (alapszók, származékszók, összetételek, szószerkezetek) kerülnének ebbe a fejezetbe. A **sovány** [236] címszó térképlapján a következő lexikai változatok olvashatók: *sovány, szigorú, hitvány, szigorúcska, vézna, gyöngé, gibic, csontváz, madárhúsú, csontorgona, ribanc, cudar, kéreg, el van száradva stb.*

A **gyöng**e [252] címszó lapján az általános *gyenge* mellett előforduló megnevezések: *lány, gyengecske, gyáva, erőtlen, málé, tatár, lány ember*. A **puliszka** [269] térképén több ponton is előfordul a *málé*. Mindössze három címszót emeltem ki, de ez is mutatja, hogy jelentéstani vizsgálatokra, pl. jelentésmezők összefüggésére, jelentéshálók föltárására mennyire alkalmas a háromszéki anyag. Ez mindenképpen indokolja egy szómutató megszerkesztését.

3.2. Formai kérdések

3.2.1. *A címszók számozása.* A címszók csak arab számozásúak lesznek, nem tarjuk meg a, /a, /b; /1, /2 stb. formákat, de zárójelben föltüntetjük az eredeti számozást. Pl. **5. földje** (4a), **6. földjük** (4b); **232. eprészik** (128/5), **263. beépített telek** (145/2).

3.2.2. *Önálló térképek.* Minden címszó önálló térképet kap. Pl. a **borjú/borja 73, 73a, hó/havat 51, 51a** típusúak külön-külön lapon jelennek meg önálló sorszámmal.

3.2.3. *A címszók betűje.* A címszók betűtípusában követjük a RMNyA., SzilA. kisbetűs megoldását.

4. Kivitelezés

4.1. *Informatizált változat* készül az adattárból a kutatók számára térképre generálhatóan. Minden kutatópont nyelvi adatai – az Olt és a Feketeügy folyókkal – valamilyen formában a térképen lesznek. A legendában kapnak helyet az adatokhoz tartozó esetleges megjegyzések.

4.2. *A papír alapú változat* – az Olttal és a Feketeüggyel kiegészítve – lehetőség szerint igyekszik megőrizni az eredeti kézirat legfontosabb jellegzetességeit.

Az elősorolt kérdések tisztázása elengedhetetlenül szükséges egyrészt ahhoz, hogy a háromszéki anyag integrálható legyen a már meglévő informatizált adattárba, másrészt pedig ahhoz, hogy a háromszéki nyelvjárás iránt érdeklődők előtt is föltáruljon ennek a tájegységnek lassan 60 éve a kéziratot atlaszadatok formájában rejtőzködő színes nyelvi világa.

IRODALOM

- Csúry Bálint 1935–36. *Szamosháti Szótár*. Budapest.
 Deme László–Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti és módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Gálffy Mózes–Márton Gyula 1957. *Mutatvány a „Csík és Gyergyó tájnyelvi atlaszá”-ból*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények I.: 63–74.
 Gálffy Mózes–Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Horger Antal 1904. *A keleti székelység nyelvjárás térképe*. Magyar Nyelv I: 446 – 54 + 1 térképmelléklet.
 Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Juhász Dezső 2007. *Merre tovább, magyar nyelvfeldrajz?* = Zelliger Erzsébet (szerk.) 2007. *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 33–43.

- Deme László–Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti és módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Márton Gyula 1969. *A romániai magyar nyelvjárás kutatás egy negyedszázada*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XIII. évf. 205–221.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila (szerk.) 1991. *A moldvai magyar nyelvjárások atlasza I–II*. MNyTK. 193. szám. Budapest.
- Cs. Nagy Lajos 2004. *Szöföldrajzi térképlapok a kolozsvári archívumban*. (előadás) = VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest, augusztus 29–31. Rendezők: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nyelvtudományi Társaság. – <https://www.google.com/search?q=Sz%C3%B3%C3%B6ldrajzi+t%C3%A9rk%C3%A9plapok&ie=utf-8&oe=utf-8> (2015. 08. 18.)
- Cs. Nagy Lajos 2007. *Szöföldrajzi térképlapok a kolozsvári egyetem archívumában*. NyIrK LI. évf. 1–2. sz. 115–122.
- Cs. Nagy Lajos 2008. *Dialektológiai kutatások a PPKE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékén*. = *A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei*. Kolozsvár, 2008. május 23–24.
- Cs. Nagy Lajos 2011a. *Informatizált nyelvatlások készítése a PPKE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékén*. = Kolláth Anna–Gróf Anamária (szerk.) *Szépbe szőtt hit... Köszöntő könyv Varga József tiszteletére*. Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Maribor–Lendva. 50–65.
- Cs. Nagy Lajos 2011b. *Úton a Háromszéki nyelvátlasz informatizálása felé*. = Bárh M. János és Vargha Fruzsina Sára (szerk.) 2011. *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 61–73.
- Szabó T. Attila–Gálffy Mózes–Márton Gyula 1944. *Huszonöt lap „Kolozsvár és környéke népryelvi térképé”-ből*. Kolozsvár.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- Yrjö Wichmann 1936. *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Helsinki.
- Vargha Fruzsina Sára 2015. *Atlaszintegrálás és kvantitatív adatelemzés*. = Bárh János–Bodó Csanád–Kocsis Zsuzsanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK, Budapest. 242–249.
- MNyA = Deme László–Imre Samu (szerk.) *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968–1977.
- RMNyA = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjt. Murádin László. Szerk. Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság, [3–11.] Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest. 1995–2010.
- SzilA = *Szilágysági nyelvátlasz*. Gyűjt. Márton Gyula. Összeáll. és szerk. Hegedűs Attila. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai 3.) PPKE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2000.
- ÚMTsz = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2010.
- A nyelvjárásai fontok letöltési helye: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/phonfont.htm>

LUCRĂRILE DE EDITARE A ATLASULUI DIALECTAL
AL REGIUNII TREI-SCAUNE

(Rezumat)

Introducerea lucrării oferă o privire generală asupra istoriei dialectologiei maghiare din România, prezentând personalitățile eminente ale acestei discipline (Antal Horger, Bálint Csúry, Attila Szabó T., Mózes Gálffy, Gyula Márton), rezultatele obținute de aceștia, respectiv proiectul și desfășurarea anchetelor dialectologice întreprinse în Ținutul Secuiesc.

Dintre atlasele dialectale din Secuime aflate în arhiva lingvistică maghiară din Cluj-Napoca, doar manuscrisul pentru atlasul regiunii Trei-Scaune se află într-o stare potrivită pentru publicare în viitorul apropiat. În partea a doua, lucrarea prezintă principiile de redactare ale atlasului: ordinea hărților, caracterul cuvintelor titlu, caracteristicile transcrierilor fonetice. Autorul menționează deopotrivă necesitatea unei baze de date computerizate, pe lângă ediția tipărită a materialului existent.

Cuvinte-cheie: atlas dialectal din Ținutul Secuiesc, dialecte maghiare din România, variante fonetice în transcripție, index, variantă tipărită și computerizată.

EDITING THE DIALECTAL ATLAS OF HÁROMSZÉK REGION
(TREI-SCAUNE, ROMANIA)

(Abstract)

The introduction of the paper gives an overview of the history of Hungarian dialect research in Romania, with special regard to its greatest figures (Antal Horger, Bálint Csűry, Attila Szabó T., Mózes Gálffy, Gyula Márton) and their achievements as well as their dialect fieldwork design and its planned course in the region of Szeklerland.

From among the dialect atlases of Szeklerland which can be found in the Hungarian linguistic archive in Kolozsvár/Cluj-Napoca, the one from the historical county of Háromszék is in such a state that it can be published in the near future. The next part of the study presents the editing principles of the atlas: the order of the maps, the character of the entries, the peculiarities of the phonetic transcription, the necessity of a computerized database as well as printed one.

Key words: dialect atlas from Szeklerland, Hungarian dialects in Romania, phonetic variants in the transcription, word index, computerized and paper-based variant.

NAGY ERIKA

A TÓTFALUSI-SZAKÁCSKÖNYV HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEIHEZ

Kulcsszavak: Tótfalusi-szakácskönyv, nyomtatott szakácskönyv, kéziratos receptgyűjtemény, középmagyar kori helyesírás, Tótfalusi helyesírási gyakorlata

1. Bevezetés

Jelen dolgozatban egy 17. századi könyvritkaságot, a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv 1695-ös kiadását mutatom be különös tekintettel a keletkezés feltehető körülményeire, a szerzőség kérdésére és a kiadvány szerkezetére. A dolgozat fő részét a szakácskönyv helyesírásának elemzése teszi ki, ugyanis máig ennek a kiadványnak nincsen kritikái, mindenfajta nyelvtörténeti kutatáshoz felhasználható kiadása. 1981-ben a Magvető Kiadó gondozásában viszont megjelent egy részletes bevezető tanulmánnyal, gazdag jegyzetekkel és a könnyű keresést lehetővé tevő utalókkal ellátott, szöveghű, népszerű kiadás (*Szakácmesterségnek könyvecskéje*. S. a. r., jegyz. Király Erzsébet, bev. tan. Kovács Sándor Iván. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1981.).

2. A Tótfalusi-szakácskönyv bemutatása, keletkezésének körülményei

A szakácskönyv 1695-ben jelent meg először nyomtatásban Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában. Ez az első nyomtatott magyar szakácskönyv,¹ melynek népszerűségét mutatja, hogy a későbbiekben még nagyon sok kiadást ért meg: 1698-ban a másodikat, amelyet a 18. század során változatlan szöveggel több editio is követett.

Némi cím- és szövegmódosítással még a 18–19. század fordulóján is újranyomtatták. „Receptgyűjteményünk tehát nemcsak a legrégebb nyomtatott magyar nyelvű szakácskönyv, hanem minden idők legdiadalmasabb magyar konyhai útmutatója, amely egy évszázadig állt a hazai szakácmesterség szolgálatában” (Varga 2008: 312). Ezt támasztja alá az a (szomorú) tény is, hogy a 17. századi kiadásokból mára mindössze egyetlen teljes példány maradt fenn, egy 1698-iki,

¹ Kéziratos műfaji szövegelőzményei természetesen voltak korábról, az első kéziratban maradt magyar nyelvű szakácskönyv *Szakács Tudomány* címmel a 16. század második felében keletkezett az erdélyi fejedelmi udvarban (Füreder 2009: 28), továbbá a *Szakácmesterség* 1600-ból, a *Magyar éteknek főzése* 1601-ből stb.

amely ma a szegedi Egyetemi Könyvtár gyűjteményében található (RA 5096 jelzeten). Az 1695-ös kiadásnak két hiányos példányáról van tudomásunk: az egyik az Országos Széchényi Könyvtárban, a másik a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található (Varga 2008: 312).

A szakácskönyv szerzője név szerint ismeretlen. Az bizonyos, hogy nem Tótfalusi volt, ő csak a kiadást végezte. A régi szakácskönyvek szerzőiről egyébként is kevés információ maradt fenn, mivel sem különösebb társadalmi megbecsülésük nem volt, sem céhekbe nem tömörültek – bár néhány főúri szakács neve azért fennmaradt. A kolozsvári szakácskönyv azonban nem az udvari, fényűző konyhát célozza meg, hanem a „becsületes közrendeknek” készült, ahogy az előszóban olvasható: „Ez az én Könyvetském nem siet az Udvarokban való nagy Konyhákhoz, a’ hol a’ Szakátsok tsak magoktól-is jó ízű Étkeket tudnak főzni; hanem tsak leg-inkább a’ Betsületes köz Rendeknek, a’ kik gyakorta Szakáts nélkül [zükölködnek [...]] (: Noha egyéb renden lévő embereknek [zolgálatyára-is ké]z :).” A *Tárkonyal* című (49.) receptben azt írja, hogy „Rendszerint bárányhúst szoktak főzni tárkonyal, noha szegény ember nem nézhet arra, hanem egyéb húst is megfőz”. Bár az 58. receptben, a *Tüdő-étek* címűben megjegyzi a szerző, hogy „Ha pedig udvari módon akarod feladni [...]”, tehát ismeri a főúri konyhai eljárásokat is.

A szerző továbbá zárt közösségből érkezhett, mert míg más korabeli szakácskönyvek bőven merítenek a környező nemzetek szakáscművészetéből, addig ez a receptgyűjtemény nagyon szegényes ilyen utalásokban. Az udvari szakácsok többnyire férfiak voltak, mert munkájukhoz hozzátartozott a vad elejtése, megnyúzása és feldarabolása is, ami meghaladta a női erőt, viszont a köznép konyhájában már asszonyok is működhetek szakácsként. A szerzőről tehát eddig annyit tudunk, hogy könyvét az egyszerűbb rendeknek írta, zárt környezetből, közösségből érkezhetett, ahol lehetősége volt a recepteket gyakorlatban is kipróbálni.

A 19. században felröppent az irodalomtörténetben egy meglehetősen bizonytalan, de érdekességként megemlíthető tény, és pedig, hogy bizonyos Tofeus (vagy Dobos) Zsófia szakácskönyvet írt, amely Marosvásárhelyen jelent meg 1692-ben és másodszor 1693-ban, tehát két-három évvel a Tótfalusi-szakácskönyv megjelenése előtt. Ennek a szakácskönyvnek a létezése nem bizonyított, sőt kétséges, ugyanis egyetlen példánya sem maradt fenn, ráadásul az első marosvásárhelyi nyomdát csak 1785-ben alapították.²

Ezen a ponton válik érdekessé az a kéziratos receptgyűjtemény, amely ma az ELTE Egyetemi Könyvtár állományában található, és amelynek címlapján ez áll: „Szakácskönyv, mellyet elsőben írtanak a csíki klastromban, 1693ban”, a könyv gerincén pedig aranyozott betűkkel ez áll: „Szakácskönyvecske 1693”. „A kötet 55 fólióból áll, ahol a fenti címlapot »Az olvasohoz« címzett, »Colosvarott. 1693.« datálással ellátott előszó, ezt pedig mutató követi, összesen 9 számozatlan oldalon.

² A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy Tótfalusi szoros kapcsolatban állt a Tofeus családdal, ugyanis Tofeus Mihály erdélyi püspök volt az, aki Tótfalusit a betűmetszés és könyvnyomtatás elsajátítására buzdította (Varga 2008: 316).

A törzsszöveg 90 számozott, az ezt követő újabb mutató 12 számozatlan oldal. Jellegzetes 17. századi kézírással készült, szerkesztett – gyakorlatilag javítás nélküli – írásképet tükröz, tehát láthatóan másolatról, és nem eredeti fogalmazványról van szó” (Varga 2008: 316).

Ezt a kéziratos szakácskönyvet tehát a csíksomlyói kolostorban állította össze valószínűleg a kolostor szakácsa. Művét kiadásra szánhatta, másként nem került volna a szöveg elé *Az Olvasóhoz* címzett előszó, sem a szövegbeli előre- és visszautalásokra nem lett volna szükség (pl. a *Törött lév* receptjében: „Miképpen kellessék pedig a friss csukát főzni törött lével, megtaláld ide alább, ahol a halakról írok”). A kiadás azonban valamiért meghiúsulhatott, és a receptgyűjtemény kéziratban terjedt, mint a kor sok más műve is (l. pl. a memoárirodalom darabjait).

A fent említett kéziratot 1693-ban írhatták vagy másolhatták, és ennek egyik példánya juthatott el Tótfalusihoz, aki először 1695-ben, majd kisebb módosításokkal 1698-ban adta ki azt. A kolozsvári szakácskönyv szövege ugyanis „csaknem pontos másolata a csíksomlyói receptgyűjteménynek” (Varga 2008: 318). Az előszót persze saját olvasóközönségéhez igazította; a címet is megváltoztatta, a kézirat stilisztikai és nyelvhelyességi, valamint értelemzavaró hibáit kijavította, és a gyűjteményt néhány recepttel megtoldotta. Ezért is írhatta a címlapra, hogy „Mely most meg bővítettén (...)”.

Az ugyanekkor csatolt másik kiegészítés, a *Toldalék* „egy derék udvarból” került a nyomdászhoz. Ez a derék udvar feltehetően Bornemissza Anna radnóti fejedelmi udvara volt, amelynek 1671 és 1676 közötti könyvösszeírásaiban kétszer is szó esik „egy meggy szín táblájú” „Lictariumokrul írt könyvről” (az 57. és a 86. tételben).

Összefoglalásképpen tehát elmondhatjuk, hogy az első nyomtatott magyar szakácskönyvnek a szerzője a csíksomlyói ferences kolostor szakácsa volt. Az 1693-ban Kolozsváron másolt, kéziratban terjedő receptgyűjteményt Tótfalusi kiegészítve és emendálva adta ki először 1695-ben (l. Kovács 1981: 56–58; Varga 2008: 313–319). A kiadvány legfontosabb bibliográfiai adatai a következők:

Teljes cím: *Szakácsmesterségnek könyvecskéje, melyben különb-különbféle válogatott, cifra, jó egészséges, hasznos, tiszta és szapora étkeknek megkészítése, sütése és főzése, mintegy éléskamarában, rövideden leíratatik, és kinek-kinek hasznára leábrázoltatik. Mely most meg bővítettén (...)*³

Megjelenés helye: Kolozsvár, M. Tótfalusi K. Miklós által

Megjelenés ideje: 1695.

A könyv formája: 8 × 13 cm-es nyomtatott szakácskönyv.

Erre a kis formátumra is utalhat a címbeli kicsinyítő képző. A kiadvány maga, mivel praktikus célokat szolgál, méreteinél fogva könnyen kezelhető, a konyhai tevékenységek során is könnyedén használható segédeszköz lehetett, és annak is kellett lennie ahhoz, hogy céljának megfeleljen.

³ A dolgozat megírásához a kolozsvári Akadémiai Könyvtár példányát használtam fel.

3. A szakácskönyv felosztása

A már részben idézett címlapot követi *Az Olvasóhoz* intézett előszó, majd a *Tábla*, azaz „Mint kellessék mindenféle húst főzni”, amely voltaképpen egy tárgykörönként tagolt (lapszám nélküli) mutató. *Tehénhús; Sállvás pecsenye, tyúk, lúd; Disznó- és vadhús; Halból való étkek; Vajas étkek; Bélesek; Gyümölcs; Saláták*, illetve egy megjegyzést is tartalmaz: „Vedd eszedbe: A böjti étkekben ha szükség hozza, a vaj helyett olajat tehetsz, valamint változtatni akarod.” Ezt követi a tulajdonképpeni főszöveg, a receptgyűjtemény. Ez gyakorlati szakácskönyv 264 recepttel, és négy részre tagolódik: *Szakács könyvecskének Első része: Húsevő napokra való főtt étkek; Második része: Sülték; Harmadik része: Vajas étkek; Negyedik része: Böjti eledelek*. Ezeket a recepteket követi a két bővítmény, melyek közül az első 29 újabb ételreceptet közöl („E könyvhöz adattatnak más egynéhány étkek készítésének módjai”), majd a „TOLDALÉK mellyben leíratnak egynéhányféle nevezetesebb LIKTARIOMOK készítésének egy derék udvarból költ módjai” (41 recept). A szakácskönyvben található receptek száma tehát összesen 334. Ez után található a (lapszámokat is feltüntető) *MUTATÓ TÁBLA*, és végül a *TOLDALÉK MUTATÓ TÁBLÁJA*.

Meglepő, hogy a buzgó kálvinista Tótfalusi – a kézirat felosztását megtartva – nem változtat a *Húsevő napokra való főtt étkek és Böjti eledelek* kötetbeosztáson. Ráadásul a 260. recept az egyszerű *Sós vízé*, amelyben így fogalmaz: „Ha kinek oly fogadása vagyon, hogy csak kenyérral, vízzel akar böjtölni, és Isten szeretetiért akarná magát sanyargatni, így is meglehet: metéljen kenyérből kocka szeltet, és azt forró vízzel öntse meg a vizet elsőben megsózáván; és kalánnal cibre módjára ehetik benne.” Ebben az eljárásában minden biztonnal az is közrejátszott, hogy (felekezeti szempontból független) kiadványait minden kolozsvári és erdélyi olvasónak szánja, és nem kívánja elveszíteni katolikus olvasóit. Ez a szempont azért is fontos volt, mert a szakácskönyv – néhány másik mellett – azok közé a kiadványok közé tartozott, amelyek nem magas nyomdai és/vagy tartalmi érdemeikkel emelkednek ki, hanem azért volt rájuk szükség, mert olcsók és keresettek voltak, ezáltal a nyomdász számára is jövedelmezőbbek. Tótfalusi kiadványainak többsége azonban kiemelkedett a kor nyomdai munkái közül mind külalakjára, mind a tartalomra nézve, nagy részük pedig vallásos szöveg volt: pl. biblia, zsoltárok, imádságos könyvek, orvosi művek, grammatikák, Gergei Albert *Árgirus* széphistóriája stb. (Tevan 1984: 223; Kovács 1981: 61–62).

A kötet újdonsága nemcsak abban áll, hogy egyáltalán kinyomtattak egy szakácskönyvet, hanem sokkal inkább abban, hogy kinek, milyen célközönségnek szánták azt. A szakácskönyv ajánlása azon olvasók jóindulatát igyekszik megnyerni, akik a „becsületes közrendeknek” a tagjai, és akik gyakran szakács nélkül szűkölködnek. A szakácskönyv kéziratossága elözményeinek köszönhetően ugyanis főként a tanult szakáccsal rendelkező főúri háztartások konyháinak működésébe kaphattunk bepillantást. Nem is beszélve arról, hogy, mint a kor legtöbb kiadványa, a szakácskönyvek is szinte kizárólag főúri támogatással, egy mecénás segítségével jelenhettek meg.

4. A Tótfalusi- szakácskönyv helyesírási kérdései

4.1. A korszak helyesírásáról általában

A középmagyar korban az írni-olvasni tudó világiaknak egyre nagyobb szerepük van az írott köznyelv kialakításában is, különösen a 16–17. század történelmi körülményeiben. A török hódoltság ideje alatt az ország középső részeiről a védettebb nyugati, északi és keleti peremvidékek felé menekült a lakosság jó része. Ez már önmagában segítette a különböző nyelvjárások közötti egymásra hatást, de ezeken a területeken megindult a kulturális élet újjászervezése is iskolák, nyomdák alapítása révén, amely szintén hozzájárult a nyelvi egységesüléshez. Ugyanakkor ezek azok a területek, ahol a magán- és hivatalos írásbeliségben egyre nagyobb szerephez jutó literátusréteg tevékenykedik. „Leveleik, irataik arról tanúskodnak, hogy elsősorban az ő gyakorlatukban kezd körvonalazódni a 16. század vége felé egy olyan nyelvváltozat, mely már az egységesülő köznyelv határozott érvényesülését mutatja” (Kiss–Pusztai 2003: 579). A korszakban korábbi helyesírási hagyományok élnek tovább egymás mellett, de folyamatosan újak is keletkeznek egy-egy tudatos újító törekvései nyomán (l. pl. Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, akik nyelvtanaikban saját helyesírási rendszerüket is ismertették), és amelyek a könyvnyomtatás terjedésének köszönhetően szélesebb körökhöz is eljutottak. A korabeli írni-olvasni tudó ember többnyire maga dönti el – tudatosan vagy kevésbé tudatosan –, hogy az őt érő változatos hatásokból mit vesz át, és azok nyomán hogyan alakítja saját gyakorlatát.

A fenti hatásokhoz még hozzátartozik a könyvnyomtatás elterjedése, amely magára a magyar nyelvre vonatkozóan is meghatározó következményekkel járt. A nagyobb közönséghez való szólás egyrészt az írótól fokozott fegyelmet követelt meg, ezáltal elősegítve a következetesebb nyelvhasználatot, a nyelvi tudatosságot. Másrészt a nyelvjárási sajátosságok bizonyos fokú visszaszorítását idézte elő, mivel az elterjedtebb, szélesebb körben ismert formák alkalmazásának kedvezett. Az író mellett ugyanakkor megjelenik a nyomdász és a korrektor, akik akár az író gyakorlatával szemben is érvényesítik saját nyelvi, helyesírási meglátásaikat. És akkor még nem is említettük, hogy minden nyomda saját betűkészlettel rendelkezik, azzal dolgozik, ami szintén kiszűri az egyéni megoldásokat.

A könyvnyomtatás elterjedése szorosan kapcsolódik a kor meghatározó szellemi irányzatához, a reformációhoz, ugyanis a szándék, hogy a hívek anyanyelvükön olvashassák a Bibliát, jelentősen fellendítette a bibliafordításokat és közvetve a nemzeti nyelvek tanulmányozását is (l. nyelvtanirodalom). A katolikus és protestáns bibliafordítások központi szerepet játszottak e korszak helyesírás-történetében is, a korszakot jellemző kétféle helyesírási hagyomány ugyanis felekezeti alapon bontakozik ki: a protestáns és a katolikus helyesírással kell számolni. A protestáns helyesírás elsősorban Heltai Gáspár nevéhez fűződik, és a 16. század második felében jelenik meg. Gyakorlatában Sylvester, Dévai és a kancelláriai helyesírás vonásai ötvöződnek.

A nemzeti nyelv jelentőségének és a Biblia nemzeti nyelveken való terjesztésének felismerése katolikus körökben a protestáns írókhoz képest néhány évtizeddel

későbbre tehető. Az ellenreformációhoz és Káldi György 1626-ban megjelenő bibliafordításához kötődik. A kétféle norma (ti. a protestáns és a katolikus helyesírás) sok tekintetben egyezik, különbségről alig beszélhetünk. Az eltérések közül megemlíthetjük, hogy a *c–cs* hangok jelölésére a protestáns írók a *tz–ts* betűpárt használják, míg a katolikus helyesírásban a *cz–ch* betűkapcsolatok terjedtek el (Pázmány nyomán később a *cz–cs*; l. Fazakas 2007: 108–112; Kiss–Pusztai 2003: 579–589). A *zs* jelölésére a protestáns helyesírás az Í jobb oldalára egy félkörívet tesz, míg a katolikus írók ugyanezt a hangot mellékjeles *z*-vel (*z̄*) jegyzik. A különböző magán- és mássalhangzók jelölésében tapasztalhatók még eltérések, de azok számbavétele jelen dolgozat keretében nem célom, ugyanis egyrészt a téma szempontjából nem releváns, másrészt – mint már említettem – „A kétféle helyesírási rendszer – a protestáns és a katolikus – nem tér el oly élesen egymástól, sőt az egyes, különböző felekezetekhez tartozó írók betűjelölése és helyesírása hat egymásra” (Fazakas 2007: 112).

4.2. Misztótfalusi Kis Miklós és az általa kiadott szakácskönyv helyesírási gyakorlata

Tótfalusi is azok közé a nyomdászok közé tartozik, akiknek a tevékenysége kiterjedt a helyesírás tudatos alakítására és nyelvművelői kérdésekre is. Hollandiában 1685-ben kiadja a Károli-biblia „megjobbított” változatát, amely elindítója lesz mindazon vádaskodásoknak és rágalmaknak, amelyeket hazai kortársai majd a szemére vetnek. „E munkálatok során alakítja ki helyesírási nézeteit, s egyszersmind azt a gyakorlatát, hogy kijavítja a nyelvtani hibákat, stiláris vétségeket, sőt a fordítási tévedéseket is.” (Kiss–Pusztai 2003: 591). A kapott vádakra válaszolva írja meg *Apologia Bibliorum* (= Védőbeszéd Bibliája mellett, 1697) munkáját, amelynek *Ratiocinatio de Orthographia...* (= Számvetés a helyesírás kérdéseiről) című részében fejti ki a helyesírással kapcsolatos nézeteit.

E kérdések közül elsősorban a következők érdemelnek említést:

1. érvényesíti a szóelemző elvet a *j*-vel kezdődő toldalékok esetében (pl. *mondja, barátja*), azonban a kiejtés elvét alkalmazza a legtöbb olyan esetben, amikor a mai magyar köznyelv is (pl. *emberrel* szemben az *embervel* alakkkal);⁴

⁴ Ezzel a gyakorlattal egyrészt a Geleji Katona István *Magyar Grammatikatska* című munkájában kifejtett túlkapásokat (a túl mereven kezelt és az írásban **minden** esetben kötelezően betartandó szóelemző elv alkalmazását) kerüli el, illetve bírálja azt (l. Fazakas 2007: 110–111). Erről így fogalmaz a *Rationacio* első oldalán: „Óvakodtunk olyasmiktól, amennyire lehetett, amiket egyik tudós férfiú a másikkal helytelenített, mert túlságosan különleges, hiszen jóból is megárt a sok” (Zsilinszky 2011: 25). Másrészt saját álláspontját a következőképpen indokolja: „A jóhangzás volt tehát az ok, amit figyelembe vettünk ilyeneknél: *babbal, vaddal, renddel* (főnév, a *rendel*, ordinat ige, másként íródik), *csüffal, fzaggal, fzámmal, Pappal* stb. Ezekben a *val* utánjáró (mely a *véle* szóból való) első magánhangzója az előző (és rangosabb) főnév utolsó mássalhangzójához hasonul a jobb ejtés kedvéért, különösen azért, mert rossz hangzású volna, ha így próbálnánk mondani és írni: *bab-val, rend-vel, vad-val*” (Zsilinszky 2011: 25). Tótfalusi tehát a *v*-vel kezdődő toldalékok írásmódjára nem grammatikai, hanem nyelvművelői magyarázatot ad, hiszen bizonyos, hogy a korabeli beszélt nyelvben (is) éltek a *babval*-féle, hasonulás nélküli alakok – ahogyan több nyelvjáróterületen ma sem történik hasonulás morfémahatáron több olyan esetben, amikor a köznyelvi formában igen.

2. a határozott névelő kapcsán az *a'* változatot helyesli;
3. a közhasználatú idegen szavakat magyarosan írja (pl. *prédikál*);
4. ige utáni igekötő esetén kötőjelezést használ;
5. az összetett szavak és az ige előtti igekötők esetében egybeírást alkalmaz (l. Fazakas 2007: 109–111; Kiss–Pusztai 2003: 591–593).

A szakirodalom szerint hangjelölési rendszere megegyezik a protestáns hagyománnyal (Kiss–Pusztai 2003: 593. nyomán), bár a szakácskönyvben vannak eltérések:

Hangok	Protestáns helyesírás	Tótfalusi-szakácskönyv	Katolikus helyesírás
sz–z	<i>β–z</i>	ʃz–z	ʃz–z
s–zs	s–ʃ	s és ʃ–s és ʃ	s– <i>z</i>
c–cs	<i>tz–cz</i> , később <i>tz–ts</i>	<i>tz</i> és <i>cz–ts</i>	<i>cz–ch</i>
ty, gy, ny, ly	<i>ty, gy, ny, ly</i>	<i>ty, gy, ny, ly</i>	<i>ty, gy, ny, ly</i>
ö, ő	<i>o^e</i>	<i>ö, ő</i> és <i>o^e</i>	<i>o^e, ő^e</i>
ü, ú	<i>u^e</i>	<i>ü, ú</i> és <i>u^e</i>	<i>u^e, ú^e</i>

A fenti táblázatban látható, hogy bár Tótfalusi protestáns volt, és többnyire a protestáns helyesírási gyakorlatot követte, bizonyos hangok jelölését átveszi a katolikus gyakorlatból, és azt (is) használja. Ez egyrészt annak tudható be, hogy a kétféle helyesírási rendszer nem tér el egymástól nagyon élesen, másrészt a különböző felekezetekhez tartozó írók betűjelölése hatott is egymásra (l. Fazakas 2007: 112).

Misztótfalusi a fent ismertetett helyesírási alapelveket a kiadott szövegeiben, nyomtatványaiban viszonylag következetesen érvényesíti, a *Szakácmesterségnek könyvecskéje* azonban több helyen is ellentmondásba kerül velük.

A szóelemző elv például nem érvényesül a *j*-vel kezdődő toldalékok írásában. Bár a szótó és a toldalék határa legtöbbször kivehető, a toldalék kapcsolódása a kiejtésnek megfelelő: előszó: *taníttya, szolgálattyára-is*, 7⁵: *borsollyák, szelly*, 8: *lefzivárkodgyék*, 8: *fonnyafztyák*, 8: *megrántyák*, 9: *ki-hánnya*, 13: *állyon*, 20: *módgya*, 22: *pergelly*, 26: *hülljön-meg*, 35: *adgyák*, 132: *tsontyáról*, 133: *alugyék*, 146: *hafadgyon*.

A *-vAl* rag *v*-je azonban mindig hasonul az előtte álló mássalhangzóval: 2: *Berbéts-húffal*, 110: *borffal*.

⁵ A nyelvi adatokra a kiadvány oldalszámának megjelölésével hivatkozom.

Az igekötős igék között is előfordul a kötőjelezett forma (148: *meg-főzd*), de ezeket legtöbbször egybeírja az igéjükkel (vagy a segédigével: 5: *megakarod borfolni*). Az összetett szavak azonban sok esetben különírtak: 7: *petrefelyem levelet*, vagy kötőjelezettek: 2: *Berbéts-húffal*, 6: *lév-fzürön által*, 8: *kenyér-belet*.

Továbbá a szakácskönyv helyesírását jellemzi a befejezett (múlt idejű) melléknévi igenevek képzőjének megkettőződése mássalhangzóra végződő szavak esetében: 13: *metéltt*, 13: *reszeltt*,⁶ valamint a különböző névmások, a *felyül* határozószó és a *zsálya j* hangjának nyúlása intervokalikus helyzetben (7: *némellyek*, 9: *ilyen*; 6: *fellyül*; 5: *fallyát*). Ez utóbbi jelenség az ómagyar kori geminálódás folytatódása lehet, amely jellemző jelenség volt a középmagyar korban, de a mássalhangzónyúlás jelenségének idő- és térbeli feltérképezése még feldolgozásra vár (I. Kiss–Pusztai 2003: 600).

Ehhez hasonló nyelvjárási (székelyföldi) sajátosság az *-s* melléknévképző ejtésbeli megnyúlása, amely szakácskönyvünkben írásban is megjelenik: 8–9: *piroffan*, 13: *lapoffan*, 143: *kövefsét* (az *s* mássalhangzó egyébként itt is magánhangzóközi helyzetben kettőződik meg).

5. Összegzés

Első nyomtatott szakácskönyvünk forrása a csíksomlyói ferences kolostor szakácsának kézirata lehetett, melyet Tótfalusi Kis Miklós először 1695-ben adott ki kolozsvári nyomdájában. A második, 1698-as kiadást változatlan szöveggel a 18. században többször újranyomtatták. A fennmaradt példányok kevés volta bizonyítéka lehet a kiadvány népszerűségének, hiszen elképzelhető, hogy a gyakori használatban emésztődtek meg.

Ismerve Tótfalusi helyesírási elveit, összegzésképpen elmondható, hogy az 1695-ös szakácskönyvnyomtatvány több helyen eltér azoktól. Egészében véve a kiadvány ortográfiája és nyelvhasználata önmagán belül egységesnek, következetesnek mondható. A szöveg őrzi a korabeli beszélt nyelv és a környező nyelvjárási sajátosságait, de tapasztalható rajta az egységesítésre való törekvés is.

IRODALOM

- Fazakas Emese 2007. *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
 Füreder Balázs Gábor 2009. *A „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” magyar nyelvű szakácskönyveinek bemutatása és összehasonlító elemzése*. Debreceni Egyetem, BTK.

⁶ Bár a szakácskönyvben csak *l* mássalhangzóra végződő szavakban jelenik meg a kettőzött múlt idejű melléknéviigenév-képző, a *Rationacio de Orthographia* tanúsága szerint mégis általánosabb „elvről” beszélhetünk – legalábbis Tótfalusi helyesírási rendszerében ez szabály, melynek magyarázatát így adja meg a *Rationacioban*: „A múlt idejű melléknévi igenév összevont alakjában kettőzött a *tt*, mint *Irtt, vontt, vertt, tsinaltt, fundáلتt* [...], mert összevontás nélkül ilyenek: *irott* vagy *irattatott, vonattatott, verettett* [...] stb. Ezért, hogy értelmileg ugyanaz maradjon az összevont alak, meg kell maradnia a végén a *tt* kettőzésének” (Zsilinszky 2011: 69).

- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Sándor Iván 1981. „*A gyomros matéria*”. A *Szakács mesterségnek könyvecskéje* című könyv bevezető tanulmánya. S. a. r., jegyz. Király Erzsébet, Magvető Könyvkiadó, Budapest. 5–142.
- Tevan Andor 1984. *Misztótfalusi Kis Miklós élete és tragédiája*. = Uő: *A könyv évezredes útja*. Gondolat Kiadó, Budapest. 216–226.
- Varga András 2008. *A Szakácsmesterségnek könyvecskéje forrása*. Magyar Könyvszemle, 124. évf., 3. sz., 312–319.
- Zsilinszky Éva (szerk.) 2011. *Tótfalusi Kis Miklós: Számvetés a helyesírásról. Rationacio de Orthographia*. Ford. Fekete Csaba. Előszó, jegyz. C. Vladár Zsuzsa – Koltai Kornélia. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 236. szám).

NOTE PRIVIND ORTOGRAFIA CĂRȚII DE BUCATE A LUI TÓTFALUSI

(Rezumat)

În articolul de față, autorul prezintă o carte de bucate în limba maghiară din secolul al XVII-lea, editată de Miklós Tótfalusi Kis, la Cluj. În prima parte, autorul insistă pe circumstanțele genezei cărții, identitatea autorului și structurarea materialului din carte. Analiza cea mai detaliată privește ortografia cărții de bucate, aceasta neavând o ediție critică.

Sursa primei cărți de bucate maghiare tipărite este, probabil, un manuscris din mănăstirea de la Șumuleu-Ciuc ce cuprinde o culegere de rețete. Autorul manuscrisului era probabil bucătarul mănăstirii.

După o analiză temeinică, se observă diferențe între ortografia cărții și principiile ortografice ale lui Tótfalusi. Din analiza textului integral, însă, se prefigurează un sistem ortografic și un uz al limbii unice și consistente. Textul se caracterizează prin prezența fenomenelor dialectale și printr-o limbă caracteristică pentru vârsta mijlocie a limbii maghiare, cu tendințe de unificare a acesteia.

Cuvinte-cheie: Cartea de bucate a lui Tótfalusi, carte de bucate imprimată, colectare de rețete manuscrite, ortografia maghiară în secolul al 17-lea, ortografia lui Tótfalusi.

ORTOGRAPHIC OBSERVATIONS ON A RECIPE COLLECTION BY TÓTFALUSI

(Abstract)

This paper intends to present a 17th century Hungarian recipe collection edited by Miklós Tótfalusi Kis's printing house in Cluj-Napoca. The first part of the article focuses on the genesis, the author's identity and the structure of the publication. The second and main part of the article is an analysis of the orthography of this book that has no critical edition.

The source of this first printed Hungarian cookbook is claimed to be a manuscript from the monastery of Șumuleu Ciuc which comprises a collection of recipes most probably by the monastery cook.

As a result of the analysis, some differences between Tótfalusi's orthographical principles and the spelling of the book can be detected. But throughout the book a unique and consistent language usage and orthography is taking shape. The text is characterized by dialectal phenomena and typical middle Hungarian language use, but attempts towards the unification of the (written) Hungarian language can be seen as well.

Keywords: Tótfalusi's cookbook, printed cookbook, handwritten recipe collection, Middle Hungarian spelling, Tótfalusi's spelling practice.

DEMETER ZSUZSA

ALAKMÁSOK KINDE ANNAMÁRIA KÖLTÉSZETÉBEN

Kulcsszók: tükör, utazás, költészeti hagyomány, magány, halál

1. „s a tükörből szemembe visszanézel” – Kinde Annamária, *Egy másik arc*

1999-ben jelenik meg Kinde Annamária második kötete – az első kötet tétovasága, bizonytalansága visszatér, a kötet cím már valami másnak a felkínálását ígéri: a másik arcról ugyanis nem tudni, alteregó lenne vagy az előző kötettől való elkülönülésre készül. A kötet nyitóverse (*Advent Székelykocsárdon*) által megidézett költészeti hagyomány, a dsidai nagycsütörtöknek egy másik szakrális időszakra, az adventre szabása nem csak az első kötetből már ismerős költészeti holdudvar kijelölésére szolgál.

Azáltal, hogy a keresztény kultúrkörből a várakozás, az öröm, a gyermek / a Megváltó születésének momentumát ragadja ki, szemben a halálra készülődő dsidai Krisztus-képpel, mintha az egyes ember magára hagyottságának tragikumát oldaná, s a korábbi ironikus-tragikus hangnem helyett egy ugyan szintén hőlepte tájba bújtatott, hanem a transzcendens, a szakrális jelenlétét elfogadó, oldottabb világot kínálna, hogy aztán a versek haláltematikája, a virrasztás félelme arculcsapja az olvasót.¹

Nem lényegtelen az sem, hogy Kindénél ez a táj álomszerűen jelenik meg a nyitóversben, ahol „ölébe rejt az álom,” „alszol feledésben” –, s az ébredés sem jár

¹ Az erdélyi irodalmat jól ismerő Bertha Zoltán *Vallásélmények és transzcendenciaképzetek az új erdélyi lírában* című tanulmányában a 20. század végi erdélyi költészetről írja: „Ez a csúfondáros, alulstilizáló ötletekben (nyelvi játékokban, viccekben, szóferdítésekben és -csavarásokban, triviális vagy kabarétréfaszerű poémokban, deformált idézet-fragmentumokban, a morbid-naturalizáló néven nevezésekből, a blódi fintoraiban) bővelkedő (sőt tobzódó) szövegtechnika, ez a referencialitás áttetszőségét és koherenciáját felbontó (disszeminációs) nyelvi-intellektuális rugalmasság voltaképpen tehát az a »poszt-« (vagy »transz-«) modern ízlésfajta, amely az ezredvégi-ezredfordulói erdélyi líra átalakuló” alaptendenciáit a legerőteljesebben befolyásolja. A változások fő szemléleti-esztétikai irányát szembeötlően mutatják a travesztiák, a beszédmód-paródiák új modelljei, köztük a groteszk persziflázások, például az ironikus Dsida- (*Nagycsütörtök*-) parafrázisok. A karikírozó eltorzítások, a banalizáló-komikus nyelvi gesztusok, gegek, a szellemes(kedő) defiguráció összehatása annyira virulenssé válik, hogy így nemcsak a »megszentelt« szöveg, illetve a »megszentelő« értelmezéshagyomány, hanem már a jelen idő sivár kisszerűsége is az ellenpontosító irónia céltáblája lesz; a fenséggest lerángató, a megrendítőt deheroizáló, a mítoszt bagatellizáló eljárás önmaga pozícióját sem kímélheti.” Bertha – számos példa mellett – Kinde *Az átszálló állomáson* című versét is idézi szemléltetésképp: „kalapos polgár billeg / feje asztra koppan [...] pohár a két kezében / lötytyedt sör a poharában.” Bertha 2000: 320–348, 346–347.

disszonanciával: „Csengettyűszó melenget. Hó hull Székelykocsárdon.” – olvashatjuk a vers zárlatában. Ebből az álombeli, szakralitással telített világból utazunk tovább a kötet verseiben, hangsúlyos elemként továbbra is megmarad az utazás / vonatok / hó motívuma – a kezdeti harmónia és transzcendens élmény azonban már közel sem ennyire egyértelmű; ebben az utazásban a „múlt jövőtlenül” telik, hangtalan a szó, súlytalan a vers, egyre hangsúlyosabb a reménytelenség és rezignáltság (*Alagútban*). Eltávolított személyekhez szól a versbéli én, de nem tudni, kik is ezek, a döntés az olvasóra hárul. Az első kötetből kiindulva tételezhetjük úgy is ezt a külső szemlélőt, mint a versbéli ént, aki ugyanakkor más, mint önmaga.

Ezt erősíti fel az egyre hangsúlyosabb tükörmotívum, amely hol mint a Sátán találmánya jelenik meg, s ezért szerencsés elkerülni a belepillantást (*Az alagút óre*), akár annak ódiúmvával is, hogy ez a nem-látás vakságot is jelenthet, hol a gyermek metaforája lesz (lásd például a kötet Anna-verseit). Ezekben először „meglátod magad” (*Anna üzen*), majd a tükör darabokra törve megszünteti ezt a kezdeti harmóniát, felaprózza a kezdetben oly tisztának látszó arcot: „Röhög visítva a hiúz.” (*Anna tükre cserepekre hull*).

A tükör szövegszervező motívummá válik a kötet során, a másik, aki a kötet címben is sugallt másiknak a visszatükröződésére szolgál; az önfelismerés, önteremtés motívuma lesz. Ez az önmegismerés azonban nem szelíd folyamat, pokolra kell érte menni, egyfajta gigantikus harcról olvashatunk a versekben, a be- és megpillantás, az önmagára ismerés önmarcangoló harcát látjuk, vívódást a szavakkal, a halállal, a mindig mást mutató néma, vak tükörrel. S mi más lehetne ez a tükörben felismerhető másik arc, mint Kinde alteregókkal játszó költészetének nyitánya.

Nem véletlen, hogy József Attila- és Dsida-reminiszcenciák mellett a romantika nagy vizionistája, Vörösmarty soraira, motívumaira is ráismerünk egy-egy versben: „Mít mond még a hallgatás? / Miről szólhat még a hiány? / Hogy fennmaradt az almafán, / és Csongor úrfi nem jön el? / S az éj csak sír, és térdepel, / mert nincs kiút, feloldozás / csak csúf hiány, és soha más”. (*Soha más*)

A versek, amelyek tükröződnek, amelyek mások, mint önmaguk: ez a motívum a műfajok szintjén is megjelenik: az *Álszonett mámoros virághoz* című versben már a címben is álarcot ölt a szonett, színvilágában (mélykék, bársony, vörös) felidézi a kötet kezdeti szakralitását úgy, hogy közben az első kötetből ismerős, szörforgácsokra bomló természeti képeivel a panteizmus poétikáját erősíti. Transzcendenciának és panteizmusnak ez a kettőssége azonban szintét kérdéses marad az olvasó számára: nehéz eldönteni, hogy a mindennapok szakralizálását vagy a deszakralizálás folyamatát tapasztaljuk-e éppen (*Angyalszárnyon*). Ha azonban ezt a kettősséget összekapcsoljuk a kötet egyre hangsúlyosabb tükörmotívumával, egyértelműbb lesz a helyzet. S bár a részek továbbra sem állnak össze nagy egésszé (s lehet, nem is állhatnak, hiszen a „minden egész eltörött” gondolata ott húzódik a versek háttérében), s közben az is kiderül, „nem épül házunk sem itt, sem ott. / Szavunk a szélben porlik el” (*Nem lettünk zászló*), úgy tűnik: Kinde második

kötetében a panteisztikus versnyelv megmarad ugyan, de már nincs meg az a fajta enyhet adó jellege, ami az első kötetből még kiolvasható volt (kivételek azért vannak, a kötet talán egyik legszebb verse, az *Ómódi kép* szép példája ennek a líratípusnak).

Sokkal inkább egy nagyobb szabású – természetképekkel díszített, a magánnyal, a halállal, az önmagunkkal való – küzdelemmel szembesülünk, amelyet a szakrális, transzcendens szál még tágabb, kozmikusabb keretek közé emel.

Az első kötetben és itt sem találunk a versek sorában strukturáló tényezőket – a kapcsolódási pontokat, a lírai narrációt az olvasónak kell megteremtenie. De mintha itt már tudatosabb egymásba fűzésről lenne szó, a versek folyton visszavisszacsatolnak a kezdővers tematikájához, legyen az utazás, szakralitás, gyermekvárás, halál. Ilyen tekintetben külön olvashatóak a későbbi kötetekben is visszavisszatérő Anna-versek, amelyek a kötetkezdő vers gyerekvására rezonálnak. Ahogy az első versben is a várakozás, a gyerek születésének pillanata a hangsúlyos, az Anna-versekben is a gyerek születése/a hír/üzenet válik fontossá kezdetben, és aztán ebbe a világba is beköszöntenek a fantomarcok, a kísértethangok.

Az Anna-versek kezdetben a felhőtlen boldogságnak, a tisztaságnak az ígértét hordozzák: „hogy Anna szép, hogy Anna más, / szívében régi idő alatt / sok-sok varázslat fennakadt, / s hogy nem fog rajta változás.” (*Anna üzen*). De mindez nem tart tovább egy versnél, ebbe a harmonikus világba már hazudni kell, „mert hinni jó”, s a gyermek száján „idegen a szó.”

Újra cserbenhagyják hát a szavak a lírai ént, s újra csak a lehetetlen megkísérlése, a varázslás, bővülés, a képzelet reménye ad vigaszt: „varázsolj hát, bohóc” – hangzik a segélykérés, múltat, jövőt, azt, ami lehetne s ami volt. (*Anna tükre cserepekre hullt*).

A kötet egésze ezért egységesebb, homogénebb az első kötetnél. Jól körüljárható motívumok mentén próbálja a versegyén – akár az álmok vásznán, akár a valóság talaján – körüljárni a *másik, aki ugyanaz* tematikát, s jól körülhatárolhatók a fokozatok is. A Szandra May-versek alakmás-tematikájának nyitánya ez, ahol a másik arc legtöbbször a tükörből néz vissza, s ennek a tükörbeli másnak a különböző variációit olvashatjuk a versekben. S miközben próbálja megteremteni, megtartani, összerakni önmagát, folyamatosan ott kísért a „vendéglét,” az átmenetiség, az ideiglenesség, az otthontalanság élménye. A zavaros, áttekinthetetlen, sivár jelenből folyton a múltba és a jövőbe menekülne a versben szóló, ha lenne múlt és jövő; a versekből a nosztalgikus emlékezés és várakozás hangulata a nincs mire várni rezignált felismerésével váltakozik. Távoli, elérhetetlen, megfoghatatlan világokba mutató vágyainak vissza-visszatérő, szimbolikus helyszíne a vasútállomás, ahol sohasem áll meg az élet, ahová szünet nélkül „vonat érkezik, indul.”

Az utazás azonban – ha már az első kötet kapcsán egy belső teret/kertet, saját világot feltételeztünk – itt is idő és tér nélküli. A második kötetben hangsúlyosabban jelenik meg a halál motívuma, az életnek mint a halálba utazásnak a toposza: „Egy perc, míg átlépsz a határon / Nem lesz neved, se otthonos / ezután nem lehetsz sehol.” A mindenki saját magában hordozza halálát toposza ölt alakot

a kötetben („A túlsó partról átüzen / az illető, hogy érkezik / [...] Tebenned úgyszintén rejtőzik / egy illető. Meg ne feledkezz róla.” *Rendezzünk csúcstalálkozót*), s így az értelmetlen halállal szembenézéssel való számvetés versei lesznek a legerősebbek a kötetben. Így válik minden vers harccá, „hogy önmagad, / és más ne légy tükörbe nézve,” amint ars poetica-jellegű versében – *A nő-poéta meghajol* címűben – olvashatjuk. De ezt a harcot megnyerni nem lehet, esetleg csak apró csatákat, hiszen igen gyakran mégis „egy másik arc tekint / reád vissza a nagy tükörből” (*Egy másik arc*), vagy, ahogy a *Más szavak, más színek* című versben olvashatjuk, enyhe József Attila-allúzióval: „hogy tenyeredben tartod szívemet / s a tükörből szemembe visszanézel.”

Dsida Jenő, József Attila, Vörösmarty Mihály költészeti hagyománya mint útjelzők sora keríti körbe a – Kinde Annamária második kötetének versei révén megteremtett – világot; a felvetett problémák, az önmegteremtés/megtalálás esélyei és módozatai nem újkeletűek a költészetben. Mégis, amitől elnyerik sajátos (kindei) formájukat, az a rezignált hangnem, a kozmikus méretű elkeseredettség.

A semmi partjáról visszaszóló beszédmód – az első kötethez hasonlóan, de már sokkal szolidabb kiserelésben, kötött és szabad verses formában, prózában és lírában – lesz a legerősebb jellemzője ennek a kötetnek. S mintha egy messziről sugárzott filmet néznénk, amely meg-megszakad, régi, kedves, eltávozott ismerős-ről, úgy villannak fel a tükörben ennek az ismerősnek a különböző arcai, s próbáljuk megragadni a sokféle közül az igazit, az ismerőst. Mert „élünk egymásban, vagy meg sem érintettük lényegünket. Ha eljössz velem engem megkeresni, megtalálunk, és megharcolunk értelm. Ismert gyengeség. Ne hagyj magamra kérlek. Szakadozik a film, és attól tartok, nélküled itt már nem lesz előadás.” – esdeklí a *Szagatott sorok fáradt időben* című rövidprózában / prózaversben (?) a költő. S ezek azok a sorok, amelyeket Kinde Annamária halálhírének elcsitulása után sem lehet tárgyilagosan olvasni, a retrospektív olvasat nem tud objektív és szakszerű maradni.

Milyen a költő másik arca? Mint a hiúzok sejlő lépte, a lélegző rózsa, a csend feszített vászna, a csipkemintás hajnali dér, a pengő pókfonál, a porló csiganyom, az önmagát kutató lét – törekeny és esdekléssel teli.

2. „élni nem kell engedély – Szandra May kertje

Kinde Annamária következő öt kötete „egy leszakadó személyiségrész” története: a Szandra May és Tom Vanguard figurája által mozgásba hozott *távolító közeledés* mint perspektíva, mint önmagunk és egymás keresésének megannyi útja, a transzcendencia felé forduló keresés módozata meghatározza Kinde további poétikáját, önálló fejezetet képez a szerző költészetében.

Sokarcú költészet megteremtésére törekszik a 2000-es évek elejétől a költő, s ez a sokarcúság utolsó kötetében, a *Húzódhatsz közelebben* a Másik K néven publikáló szerzői átváltozásban a legerőteljesebb. A szerző alakmásai/személyiségrészei más-más módozatát választják a világ nyelvi megfejtésének, a költői

beszédet ez a szüntelen keresés és aggodalom alakítja, legyen szó megalkuvásról, ideákról, párbeszédéről, természetről, hóhullásról, magányról és társas létről, anyaságról, szabadságról; s mindez változatos formában és hangnemben, a cinikus és az elégikus, a szkeptikus és az önfeledt, reményteli és ironikus jól megfér egymás mellett ezekben a versekben.

Ki is tehát ez a Szandra May, ki Tom Vanguard? Az erdélyi irodalomban is gyakori – a Kinde Annamária által is kedvelt Király László, Bogdán László, Ferenczes István, másrészt Kovács András Ferenc költészetében is markánsan jelenlévő – alakmás-költészetre felfigyelt a kritika. Kinde igazi, látható recepciója a Szandra May-versekkel indul, ezekre a kötetekre már odafigyelnek a folyóirat-szerkesztők, s kötetről kötetre egyre több kritikus vállalkozik arra, hogy felvázolja a teremtett alak, Szandra May történetét. László Noémi, Egyed Emese, Zsigmond Andrea, Kovács Flóra, Váradi Nagy Pál, Boka László nevét említhetnénk, illetve azokat a folyóiratokat, ahol a költő egyre elhatalmasodó magányában, gyanakvásában még otthonra talált: a marosvásárhelyi *Látó*, a kolozsvári *Helikon* hasábjain közöl és közölnek róla kritikát, biztos háttérként

Kinde Annamária számára mindig adott a *Várad* című folyóirat, amelynek 2006-tól szerkesztője is.

A váradi újságíró, Szőke Mária Magdolna ebben az alakmásban ragadja meg azt, amit Kinde Annamária maga helyett hagyott: Szandra May „figura, versből született asszony, aki ő volt, ő lett...” Ezt az életrajzzá lett poétikai elvet követik a nagyobb internetes portálok is, amikor Kinde Annamária haláláról hírt adnak – a költőről, az emberről a vers árulhat el a legtöbbet, ezért *Szandra May verse a költő közérzetéről* című költeményét közlik igen gyakran.

Milyen szándéka volt a költőnek ezekkel a teremtett alakokkal? Erről mint tudatos szerző egy *Helikon*-interjúban beszél (a Szandra-versekre utalva): „Nem szerepjátékról van szó, ez inkább távolítással való közelítés. Egymást és önmagukat keresik ezek a figurák, harcolnak vagy megadják magukat a sorskönyvükbe vésett instrukcióknak” (Demeter Zsuzsa 2009: 2–3.).

A továbbiakban ennek a szerzői instrukciónak a jegyében próbálom körüljárni Szandra May és Tom Vanguard figuráját.

A Szandra May-alakmás három kötet címébe is kivetített, egyre terjedelmesebb egysége, önálló fejezete e költészetnek. Biblia Attila illusztrációival jelent meg a Mentor kiadónál a *Szandra May kertje* (2002). „Átadja a szót a közvetlenség a közvetettségnek, visszafordulhatunk az első kötethez, búcsút veszünk a verses naivitástól (a *Szandra a hiúzoknak beszél* például a tisztességes erdélyi irodalmi élet ideálképével való leszámolás). De a kötet nemcsak egy új hang (identitás) kipróbálása »Szandrát ha bántják, szenvedek« (*Szandra May felnőtt, választ s eltűnik*), hanem szereplőállítás és történetlabirintus szerkesztése is. Tom Vanguard alakja a negyedfeles jambusban születik meg furán – a nő az örök kertben, várakozásban és Tom Vanguard az óceánon.” – összegzi Egyed Emese Kinde halála után költészetének ezt a vonulatát (Egyed 2014: 10).

Boka László Kinde első Szandra May-kötetéről, a *Szandra May kertjéről* írott recenziójában (Boka 2002: 97–102.) érdekes olvasói kaland ígéretét olvassa ki a kötetből – amely tele van titokkal, s amely a „vers, a létezés, a játék” kategóriái között folyamatos önreferencialitás szintkeveréssel küzd. Boka ugyanakkor, ha jól értem, ugyanazt a szerkesztettségre és versbeszédre vonatkozó egységességet kifogásolja a kötetben, amelyet csak mint hiányt tapasztal meg a kötetben, s amely, mint láttuk, az első két kötetnek is meghatározó jegye volt. S bár a kötet ezúttal szerkezetileg ciklusokra tagolt, Boka László a *Látóban* közölt írásában úgy véli, a különböző, poétikai dikciós- és formakülönbségek akár gazdagságként is értelmezhetőek lennének. De – és ebben ugyancsak az első kötetek nyomdokain jár, tegyük hozzá, s ezt kifogásolta Balázs Imre József is az első kötetéről írt kritikájában – „első olvasásra inkább darabkákból összeálló elem, mintsem formai nagykompozíció” (Uo.) bontakozik ki az olvasó előtt. Ez a kísérletező sokszínűség és nem a tökéletes sokoldalúság jellemzi Boka László szerint Kinde kötetét.

Gyulai Levente *Helikonban* megjelent írásában (Gyulai 2003: 12–13) a Kinde-kötet legfontosabb motívumára, a kertre építve járja körül a kötet ciklusait – Vörösmarty és Borghes világához látja hasonlónak ezt az elágazó, ösvényekkel teli keretet, s mint mondja, a kötet tartama éppen heterogeneitásánál fogva kizárja az akár egy olvasatban megkonstruálódó értelmezés lehetőségét – ahogy Szandra May kertjének ösvényei, saját olvasata is lezárhatatlannak bizonyul, nehéz körülhatárolni a kötetet.

Mint láttuk, az első kötetek kapcsán megszülető kritikák egyik visszatérő eleme a kindei szövegek heterogenitása, a részekre hulló, mozaikos szerkesztés- és beszédmód, a kísérletező sokszínűség. S bár megpróbálnak valamiféle narratív szálát találni a versekben, s megmagyarázni ezáltal a sokszínűséget, általános vélemény, hogy a sokarcúság inkább hátrányukra válik a köteteknek, mint előnyükre.

Miközben a Kinde-köteteket és a róluk szóló kritikákat olvastam, amelyekben vissza-visszatért a fentebbi észrevétel, azon gondolkodtam, mennyire nem illik a Szandra May-korpuszba a „kísérletező sokszínűség” meghatározás. Az első kötetnél, amelybe tizenöt év versei közül kellett válogatnia a szerzőnek/szerkesztőnek, még érthető ez a heterogeneitás, de a Szandra May-verseknél talán élhetünk a gyanúperrel, hogy többről van szó itt egyszerű esetlegességnél, kísérletezésnél – hiszen ha megnézzük a további évek terméseit, mindenképp tudatos szerkesztési koncepcióról beszélhetünk.

Szandra May és Tom Vanguard figurája négy (vagy, ha ide számítjuk a válogatáskötetet, a *Rózsavért*, akkor öt) kötetnek lesz a szervezőeleme. S ezt még az sem kérdőjelezi meg igazán, hogy ez a konstrukció csak a retrospektív olvasatban válik kerek egészzé, 2002-ben még Kinde Annamária nem tudhatta, mivé alakul Szandra May figurája.

A költő egy 2009-es interjúban a Szandra May-alak genézisét egy Mohás Livia-írásnak tulajdonítja (amelyben az írók leszakadó személyiségeiről értekeznek). Ha megnézzük Mohás említett tanulmányát (Mohás 1993: 62–67), más értelmet nyer a kritikusok által oly sokat hangoztatott ellentétezés, többszólamúság kifogása.

Mohás Livia Hermann Hesse egyik regényéből, *A puszta farkas* címűből indul ki, s azt állítja, az írók által sokszor használt alteregók valójában a személyiség hullámzó, ellentétekkel és polarításokkal teli személyiségrészei, amelyek irodalomba/művészetbe szublimálva épp a belső fejlődés útmutatóivá válnak. A hessei példából kiindulva Mohás ezeket a különböző személyiségeket egy-egy bábuként írja le, s mint mondja, ennek a belső fejlődésnek a fokmérője épp az, „mennyire tudjuk személyiségünk paradoxonait észrevenni és integrálni.” (Uo., 64.).

Ha ugyanis elfogadjuk azt, hogy „bábuk nélkül nem lehet játszani”, akkor azt is tudomásul kell vennünk, aki tükörbe néz, egységesnek hitt önmaga szerte-hullott darabokra, rengeteg én-re lát: „Apró bábuk serege van előtte – írja Mohás –. Fiatal, öreg, vig, szomorú, férfi, nő, erős, törekeny, gyámoltalan, élelmes- s valamennyi ő. [...] Téves az a hiedelem, hogy az ember homogén egység. Széthasogatottak vagyunk [...], de kell bizonyos rendet tartani az én-ek között” (Uo., 62). S épp ez a bábukkal való játék bírna felszabadító hatással, azáltal lenne jobb a világ, Mohás Livia szavaival élve, ha „megkísérli azt [...], hogy szabadon élje és használja a sokféleségeit meg az ellentéteit, hol ezt, hol azt a bábút engedje felülkerekedni, s tolja hátra, amelyik időtlenkedik, kelepcébe és méltatlan helyekre terel” (Uo.). Az ellenségek hatásának kérlelhetetlen törvénye, idézi Jungot Mohás, lesz az az erő, amelyet ha felismerünk, lehetőségünk van szembenézni a mélyebb rétegek káoszával, a tudatos tudattalannal, s épp a polarítások kiélésére biztat, mintsem hogy belefektessük lelkünket a Prokrasztész-ágyba. A polarításnak a felismerése és kiélése az élet értelmének szüntelen kereséséből fakad, állítja Mohás, s épp a különféle bábuk egymásnak ütköztetése, egyensúlyban tartása, megélése vezethet el oda, hogy akár az írás által a „széttartó parcellák között és fölött ácsoljuk a hidat, keressük az összeköttetést, és összebékítsük egyik énünket a másikkal” (Uo.65).

Meggyőzőek Mohásnak az írói szerepjátásokról írott mondatai: „Az írók”–mondja –, „többnyire tudattalanul, saját leszakadó személyiségrészeit írják. Ha ez sikerül, akkor a figura megelevenedik, megmozdul, él, személyes ismerősünkké válik. Kész mentálhigiénés folyamat: kivetítéd, egyben eltávolítod, tárgyá teszed széthasadozottságodból keletkezett részeit, nevet adsz nekik, és akik eddig benned nyüzögtek, most már arcot, testet kaptak, lovaglósizmát ölthetnek vagy báli ruhát, és a kezükbe legyezőt fognak vagy kardot, bátran megölhetik vérnőző mostohaapjukat, megcsalhatják a patikust, a vonat elé ugorhatnak és így tovább. Amint a leszakadt személyiségdarabok megtestesülnek, meg is nyugszanak. Megszűnnek ágálni, feszengeni és megzavarni az író reggelizéseit. Sokszor már az is elég nekik, ha csupán tudomásul vesszük őket. Mintha azt mondanánk nekik: látlak, hello, hogy vagy? Aztán, ha még szerepet is kapnak: éledj, mondd a magadét, sikolts, duruzsolj, gondolkodj, ez mind-mind az ő jókedvüket szolgálja, és az író nyugalját” (Uo. 65.).

Mohás tanulmányának fentebbi szemelvényi megfontolandók. Ha Kinde Annamáriának fontos volt megemlíteni egy 2009-es interjúban e tanulmányt, anélkül azonban, hogy különösebben értelmezte volna, s hogy megkísérelte volna más

beszélgetések során egyéni értelmezéssel felruházni későbbi kötetei főszereplőit, akkor talán nem tűnik erőltetettnek, ha azt mondjuk: Kinde alakmárait tekinthetjük legbensőbb személyiségeinek, olyan bábuknak, amelyeket felismerve, magából kiírva megpróbált hidat verni a belső káoszban, valamiféle rendet teremteni, keresni az élet értelmét a maga ellentétességében. Kinde talán felismerte: ellentéteivel együtt lehet igazán önmaga, s ezt a sokarcúságot, többszólamúságot, amely a költészet minden szintjén – formavilágban, dikcióban, témában – megvalósul, megpróbálja nyelvbe önteni, nyelvi alakokkal felruházni. S ha így olvassuk ezeket a köteteket, a helyes kérdés nem úgy hangzik, miként alakul Szandra May és Tom Vanguard sorsa, találkoznak-e egymással még, meghalt-e Tom Vanguard vagy sem, mi fog Szandra May-jel történni, hanem hogy milyen utat járnak be ezek a hősök, s mit tudunk meg róluk, a szerző-világ kapcsolatáról és végső soron önmagunkról.

Nem véletlen tehát, hogy a *Szandra May kertje* című kötet nyitóversében, *A jó szándék köveiben* ennek a belső kertnek, háznak a felépüléséről értesülünk: a vers ugyanakkor ellentétekre épül: az átkozott, a vak szívű, öntudatlan vétkező befogadása, megjelenítése épp a várva várt nyugalomnak, a gyógyító álmoknak a záloga lesz, a „felemelik azt a csillagok” ígéretének. Három ciklus, három különböző hangnem – a fő szálát azonban mindenképp az első nagyobb tematikus egység alkotja – Kinde Annamária színházában három fő figura mozog: Tom Vanguard, Szandra May és Rózsavér. S mint valamiféle danse macabre-ban, színre lépnek a figurák, hogy elmeséeljék történetüket.

„Tom Vanguardnak neveztek el / mert jöttem mentem könnyedén / elhittem hogy vétkezni jó / élet kel emlékek tövén” – mondja az első szereplő, rögtön életre hívva Szandra May figuráját, akivel kapcsolatot teremt: „majd Szandra May kertje várt / Késői kert késői nő (...) / Szandra May a befogadó / a büntetés a két halál / Ott buktam s újra buktam én / és Szandra May hiába vár.” Tom Vanguard első színrelépése azonban már eltűnését is jelenti, a történet végét is sejteni véljük. Mint „vetített kép”-en, illúzió, álmok mezsgyéjén járó örök utazó, utolsó útját is felvillantja (*Tom Vanguard stációi*). Tömörített képsorok, balladai homály, ahol a halál árnyékában („próbáltam látni mi lehet / ami megéri a halált”) „csak csend üres / homályban kongó verssorok” fogadják az utazót.

Tom Vanguard és Szandra May története azonban, mint a férfialak útja, története fiktív filmvászonon játszódik. Nem tudjuk, találkoztak-e egyáltalán, léteztek-e egyáltalán – s bár az önálló monológokban szó van valamiféle régen volt találkozásról, beszélgetésről, nincs közös színrelépés, a figurák csak egymás nélkül *vannak* igazán, illetve másként fogalmazva, csak egymás viszonylatában *nincsenek*. Tom Vanguard megfogalmazásában: „A kert a part csak álom,” Szandra May kertje, találkozásuk szintén csak ezen a képzeletbeli filmvászonon elképzelhető, de önmagukról csak a másik viszonylatában beszélhetnek; a másik hiánya, hajdani jelenléte határozza meg, mit gondolnak önmagukról, hogyan definiálhatják önmagukat. Tom Vanguard az első ciklusban még két verscím erejéig tér vissza, s jó kérdés az *Ideje szépen*

elköszönni végül című versben, kit tekintünk búcsúzóknak. Ha a versek alapfelállítását tekintjük, amelyben Tom Vanguard az, aki mindig elmegy, aki soha nem akar érkezni, míg Szandra May az örök várakozó, akkor inkább az előbbi könyörgéseként olvashatjuk.

Mit tudunk meg ebből a pár versből Tom Vanguardról? Valójában az első két megszólalás tematikáját ismétli: virtuális tér a mienk, vetített kép, illúzió: „Én nem vagyok bizonytalan / Mert élni nem kell engedély” – olyan szereplő mondja ezt, aki megjárta a túlpártot is, akinek már nincsenek bejárható ösvényei/terei, mert tudja: „csupán a sötétség örök”. (*Tom Vanguard verse a bizonyosságról*).

A sorokból kiáradó keserőséget a (barátoktól és Szandra Maytól való) búcsúzás hangjai váltják (*Tom Vanguard búcsúja barátaitól, Ideje szépen elköszönni végül*), s ennek a búcsúnak a hangjai az utóbbi versben megrázó testamentummá is kerekednek: a „hiszen mi mindig már együtt vagyunk” vigaszt ugyanakkor nem a halál szemszögéből olvassuk – Tom Vanguard alakja, mint ahogy a kindei költészetben máshol is előfordul – nem a teljes megsemmisülés felé tart, hanem az átlényegülés felé: „Nem búcsúzom, csak elbújok előled, / míg megtisztít a nyár, ősz, tél, tavasz / [...] Szavad őrzöm, megvéd a szeretet” – olvashatjuk, s ez a zárlat a majdani visszatérést sem zárja ki.

Ahogy Tom Vanguard, úgy Sandra May sem teljességében kidolgozott al-teregő még ebben a kötetben. Itt egyelőre laza utalásrendszerekkel, tudatosan rejtett jellemzőkkel, költői képekbe, hangulatokba bujtatott körvonalakkal ragadható meg figurája: „Abban a völgyben a kertben a házban a fák közt / várakozik rejtőzik / az embereket megmentő május”. (*Szandra May kertje*). Vagy: „És Szandra May nem kicsoda, / Nem valaki, egy nő csupán. / Álldogál egy halom fölött, / Mint én vasárnap délután.” [...] „Szandra May hangja eltörik, / Már nincsen is, ha nem hiszed, / Hogy nem lehet, és megszökik, / Ha karjaidba nem veszed” (*Szandra May felnő, választ, s eltűnik*) – megannyi lírai definíció, amelyben – a Tom Vanguard-féle beszédmódtól eltérően – Szandra May alakja eltávolítva, egyes szám harmadik személyben jelenik meg: „[...] Szandra torkomban felnevet,” „Szandrát ha bántják, szenvedek. / Neki nem fáj, hisz védem én”.

A belső szálak, amelyek a narráció linearitásának és a szerzői azonosulásnak alapját megteremtik, jól kivehetően vannak jelen egyes verssorokban: „ül a szobában s írja verseit sorra / egy májusi lány akit elképzelttem / rég.” Mindemellett azonban a Szandra May-monológokban megjelenik egy újabb szintér, kibővítve az eddig megépített teret, a kertet és a házat – egyelőre azonban a sivatag mint imaginárius, vágyott hely jelenik meg, előkészítve a terepet a következő kötetnek, a *Szandra May a sivatagban* címűnek. A sivatagról mint vágyott helyről visszatérő sor révén annyit tudunk meg, hogy „boldog ki ott lakik” (*Szandra May verse a sivatagról*). A sivatag motívuma – szemben az általános képpel – nem a pusztulás helye, vagy egyelőre legalábbis nem a negatív előjellel tételezett pusztulásé: Szandra May imaginárius sivatagában lelkek járnak, s „megláthatod mi nem volt / [...] s ami nem is lehet már / [...] csak szellemek szeretnek.” A kötet első ciklusának

záró verse azonban már a sivatagot az elmúlt élet helyszínéeként tételezi – a retrospektív, rezignált hangnemben visszaköszön a lélek vásznára kivetített képek motívuma, s így válik a *Szandra May emlékezik a sivatagra* című vers számadássá: egy elképzelt élet illúzióival való leszámolásává, a szenvedések, a csalfa remények számbavételévé – mert már „őszí fény ölel körül / megvárja míg elmegyek / senki nem érti szavam itt / s én sem értem már / mit tegyek.” – zárul a Szandra May-szál Kinde harmadik kötetében.

Mintha az életúttal szembenező, álmaival és szenvedéseivel leszámoló alteregó bemutatkozását látnánk, egy megszületőben lévő alakmás elnagyolt körvonalait; hogy alakja a további kötetek során teljesejék ki. Ilyen értelemben Szandra May kötetbeli alakja épp olyan sejtelmes és rejtőzködő, mint a Tom Vanguard-é vagy a ciklus harmadik alakmásáé, Rózsavéré.

S ahogy Szandra May felépíti házát, kertjét, s ahogy a laza utalásmezőkből felépíti önmagát, megismerhetjük vágyait, úgy ismerjük meg Tom Vanguard-hoz való viszonyát is. A Tom Vanguard-ról való beszédmód azonban, ellentétben Tom Vanguard Szandra May-re vonatkozó beszédével, amely mindig egyfajta beszéd-partnerként kezeli a megszólítottat, egyfajta történetbe / mesébe öltözik: Szandra May múlt idejű történeteket mesél Tom Vanguard-ról, s a *Szandra May verse az idegenről* című versben a vanguard-i sorsnak a műnemét is megadja: „ballag balladán”. Tom Vanguard megjelenése így áttételes – Szandra May szűrőjén keresztül ismerjük meg jobban alakjának körvonalait –, barangolása balladai homályba vész, s a múlt idő használata kortalan időket is feltételez egyben.

A kötet egészére jellemző egyébként az időtlenség hangulata, mintha egy kifeszített tér-időben járkálnának a ciklus alteregói, s erre a kifeszített tér-időre mint vászonra vetítenék ki életük pillanatait, egy sosemvolt találkozás állomásait. Így válnak ezek a figurák Szandra May-jel szólva „víg bábbá” egy csatában, ahol önmagukat próbálják összerakni, bár még az „Arc a tükörben, nem tudod”. A kötet egyik legjobb – első cikluscímét is adó – költeménye (*Szandra hiúzoknak beszél*) is arról tanúskodik: túl egyszerű lenne a kötet szereplőit, a legalább két, jól megkonstruált, angolszász nevekre hallgató, kissé romantikus kvázi-hóst csupán valamiféle alteregónak tekinteni, s ez is indokolhatja, hogy Mohás Livia tanulmányából kiindulva valamiféle leszakadó én-eknek tekintsük ezeket a figurákat.

A *nem* és a *nincs*, szemben a *vannal* szervezi e bábok útját, s ebben nem különül el élesen Rózsavér alakja sem: a Rózsavér-versek váltott narrációjú elbeszélése, az ön- és a lét keresésének hasonló stációját villantja fel, mint Tom Vanguard és Szandra May esetében. Alakját azonban a szerző mégis szükségesnek látja elkülöníteni a többi figurától. „ez a leány nem az a lány / kinek szemében annyi kincs / kinek mese birodalom / aki én és majd még tovább / ez már egy másik / új gyerek / [...] amit olvasol az leszel,” olvashatjuk a *Rózsavér. Egy másik leány* című versében – s a nyolc Rózsavér-vers hasonlít talán mondatfűzésében, képiségében leginkább Kinde első két kötetéhez. A rövidebb, néhol mindössze kétszónyi verssorok töredezetté teszik Rózsavér alakjának, s a természeti képek túlsúlya egy születőfélben

lévő, még történet nélküli figura képét formázza; Rózsavér alakja sokkal légiesebb, megfoghatatlanabb, mint Szandra May-é vagy Tom Vanguard-é: „A tükör útja nyitva még / [...] Szél lengeti a bábukat / A tájból rég eltűnt az út” (*Rózsavér. Körvers a harmadik forrásról*), „Húz égi vágy, lenget az ág, / Felkap a szél. Röviden ints. / Ajtódon, amely itt marad, / Céltalan, reszkető kilincs.”

Mindemellett Rózsavér alakjában homály, mély érzés, hihetetlen erő és kifejezőkészség rejtőzik, s figurájában csak fokozódik a kindei költészetre egyre jobban jellemző ellentétpárok használata: fájdalom, kapaszkodás, a félelem és a kínlódás, az oltalom és a jó tanács, a csend és az üvöltés. Mindezek nem ellentétpárai egymásnak, hanem egymás kiegészítői, a kindei versegyének életének velejárói.

Ciklust képeznek a ciklusban az Újvárossy László képeihez mottóval ellátott szövegek – mindegyikük címében szerepel az Új könyv-megjelölés is, újabb hangnem, hasonló témára, s alapvetően hasonló megoldásokkal. A „kommunikáció váratlan, érdekes megoldásainak a szintézise a különböző verselésű és műfajú poétikai attrakciók így nemcsak felkeltik az értelmezői/értői kíváncsiságot, de tovább is éltetik azt a szövegek egymásrautaltságában, a szöveg közöttiség összefonódó hálójában pedig csak a kötetbeli ciklikus hármasság szab jól látható mezsgyét az amúgy (nem mindig) eltérő versbeszédnek” – értelmezi Boka László ezt az eklektikusságot (Boka 2002).

Az eklektikusságot csak fokozza a kötet másik két ciklusa, az *Eszter királylány végül megpihen* és a *Megrészegedni végre* című. Laza kapcsolatot – nemcsak a ciklusok, hanem a cikluson belüli versek között is – csak akkor tudunk tételezni, ha egy újabb szerepjátékot tételezünk: „(s ha azonosult veled a szerep / hiánnyal átszővi a percek, / rettegni szólít: többé nem leszel, / április-küszöb, orra esel) / mert minden magyarázat súlytalan, felfedezni az értelmét, ha van / ismételhető illanó öröm: / téves kapcsolások a körön.” – olvashatjuk a második ciklus *Téves* című versében, s az olvasói/szerzői (?) „orra esésben” nincs támaszt nyújtó korlát, mindössze a kinyilatkoztatásszerű, összegző szerű sorok maradnak, amelyek mögött nem azonosítható jól elkülöníthető figura.

Az *Eszter királylány végül megpihen* című szöveg éppen ezt a tanácstalanságot ragadja meg: a sehova sem tartó, elfáradt, elalvó királylány ironikus történetének sorait a teljes tagadás uralja: nem küldik, nem jut fel, nem láthatna, sehova sem megy, indítanak a sorok, s ez a nem, a hiány jellemzi a ciklus további verseit is: „nem jön a kedves, nincsen itt, / mintha nem is lett volna még” (*Nem jön a kedves*), „a titkos könyvet nem fóliánsok rejtik / [...]. Ahogyan veletek van, ki nem gondol rátok” (*Isa*) – a második, terjedelmileg legrövidebb ciklus lírai monológok gyűjteménye: a kvázi-létezés, a spontán asszociációs hatáselemek, az életjátékká váló játék, a valós élet hiányosságai és abszurdításai feletti keserűség mind egy nyitott játéktérben formálódó líratípus építőkövei, melyet gazdag szókinés és plasztikus, a művészet számára visszanyert versmondattal jellemez – lágyság és erő, a nincs és a lehetne az igék mozdulatában. Ahogy Egyed Emese írja találóan már említett szövegében:

„emberi lélek játszik, szól itt, ha ugyan van a szónak tétje (és messze fut az üres beszédű terekből).”²

Írónia és cinizmus jellemzi a harmadik ciklus archaizáló hangnemét – a tájnyelvi, a szleng beszüremkedése a versbe azonban olyan játékosságot és olyan olvasási módot feltételez, amelyet a két első ciklus nem implikál. A korábbi ciklusok kertjének, a háznak már nyoma sincs: a kusza dzsungel, a holt kövek és rángó gyökerek birodalma, amelyen „se lázadás se angyalok” nem segítenek, ahol csak csend honol, és amely csak vízió, álom és illúzió. Ennek megfelelően a játék csak „cinikus és cinkos” lehet, nyoma sincs. Talán az egyetlen kivétel a *Mária verse*, amellyel visszacsatolhatunk a kötet indító verséhez: „Felépül bennem a házad // [...] Ahogy a napok nőnek / Tükrömben nő a fény erőnek” – ez azonban olvasható, utolsóelőtti vers lévén, afféle zárásnak is. A ciklus versei szociális, társadalmi ihletettségek, az élet másik, mindennapi arcát mutatják az olvasónak: ahonnan menekülni kell, amely megfojt – s talán nem véletlen, hogy ezt az éles, az álombeli, belső utat végigjáró világot a hétköznapisággal szembesítő ciklust egy gyerekmonológ zárja, egyfajta tükröt tartva a szerzőnek és olvasónak. Hiszen a költő már a kötet közepén figyelmeztetett: azzá válsz, mit olvasol!: „Anyu főzni sem bír már / a konyhát úgy utálja / nem takarít nem mos / és nem is mosogat // Anyu hajam befonja / de lelke másutt járkal / nem kacag nem vidám / és nem játszik velem // [...] Anyu titokban versel / ha nincs is itthon senki / figyelni nem bír másra / saját magára sem tán” (*Perec verse anyjáról, ki mélakóiban szenved*).

Mіндеz azonban csak ideiglenesen kínál megnyugvást Kinde alakmásai számára – Szandra May és Tom Vanguard sorsa a további kötetek során folytatódik, érdemes hát fellapozni azokat is.

IRODALOM

- Bertha Zoltán 2000. *Vallásélmények és transzcendenciaképzetek az új erdélyi lírában*. = Görömbei András (szerk.) *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Csokonai Egyetemi Kiadó, Debrecen. 320–348, 346–347.
- Boka László 2002. *Vetített kép, illúzió. Vers, lét, játék*. *Látó* XIII/10: 97–102.
- Demeter Zsuzsa 2009. *Tükröt tartani a démonok elé*. Demeter Zsuzsa beszélgetése Kinde Annamáriával. *Helikon* XX/13: 2–3.
- Egyed Emese 2014. „Arcát a lélek felkutatja”. – *Kinde Annamária verseibe költözött*. *Helikon* XXV/3: 10.
- Gyulai Levente 2003. *A végtelen keresés kertje*. *Helikon* XIV/ 4: 12–13.
- Kinde Annamária 1999. *Egy másik arc*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Kinde Annamária 2002. *Szandra May kertje*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Kinde Annamária 2004. *Szandra May a sivatagban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Kinde Annamária 2006. *Mondhatatlan*. Nagyvárad Ady Társaság, Nagyvárad.
- Kinde Annamária 2009. *Rózsavér*. A pozsonyi AB-ART Kiadó és a Várad kulturális folyóirat közös kiadása, Pozsony–Nagyvárad.

² Egyed Emese *i.m.*

Kinde Annamária 2010. *Szandra May és Tom Vanguard igaz története*. Mákvirág Kiadó, Nagyvárad.
Mohás Livia 1993. *A kérlelhetetlen törvény. Az ellentétéről*. Korunk 3: 62–67.

ALTER EGO-URI ÎN LIRICA ANNAMÁRIEI KINDE

(Rezumat)

Se poate afirma că recepția critică a operei Annamăriei Kindei (1956–2014), poeta din Oradea care a publicat nouă volume individuale de poezie, în decursul a optsprezece ani, a fost destul de precară atât în Ungaria, cât și în Transilvania. În pofida unor recenzii și critici, studiile despre poetă au fost publicate în reviste cu care autoarea avea contacte mai strânse (spre exemplu „Látó” din Târgu-Mureș, „Helikon” din Cluj, „Irodalmi Jelen” din Arad, precum și revista „Várad”, căreia i-a fost și editoare) și în care ocazional își publica și poeziile. Deși mai rar, poeziile sale au fost publicate și în reviste din Ungaria („Hitel”, „Holmi”), dar receptarea critică a operei sale s-a făcut aproape în exclusivitate în cercurile literare din Transilvania. Această perspectivă asupra întregii sale opere are mai multe puncte de reper. Studiul încearcă să recupereze locul Annamăriei Kinde în literatura maghiară contemporană (din Ungaria și din Transilvania), întrucât recenziile care s-au scris despre poezia sa s-au rezumat întotdeauna la evaluarea unor volume individuale, fără a arăta acele tradiții poetice, istorice sau de gen ce pot nuanța interpretarea operei sale.

Cuvinte-cheie: oglindă, călătorie, tradiție poetică, singurătate, moarte.

ALTER EGOS IN THE POETRY OF ANNAMÁRIA KINDE

(Abstract)

It can be said that the critical response to the poetic work of Annamária Kinde (1956–2014), a poet who lived in Oradea, publishing nine individual volumes of poetry in eighteen years, has not been overwhelming neither in Hungary nor in Transylvania. Although some reviews of her works were published, most of these appeared in literary reviews with which she was in more regular contact (such are, for instance, the *Látó* of Marosvásárhely/Târgu-Mureș, *Helikon* of Kolozsvár/Cluj, *Irodalmi Jelen* of Arad, or the review *Várad*, of which she was also an editor), and where she also published her works from time to time. Albeit rarely, her poetry has also been published in reviews from Hungary (*Hitel*, *Holmi*), but criticism of her work has almost exclusively been published in Hungarian literary forums in Transylvania. This perspective, reflecting on her entire lifework, has several points of reference. First, one must speak about the place of Annamária Kinde's poetry in contemporary Hungarian literature (from Hungary and from Transylvania), because the previous criticism have always only focused on the evaluation of her individual volumes, and failed to delineate the poetic, historical or genre traditions along which her poetry can be grasped and interpreted.

Keywords: mirror, journey, poetical tradition, solitude, death.

KRÓNKA

PÉNTEK JÁNOS 75 ÉVES

Péntek János nyelvész és néprajzkutató 2016. július 7-én betöltötte 75. évét. Szakmai pályáját azzal kezdte, hogy 1941-ben megszületett a kalotaszegi Körösfőn, és ezzel egyben megválasztotta kezdeti kutatási témáit is, így első tudományos közleményei Körösfőhöz kapcsolódnak (*A körösfői népi hímzés szakszókincse*. NyIrK 9[1965]/1. 79–93; *A körösfői í-zés állapota*. NyIrK 10[1966]/1. 61–75).

Középiskolai tanulmányait Nagyváradon végezte, nem ugyan a korábbi nagynevű Premontrei Főgimnáziumban, mert akkor már nem úgy hívták, hanem a 4-es sz. Középkiskolában, ahol a tananyag mellett kiváló tanáraitól azt is alkalma volt egy életre megtanulni, hogy az, hogy az iskola milyen embereket nevel, nem annyira a rendszeren múlik, nem is a tankönyveken, mint sokkal inkább a tanárok felkészültségén és hozzáállásán.

Tanulmányait 1959–1964 között a kolozsvári egyetem Bölcsészettudományi (akkor: Filológia) Karán folytatta magyar nyelv és irodalom szakon, majd mikor ezt elvégezte, Márton Gyula akkori tanszékvezető kitaró utánajárásának köszönhetően az egyetem vezetősége elfogadta, hogy maradhasson gyakornokként a magyar nyelvészeti tanszéken. Itt dolgozott, tanított aztán 2006-ig, nyugdíjazásáig (ami az ő esetében nem nyugalomba vonulást jelent). Hosszú, 42 éves egyetemi oktatói pályafutása során magyartanárok egész seregének képzésében vett részt, nem csoda, ha bárhova megy Erdélyben, mindenütt egykori tanítványaival találkozik.

Gyakornokként kezdetben Teiszler Pál általános nyelvészet előadásának szemináriumait vezette, ami szakmailag nagyon jó volt indulásnak, hiszen az ebben szerzett tapasztalatra és tudásra a nyelvészet bármely ágának műveléséhez szükség van. Később, mikor már ő lett ennek a tárgynak az előadója, írt hozzá egy színvonalas és sikeres egyetemi segédkönyvet is (*Teremtő nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988), ami egy nagyon jó bevezetés volt a nyelvtudományba nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem az érdeklődő olvasóközönségnek is.

A tanszéken kezdettől fogva (sőt már diákkorában) bekapcsolódott a Márton Gyula irányításával folyó dialektológiai kutatásokba, szerencsésen párosítva azt a néprajz iránti érdeklődésével, ami aligha lehetett független attól, hogy szülőfaluja a 19–20. század fordulóján éppen népművészete révén vált nevezetessé az egész magyar nyelvterületen. A nyelvjáráskutatás különben is számos területen érintkezik a néprajztudománnyal: népnyelvi szakszókincskutatást például nem is lehet végezni anélkül, hogy a kutató a népi mesterségeket is ne ismerje meg. (Erről 1971-ben már tanulmányt is írt: *A néprajzi leírás néhány kérdése a népi foglalkozások szókincsének vizsgálatában*. StUBB Phil. 1, 67–78). 1976-ban megvédett doktori értekezésének témája is interdiszciplináris (etnolingvisztikai) jellegű, a dialektológia és a néprajz határterületén, és ebben már nemcsak Körösfő van benne, hanem szűkebb páttriája, az egész tájegység is:

Kalotaszeg. Az értekezés később könyv formájában is megjelent: *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979).

A népi szókinccs vizsgálatát azonban más irányba is ki lehetett terjeszteni, és ezt jól jelzi 1974-ben megjelent tanulmányának címe: *Adalékok román eredetű népi növényneveink ismeretéhez* (NyIrK 18/1, 98–102).

Az egyik irány az erdélyi magyarok szociolingvisztikai helyzetéből úgyszólván magától adódott, feladatként is: a magyar–román nyelvi kontaktusok kutatása. Ennek a munkának a legfontosabb eredménye az a szótár lett, amelynek anyagát egy évtizeden át gyűjtötték össze, majd szerkesztették meg Márton Gyulával és Vöö Istvánnal (*A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977).

A másik irány pedig megint az etnológia felé mutatott: a népi növénynevek vizsgálatától elindulva, de a kutatást nem korlátozva szigorúan csak a nyelvi adatokra, hanem kiterjesztve a népi növényismeretre és az embereknek a növényvilággal való kapcsolatára is, az eredmény etnobotanika lett. Egy ilyen komplex munkához természetesen botanikus is kellett, így a biológus Szabó Attilával közösen jelentették meg *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* c. könyvüket (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976), majd évekig tartó alapos kutatómunka után *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985) c. monográfiájukat, amelyben egyben az etnobotanika módszertanát is kidolgozták. Ezek a munkák ugyanis nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is úttörő jellegűek voltak. (Angolszász nyelvterületen sokan Richard Evans Schultest tartják a modern etnobotanika atyjának, akinek első fontosabb könyve 1976-ban jelent meg, akárcsak az *Ezerjófű*, de az csak a hallucinogén növényekkel foglalkozik, későbbi munkái is inkább csak a gyógynövényekkel.)

Az a korszak azonban Romániában általában sem kedvezett a néprajzi kutatásoknak, a magyarnak meg különösen nem. Már csak ezért is igen jelentős előrelépés volt, hogy Péntek János 1975-től választható tantárgyként új diszciplínát vezetett be, amely a magyar szakosok hivatalos tantervében etnológiaként szerepelt ugyan, de a szemináriuma magyar néprajz volt, elindítva ezzel (mondhatni suba alatt) a néprajztudomány egyetemi oktatását.

Egyetemi oktatói és kutatói munkája mellett kezdettől fogva figyelemmel követte azt is, ami a közoktatásban történik, különösen a magyar nyelvű oktatás és ezen belül a magyar nyelv tanítása terén. 1981–85-ben néhány korábbi tanítványával az akkorra igencsak elavult magyar nyelvtankönyvek helyébe korszerűbbeket írtak az általános iskola V–VIII. osztálya számára, illetve ezekhez módszertani útmutatót is a tanároknak.

Az 1989 végi rendszerváltás után 1990-től ő lett a Magyar Filológiai Tanszék vezetője. A tanszék akkor még az 1972 őszi rektori határozattal egyesített magyar nyelvészeti és irodalomtudományi tanszék folytatója volt. Tanszékvezetőként első dolga volt, hogy miután hosszú idő óta először nyílt erre lehetőség, új tagokkal egészítse ki a korábbi évtizedekben igencsak megfogyatkozott oktatói gárdát. (Elég sokat mond az akkori helyzetről, vagy inkább tán az előzményéről, hogy a nyelvészek közt 49 évesen ő volt a legfiatalabb. Én is az ő meghívására kerültem oda adjunktusnak 1990 őszi, 18 évi bukaresti kiadói szerkesztői munka után.) Előrelátóan gondja volt arra is, hogy úgy toborozzon szakembereket a tanszékre, hogy aztán a néprajzi tárgyakra is lehessenek jól képzett oktatói. A tanszék aztán rövidesen kettévált, az irodalomtudomány oktatói ismét önálló tanszékké szerveződtek, így 1994-től kezdve már a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéknek volt a vezetője. A tanszéknek pedig azért lett ez a neve, mert időközben kitartó szervező munkájának és utánajárásának köszönhetően az egyetemen lett végre magyar–néprajz szak is, és átmenetileg

ehhez a tanszékhez tartoztak a néprajzi tárgyak oktatói is, míg meg nem erősödött annyira a szak, hogy önálló tanszéke lehessen. Utána pedig 2002–2006 között már a Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékot vezette, mindenki öröme és meglegedésére, hiszen a tanszékot mindig is amolyan második családjának tekintette, kellemes és ösztönző közösségi hangulatot biztosítva ezzel mindnyájunk számára.

Tizenhat évi tanszéki ügyintézés sok időt vesz el az ember életéből, és ehhez hozzájött még az is, amit arra fordított, hogy a rendszerváltás előtt céltudatosan ellehetetlenített kapcsolatokat újra felépítse más, főleg magyarországi kutatóműhelyekkel. Mégis volt hozzá ereje, hogy ez idő alatt is kitartóan folytassa nemcsak oktatói, hanem kutatói munkáját is: ebben az időszakban hét könyvet és közel száz cikket, tanulmányt publikált. 1990-ben az egyetemi tanári cím mellé doktori témavezetői státust is kapott, ami szintén nem kevés munkával jár, azóta kb. harminc doktorandusza védte meg sikeresen a dolgozatát, ezek közül több megjelent könyv formájában is.

Kutatóként a rendszerváltás őt is új feladatok elé állította. Az egyik a korábbi kutatási eredmények közzététele volt, amire az előző rendszerben nem volt lehetőség. Ebbe illeszkedett *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* I–II. (Budapest, 1991, MNyTK 193.) kiadásra való előkészítése (Murádin Lászlóval), majd a 2000-es évek elején nekifogott a nagy munkának, hogy az 1949–1962 között Moldvában gyűjtött nyelvjárási anyagot, ami azóta is cédulákon állt a tanszéken sok fiókban, más hozzáférhető forrásokból is kiegészítve szótárrá szerkessze. A háromkötetesre tervezett munka elkészült, első kötete már meg is jelent (*A moldvai magyar tájnyelv szótára* I/1. *Moldvai magyar – közmagyar rész, A–K*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016), a másik kettő nyomdai előkészítése pedig folyamatban van. (Az alcíme azért az, ami, mert az eddigi tájszótárhoz képest fontos újjátásként a II. része, azaz a harmadik kötet a közmagyar–moldvai szótár rész lesz, hogy a közmagyar szavak moldvai megfelelőit is hamar megtalálhassuk, aminek a fontosságát sürgősen lenné hosszasan bizonygatni.) Annyit már a megjelent kötet alapján is biztosan lehet tudni, hogy ezt a munkát az erdélyi magyar tudományosság jelentős teljesítményei közt fogják számon tartani.

A rendszerváltás után nyílt inkább lehetőség arra is, hogy komolyabban lehessen foglalkozni nemcsak az erdélyi magyarság nyelvével a kétnyelvű környezetben, hanem sajátos nyelvi gondolataival is, és ezekről nyilvánosan beszélni is lehessen. Ennek vizsgálatához jó keretet biztosít a nálunk korábban viszonylag kevésbé ismert szociolingvisztikai megközelítés. Nem esett nehezére ezt az újabb szemléletet magáévá tenni, hiszen a nyelvet sohasem is tudta másképp nézni, csak a beszélő emberekkel együtt, és mint olyat, ami változataiban létezik. Ilyen témákról több tanulmányt is közölt, itt talán elég csak egyik könyvét megemlíteni példaként: *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok* (Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001). Ez a téma ugyanakkor elválaszthatatlan a közélet, elsősorban a nyelvi jogok, illetve az oktatás problémáitól, amelyekkel több könyve és számos tanulmánya foglalkozik, például *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben* (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999). Dialektológiai, szociolingvisztikai és az ehhez kapcsolódó kétnyelvűség-, illetve általánosabban kisebbségkutatás körébe tartozó munkásságáról *Történekek a nyelvben a keleti végeken* I–II. (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015, 2016) c. kétkötetes tanulmánygyűjteménye ad átfogó képet.

Egyetemi oktatói és kutatói munkája mellett fontos szerepe volt az erdélyi magyar tudományosság egyes intézményeinek megszervezésében. Az egyetemi tanszék átgondolt

fejlesztése mellett 1992-ben alapító tagja és tiszteletbeli elnöke, majd 1998-tól elnöke lett az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetségének, amelynek kiadóként később fontos szerepe lett a hazai nyelvészeti munkák kiadásában is, 2001-ben pedig alapítója és szakmai irányítója az MTA erdélyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézetének. Miután 2004-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta, 2007–2014 között elnöke volt az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottságának (KAB), azóta alelnöke.

Több tudományterületre is kiterjedő kutatómunkáját figyelembe véve méltányos volt, hogy 1990-ben a Magyar Néprajzi Társaság, majd a Magyar Szemiotikai Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság is tiszteletbeli tagjává választotta. 1996-tól alelnöke lett a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak és erdélyi társelnöke az Anyanyelvi Konferenciának. Ezeken kívül még több szakmai egyesületnek is tagja. Különböző területeken szerzett érdemeit több értékes díjjal és emlékéremmel ismerte el a tudományos közösség.

Most, hogy elkezdte életének negyedik negyedszázadát, szeretettel köszöntjük Péntek Jánost, 2008 óta a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények főszerkesztő-helyettesét, erőt, egészséget kívánunk további munkájához, amit soha nem fog befejezni, mert ha a végéhez közeledik is valaminek, ő már a következőt tervezi.

SZILÁGYI N. SÁNDOR

A 75 ÉVES MÓZES HUBA KÖSZÖNTÉSE

Mózes Huba, folyóiratunk Vezető Tanácsának egykori tagja betöltötte 75. életévét. Igaz, mire ez a köszöntő a folyóiratban napvilágot lát, már kilépünk az évfordulóból, de a tény mindenképpen tény marad. 1941. június 2-án, Kolozsvárt született. Apja, dr. Mózes András, református lelképásztor, Kolozsváron középiskolai tanár, majd ugyanott az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet egyháztörténet és egyházjog tanára volt.

Mózes Huba a magyar nyelv- és irodalom szakot 1964-ben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte. A filológiai tudományok doktorává 1977-ben avatták. Egyetemi oklevelét az ELTE BTK, irodalomtudomány kandidátusa oklevelét a TMB honosította. Tagja a Magyar Írószövetségnek és az MTA köztestületének.

Az erdélyi magyar irodalom kutatását 1969-ben a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézetében kezdte, ahol a nyolcvanas-kilencvenes évek akadémiai keretében végül tudányszakja, a magyar irodalomtörténet egyedüli művelőjeként a vers, a széppróza, az irodalomkritika, az irodalmi érdekű sajtó, az irodalmi kapcsolatok kérdéskörében végzett forrásfeltáró, elemző munkát. Nagyszámú tanulmányt (pl. *Irodalmi elvek, elméletek az 1830–1948-as évek erdélyi magyar sajtójában*, 1975; *A Korunk indulásának és fogadtatásának dokumentumaiból*, 1976; *A romániai magyar írói tömörülések történetéből*, 1980; *A regény megközelítése*, 1981) és több kötetet publikált (pl. *Sajtó, kritika, irodalom*, 1983; *Forrása rég fakadt...*, 1985; *Égi csikón*, 1985). Az egyetemi oktatásba az 1988/89. tanévtől kapcsolódott be: másodállásban a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen az erdélyi felsőfokú magyar szakos oktatás rendkívüli körülmények közötti átmentését szolgálva a reformtörekvések korszakának, a felvilágosodás korának, majd a régi magyar irodalom korszakainak a tárgyköréből tartott előadást, vezetett szemináriumot. Az erdélyi egyetemi újságíróképzés egyik kezdeményezője.

1993-tól az oktatói-kutatói munkát főállásban a Miskolci Egyetem megalakulóban levő Bölcsészettudományi Kara egyetemi docenseként folytatta, verstant, irodalom- és művelődéstörténetet, irodalmi kapcsolattörténetet tanított. 1994-től az újonnan alakuló Közép-európai Népek Irodalma Tanszék helyettes vezetője. Párhuzamosan 1993/94-ben a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, 1994 és 1997 között a Károli Gáspár Református Egyetemen is oktatói feladatot vállalt.

Meghívott oktatóként a kolozsvári és az udinei egyetemen adott elő. Előadást tartott a bécsi, a nápolyi, az uppsalai, a helsinki és a krakkói egyetemen is. 1983 és 1993 között a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények Vezető Tanácsának, 1991-ben az MTA Verstanti Munkabizottságának, 1992 és 1995 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya választmányának, 1992-től a Magyar Írószövetségnek, 1994-től a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja. 1992–1993-ban az újraalakított Erdélyi Szépmíves Céh füzeteit szerkesztette.

1993 januárjában Kolozsvárt nemzetközi Oláh Miklós-konferenciát, Miskolcon 2001 októberében a magyar széppróza kérdéseiről nemzetközi intertextualitás-konferenciát, 2013-ban nemzetközi Dsida Jenő- emlékkonferenciát, 2014-ben az Erdélyi Szépmíves Céh

indulásának 80. évfordulója alkalmával nemzetközi irodalomtudományi konferenciát, 2015-ben nemzetközi Reményik Sándor-emlékkonferenciát, 2016-ban az erdélyi Helikon írói csoportosulás megalakulásának 90. évfordulójára nemzetközi emlékkonferenciát szervezett. 2007-ben az MTA Dsida Jenő-konferenciáját, a Petőfi Irodalmi Múzeum Dsida Jenő-emlékkiállítását, a Tokaji Írotáborban Dsida Jenő emléktáblájának avatását kezdeményezte.

A kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet, majd a Miskolci Egyetem keretében végzett kutatói munkájának eredményeit magyar, francia, román és angol nyelven külföldi és hazai publikációkban és előadásokban tárta a nyilvánosság elé.

Könyveit és tanulmányait a többi közt a bukarest–kolozsvári Kriterion, a kolozsvári Dacia, Koinónia és Stúdió, a budapesti Balassi és Tinta, valamint a miskolci Bíbor Kiadó, a bukarest–kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, a kolozsvári Erdélyi Múzeum, Utunk, Helikon, Korunk, Keresztény Magvető és Református Szemle, a budapesti Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Magyar Könyvszemle, Magyar Nyelv, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominata, Nagyvilág, Hitel, Kortárs, Magyar Napló, Vigilia, Új Ember, Holmi, Új Írás, a szegedi Szemiotikai Szövegtan, Tiszatáj, a kecskeméti Forrás, a maastrichti Translation and Meaning, valamint a nápolyi Annali Università degli Studi di Napoli „L’Orientale” közölte. Publikációinak együttes száma meghaladja a 350-et, ebből 17 önálló, 5 társszerzős és 26 szerkesztett kötet.

Előadással több nemzetközi kongresszuson, konferencián, rendezvényen szerepelt, a többi közt Bukarestben, Szegeden, Budapesten, Maastrichtban, Göteborgban, Jyväskyläben, Párizsban, Rómában és Torontóban.

Kutatásai részben irodalom- és azon belül vers- és kritikátörténeti, valamint sajtó- és kapcsolattörténeti kérdésekre irányultak. Monografikus megközelítésben foglalkozott József Attilával, Szabédi Lászlóval („*Majd a szabadság békessége is eljön...*”, 1970; *Az egészet akartam*, 1984), valamint az erdélyi irodalmi érdekű sajtó és kritika történetével. Megírta a *Miskolc-belvárosi református egyházközség és felújított műemlék temploma* című helytörténeti könyvet. Két-, illetve háromnyelvű kiadványban mérte fel a többi közt M. Eminescu és E. Isac műveinek magyar recepcióját. Miskolcon egy verstani és egy irodalomtörténeti könyvsorozatot indított el 2004-ben (*Míves munka a vers*, 2004; *Illik néki a minét, A refrén mint versszerkezeti alakzat*, 2005; *Itt flóta, okarina, A rím mint versszerkezeti alakzat*, 2005; illetve *Amit az ember álmodni tud*, 2006; *Repülőhid a sínek felett*, 2006; *Párbeszéd vendégségben*, 2010; *Pohárfelirat*, 2013; *Fényes körútjain a végtelennek*, 2016). Több évtizedes munka során szilárdult meg benne a meggyőződés, hogy a verset elsődlegesen nyelvi megnyilatkozásként érdemes vizsgálni. Ez készítette korábbi részeredményeinek egységbe vonására az állandóság és változás egyidejűségét tételező könyvében (*A kötöttség körei, Állandóság és változás egyidejűsége a versben*, 2006). Az utóbbi években – legújabb cikkeinek, tanulmányainak, kötetének tanúsága szerint – verstani kérdések mellett elsősorban a *Dsida-kutatás* kérdései foglalkoztatják. Ugyancsak Miskolcon, Kabán Annamáriával közösen publikált négy, Dsida Jenő költészetével foglalkozó kötetet: *Vers és lélek, Dsida Jenő és költészete*, 2007; *Textus és intertextus, Szövegek világa a Dsida Jenő-i szövegvilágban*, 2009; *Ó, múzsa, tedd, mi istened parancsa, Dsida-versek és -fordítások szövegépítése*, 2011; *Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében*, 2014.

2011-ben Miskolcon megalapította az önazonosság- és összetartozás-tudat elmélyítését szolgáló Észak-magyarországi Irodalmi Kört.

2011-ben pályatársai, barátai és tanítványai *Versében él...* című köszöntő kötetükkel tisztelték meg. 2012-ben Miskolc Megyei Jogú Város Közgyűlése Szabó Lőrinc Irodalmi Díjban részesítette. 2011-től az Észak-magyarországi Irodalmi Körnek, 2013-tól a Dsida Akadémia Kárpát-medencei Bizottságának az elnöke.

Ezen a kerek évfordulón szeretettel köszöntjük a gazdag irodalomtudományi munkát kifejtő Mózes Hubát, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények Vezető Tanácsának egykori tagját, jelenleg is munkatársát. Isten éltesse sokáig, hogy minél több hasznos munkát végezhesen a továbbiakban is mindannyiunk javára.

MURÁDIN LÁSZLÓ

VIII. NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS
PÉCS, 2016. AUGUSZTUS 22–27.

Az 1977-ben az MTA kezdeményezésére a hasonló célkitűzésű európai társaságok mintájára megalapított Nemzetközi Magyarstudományi Társaság (NMT) 1981-től kezdve öt évenként tartja hungarológiai kongresszusait. Az elsőre Budapesten került sor, a másodikra Bécsben, azóta minden második kongresszust Magyarország határain kívül, valamelyik erős magyar tanszékkal rendelkező egyetemi városban tartják. Így legutóbb, 2011 augusztusában Kolozsvár volt a kongresszus színhelye. Akkor határozta el a társaság közgyűlése, hogy elfogadva a pécsi egyetem meghívását, a VIII. kongresszust a Dél-Dunántúl központi városában tartja, mely 2010-ben az Európa Kulturális Fővárosa címet viselte, s így minden szempontból megfelelt a kongresszus szervezéséhez szükséges követelményeknek.

A kongresszus pécsi meghívását indokolta az is, hogy az ottani egyetem 2017. szeptember 1-jén fogja ünnepelni alapításának 650. évfordulóját, s ez a dátum egyben a magyar felsőoktatás kezdetére is utal. A kongresszus így az évfordulós ünnepségsorozat előrendezvényei sorába illeszkedett. Minden nyomtatványon, kongresszusi kelléken megjelent a *Jubileum 650* felirat.

A kongresszus szervezésére az NMT mellett a Pécsi Tudományegyetem, az MTA Pécsi Területi Bizottsága és a Kongresszline KFT vállalkozott. Fővédnökül Áder János köztársasági elnököt, védnökökül Balog Zoltán minisztert és Lovász László MTA-elnököt kérték fel. Nyolctagú szervezőbizottság alakult Andrásfalvy Bertalan elnökletével. Fő témaként a „Kultúra- és tudományköziség – Magyarstudomány a 21. században” címet jelölték meg. Célul tűzték ki a hagyományos bölcsészettudományi keret tágítását a társadalom- és természettudományok, az orvostudomány valamint a jogtudomány irányában. Gyakorlatilag minden magyar vonatkozású tudományos és közművelődési kérdésről előadást lehetett tartani.

Augusztus 22-én, a megnyitás napján a munkálatok a 2010-ben átadott modern Kodály Központban zajlottak. A hatalmas koncertteremben igen gyér közönség előtt köszöntötte a résztvevőket Tuomo Lahdelma, az NMT elnöke, aki a társaság célkitűzéseiről beszélt, s megjegyezte, hogy a teremben 500-an kellene, hogy üljenek. A következőkben átadta a szót Páva Zsoltnak, Pécs polgármesterének. Ő a város utóbbi években elért sikereit sorolta fel, s külön utalt két jelenetős évfordulóra: a pécsi egyházmegye 1009 augusztusi alapítására és az egyetemalapításra. Ezt követően Bene Sándor NMT főtitkár felolvasta Áder János köztársasági elnök üdvözlő sorait: Eötvös József író-politikus példamutatására hívta fel a tanácskozókat figyelmét. Bódis József orvosprofesszor, a Pécsi Tudományegyetem rektora az egyetemről közölt adatokat: több mint 20 000 hallgatót 1600-an oktatnak. Tíz karon közel 500 szakban nyújtanak képzést, a tudományok és művészetek szinte minden területét lefedik. Rámutatott, hogy a jövő szeptemberi évfordulós ünnepségektől kezdve a parlament határozata értelmében Magyarországon minden évben szeptember 1-jén ünneplik a magyar felsőoktatás napját. Monok István, az NMT társelnöke köszönetet mondott a korábbi kongresszus kolozsvári szervezőinek, majd röviden összefoglalta az elmúlt öt év

eseményeit, s kitért a társaság anyagi gondjaira is. Mekis D. János irodalomtörténész, a szervezőbizottság nevében mondott köszönetet azoknak, akik lehetővé tették a mostani kongresszus megszervezését, rámutatott, hogy 24 ország 128 intézményéből jelentkeztek résztvevők, 40 szimpóziumon közel 500 előadás fog elhangzani. Nemcsak a szomszédos országok hungarológusai képviselték magukat, de Amerikából és a Távol-Keletről is érkeztek előadók. Egy Pécset bemutató kisfilm zárta a nyitóünnepséget.

A déli szünet után Andrásfalvy Bertalan elnökletével négy plenáris előadásra került sor: az elnökön kívül Andrea Seidler a bécsi, Jankovits László a pécsi és Voigt Vilmos a budapesti egyetem tanára fejtegette a magyarságtudomány lehetőségeit és távlatait. Különösen érdekes volt Jankovits Lászlónak a Janus Pannonius helyét európai viszonylatban kijelölő előadása. Ezeket követte az NMT közgyűlése, melynek fő előadója Monok István társelnök volt. Itt került sor annak eldöntésére, hogy hol rendezzék a következő kongresszust. A válaszmány javaslatára egyhangúan elfogadták a varsói egyetem rektorának 2021-re szóló – vetítésben is közvetített – meghívását. Itt említjük meg, hogy az NMT 26-án, pénteken délután megtartotta esedékes tisztújító közgyűlését is: ezen a már tíz éve tisztségben lévő finn Tuomo Lahdelmát a bécsi egyetem Finnugor Tanszékének magyar irodalomtörténet tanára, Andrea Seidler váltotta fel az elnöki székben. Társelnök továbbra is Monok István maradt. Az alelnökök közé újraválasztották Pozsony Ferenc kolozsvári néprajztudóst. A válaszmányban Bányai Éva, Keszeg Vilmos és Péntek János professzorok képviselik a romániai hungarológusokat.

Kedd reggeltől szombat délig került sor a tudományos szimpóziumokra. Ezek közül egyesek csak fél napot, mások akár két napot is tartottak. Színhelyül – néhány kivételtől eltekintve – az egyetem Bölcsészettudományi Karának tantermei szolgáltak. Mindegyik teremben vetítési lehetőséget is biztosítottak. A délelőtti és a délutáni ülészakot kávészünettel osztották ketté. Mindegyik szimpóziumnak volt szervező-vezetője, néhol külön üléselnököket is kijelöltek. Meglehetősen sok esetben a meghirdetett előadások elmaradtak.

A 40 szimpóziumot feltüntető jegyzéket a hagyományos nyelvészeti, irodalomtörténeti, néprajzi témakörökön kívül olyan címek színezték, mint: gazdaságtörténet, a migráció jogi aspektusai, interdiszciplináris művelődéstörténet, jogi kultúrtörténet, film-szimpózium (angolul), kulturális nacionalizmus, filozófiatörténet, művészettörténeti és zenei szimpózium, neveléstudomány, orvostörténet, történeti térinformatika – történeti földrajz, regionalitás. Kétségtelenül a kongresszus nagy hozadéka volt, hogy sikerült a hungarológia távoli művelőit is Pécsre vonzani, s így az érdeklődők körképét kaphattak nem csak a szomszédos országokban folyó hungarológiai kutatásokról, hanem a Japánban, Kínában, Koreában, az Arab Emírségekben működő tanszékek munkájáról is. Bizonyára a földrajzi közelséggel magyarázható, hogy az átlagosnál többen is képviselték a horvátországi tudományos világot, sőt a magyar–horvát kapcsolatokkal külön szimpózium foglalkozott. Szerdán pedig bemutatták *A magyar nyelv Horvátországban* című, Kontra Miklós szerkesztette kötetet.

Romániai viszonylatban már nem csak kolozsvári résztvevőkről, mindenekelőtt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem munkatársairól kell szólnunk, mert a három székhellyel működő Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a nagyváradai és a bukaresti egyetemek, a marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Kisebbségkutató Intézet, a Protestáns Teológiai Intézet is képviseltette magát egy-két oktatóval, kutatóval. Viszont innen szinte kizárólag a hagyományos nyelv- és irodalomkutatók érkeztek, hiányoztak a történészek, filozófusok, jogász-közgazdászok, művészek. Ötön szerepelnek szimpóziumvezető és -szervezőként: Péntek János (*Nyelvi sokszínűség: a Kárpát-medencei magyarság jelene és jövője*), Peti Lehel–Tánczos Vilmos (*Vallási kultúra a Kárpát-medencében*), Benő Attila

(*A nyelvi jogok helyzete és nyelvi tervezés a Magyarországgal szomszédos régiókban*), Berszán István (*Kreatív írás szimpózium. Magyar szerzők a kultúrák között*).

Több mint harmincan jelentkeztek előadással, de nehéz megállapítani, hogy ezekből hányat tartottak meg. Az irodalmi előadások voltak többségben: Balázs Aletta Júlia (*Amire kép és szöveg együttesen emlékeztet Inczédi József Liliomok völgye c. fordításában*),

Balázs Imre József (*A kreatív írás néhány kolozsvári műhelyéről*), Benke András (*Történetek a mi utcánkból – Tar Sándor prózapoétikája a realizmuson túl*), Berszán István (*Kreatív írásgyakorlatok a természet és a kultúrák között*), Cseke Péter (*Jancsó Béla bartóki irodalomeszménye*), Jankó Szép Yvette (*Drámák fordított tája*), Lajos Katalin (*Mi és Mások – Fordítás és közéleti történelemképek*), Nagy Emőke (*Szent Anna-prédikációk Temesvári Pelbárnál és Michael de Hungariánál: melyik volt hamarabb?*), Piédner Judit (*Az idegenség heterotópiái Péterfy Gergely Kötött barbár c. regényében*), Szilveszter László Szilárd (*A proletkult internacionalizmustól a virtuális haza fogalmáig. Kulturális identitás, nemzetkép és irodalompolitika a második világháború után*), Tapodi Zsuzsa (*Mi és Mások – identitáskonstrukciók és alteritásképek kortárs erdélyi regényekben; Test, út, identitás, intertextualitás*), Vallasek Júlia (*Testhatárok. Hadirokkantak megjelenítése az első világháborús magyar sajtóban*). A színháztörténetet Egyed Emese (*Eltemetett műveltség? Magyar kézíratos drámák a 18–19. század fordulójáról*) és Ungvári Zrínyi Ildikó (*Narratívák és mediális sajátosságok a színháztörténeti források értelmezésében*) képviselték.

Nyelvészeti előadást Benő Attila (*A Termini online szótár etimológiai kérdései; A nyelvi jogok kodifikációja Romániában*), Péntek János (*Etonimák és identitások*), Pupp Réka Mária (*A magyar igenevek és igekötők tanítása román anyanyelvű diákoknak*) tartottak. Szép számmal jelentkezték a néprajzkutatók is: Hubbes László Attila (*A közösséggyógyítás diskurzusai és rítusai az új magyar nemzeti mitológiában – székellyföldi változatok és képviselők*), Nyisztor Tinka (*Pusztina-Kacsika, Cacica-Pustiana. Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred kezdetén*), Peti Lehel (*Vallási megtérés és karizmatikus rítusok egy moldvai kistérség pünkösdi közösségében*), Pozsony Ferenc (*Egyház és népszokás*), Tekei Erika (*Romániai magyar népköltészeti kiadványok identitásformáló szerepe az államszocializmus idején és napjainkban*), Varga P. Ildikó (*Vikár Béla nemzetközi levelezése*).

Partiumi témákat dolgozott fel Dóczy Örs, Fleisz János, Lincu Andrea, művelődés-történeti előadást tartott Bányai Éva és Gaal György.

A nemzetközi kongresszusok természetesen társasági és fakultatív programokat is kínálnak a résztvevőknek, illetve a kísérő személyeknek. A két kiemelkedőbb társasági esemény a 2010-ben – az egykori gyár helyén kialakított – Zsolnay Kulturális Negyedben megrendezett látogatás és polgármesteri fogadás volt, valamint az egyetem rektorának a Székesegyházban tartott orgonakoncertet követő fogadása a Csontváry Múzeumban. Ez alkalomból a résztvevők a múzeum kincseit is megtekinthették. A fakultatív programok Pécs és környékének jobb megismerését célozták. Többségüket csütörtökön rendezték meg, amikor délutánra alig terveztek előadásokat. Kiemelkedett a Kelet-Szlavóniába rendezett egész napos körút, továbbá a szekszárdi városnézés (Babits-szülőház, Mészöly Miklós-emlékház) borkóstolóval. Lehetett pécsi városnéző sétára jelentkezni, az egyetem gyűjteményeit megtekinteni, illetve a Klimó-könyvtárat és a püspöki palotát felkeresni. A hétfői napot kivéve a nyárvégi időjárás is kedvező feltételeket teremtett a kellemes időtöltéshez.

GAAL GYÖRGY

SZEMLE

VISKOLCZ NOÉMI, **A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára.** Szegedi Tudományegyetem–Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Szeged–Budapest, 2013. 778 l.

A 17. századi Magyarországon szinte egyedülálló kulturális teljesítménynek tekinthető Nádasdy Ferenc tudományos ambíciója, mecenatúrája és több szenvedéllyel épített gyűjteménye. Viskolcz Noémi kötetében kirajzolódik Nádasdy biográfiáján túl a nyugat-magyarországi főúri udvari kultúra új intellektuális hálózata is. „A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai” sorozat 8. köteteként jelent meg a mű, a szerző kutatási területe a kora újkori művelődéstörténet, könyv- és könyvtártörténet, történelem és irodalom, szellemi áramlatok története. Monok István vezetésével 1979-ben kezdődtek el azok a munkálatok, amelyek következtében ma több mint 1500 magyarországi könyvlistát ismerünk az 1526–1720 közötti időszakból. A program célja Keserű Bálint megfogalmazásában azoknak a forrásoknak az összegyűjtése, amelyek a szűken vett olvasmánytörténetet dokumentálják – azt, hogy az adott időszakban ki mit, mikor olvasott.

A sorozat első köteteként Monok István: *A Rákóczi-család könyvtárai: 1588–1660* című munkája 1996-ban jelent meg, ezt követte a Simon Melinda–Szabó Ágnes szerzőpárostól a *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója* 1997-ben, valamint Koltai András-tól *Batthány Ádám és könyvtára* (2002), 2004-ben pedig Borvölgyi Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára* – a főúri könyvtárakat bemutató kötetek közül. A sorozat 6. kötete Viskolcz Noémi nevéhez fűződik: *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfia: a Bisterfeld könyvtár* (2003), – amely tartalmazza a tudós teológus tudományos munkásságát, leveleinek listáját, disputációit, előadásainak kéziratos másolatait, valamint könyvtárának töredékkatalógusát egy tanulmány kíséretében.

Nádasdy Ferenc esetében a teljes könyvkatalógus nem került elő a szerző kutatásai során, de biztosan tudható, hogy megvolt mind a Nádasdy, mind a bécsi császári udvarban. A fennmaradt könyvjegyzékek és könyvvállomány, illetve más levéltári és könyvtári adatok alapján viszont rekonstruálható a Nádasdy könyvtár.

A kötet 17 fejezetre tagolódik, ezek jól felépített rendben az elődök könyvtáraitól tájékoztatnak, illetve Nádasdy Ferenc könyvbeszerzéseiről és a könyvtár gyarapításáról. Nádasdy Ferenc ősei művelt, fontos politikai funkciókat betöltő személyek voltak, udvaraik szellemi központokká alakultak, de a könyveikhez való viszonyukról nem sok információ maradt az utókorra. A dédapa, Nádasdy Tamás pártfogásával indult meg a magyarországi könyvnyomtatás a 16. században Sárvár–Újszigeten. A különböző összeírások, leltárak alapján valószínűsíthető, hogy Nádasdy Tamás birtokában akár 1000 kötet is lehetett. A nagyapa, Nádasdy Ferenc is működtetett nyomdát és a birtokokon található ingóságokról készült összeírások is tanúskodnak könyvek jelenlétéről.

Azt azonban, hogy mekkora könyvtárat örökölt pontosan Nádasdy Ferenc a felsorolt források alapján nem lehet megállapítani.

A továbbiakban a szerző a könyvtár jellemzőit mutatja be, rávilágítva a gyarapítás módszereire. A főnemes elsősorban vásárlás útján szerezte be könyveit (megbízott ügynökök segítségével vagy saját utazási során vásárolt), de peregrinus diákok hazahozott könyveivel is gyarapította könyvtárát. Bécs, Antwerpen, Frankfurt am Main és Párizs a négy legfontosabbnak ítélt beszerzési helyszín – számlák, levelek bizonyítják Nádasdynak az itt működő nyomdászokkal, könyvkereskedőkkel való kapcsolatát. Személyes kapcsolatai révén is gyarapodott könyvtára, hiszen kiterjedt patrónusi tevékenységet folytatott, ugyanakkor az ajándékba kapott kötetek száma sem elhanyagolható. Maga a könyvtár az alsó-ausztriai pottendorfi kastélyban kapott helyet (az 1660-as évek végétől könyvtárosa is volt Johann Heinrich Prein személyében). Értékét – összevetve más korabeli könyvtárakéval – kilenc-tízezer forintra becsülték az 1670-es kamarai feljegyzésben, ennek ismeretében a szerző szerint négy-ötezer kötetet tartalmazhatott.

A katalógus szakbeosztást követett, éspedig tizenegyet. Ez Peter Lambeck jegyzékeiből következtethető, aki I. Lipót udvari könyvtárosa volt.

Magát az állományt több szempontból is elemzi a szerző: külső jegyek alapján (könyvek kötése, possessor-bejegyzések, exlibrisek, jelzeteles); tartalom szempontjából (vallási, jogi, természettudományi, stb. könyvek); nyomdahelyek szerint; időbeli, nyelvi megoszlás szerint, valamint ismerteti a kézirat- és részlemezgyűjteményt is. Nádasdy Ferenc könyvei egy részében tulajdonjegyet hagyott: possessor-bejegyzéssel és/vagy nyomtatott exlibris-szel. Jelmondat is kísérte a nyomtatott exlibrist: „Virtus clara aeternaque” („az érdem ragyogó és örök”), ezt az alsó mezőben kiegészíti egy másik jelmondat: „Vigilantia et magnanimitate” („gondoskodás és nagylelkűség”). Inkább a reprezentatív vagy fontosnak vélt köteteket jelölték meg velük, hiszen nem volt jellemző, hogy nagy mennyiségű exlibrist nyomtassanak főuraink.

Ami gyűjtemény tartalmi megoszlását illeti, elmondható, hogy a teológiai szakok tették ki több mint felét az állománynak. Nádasdy 1643-ban katolizál, ennek következtében átalakítja protestáns jellegű gyűjteményét egy az új vallásának megfelelő ízlésű állománnyá. Több Biblia volt tulajdonában, bár magyar nyelvű még nem került elő, gazdag a patrisztikai irodalmat felölelő állományrész, illetve az egyháztörténeti, rendtörténeti rész is. Olyan katolikus könyvtárat alakított ki, amely megőrizte az elődök protestáns könyveit is. Jogi könyveit a sokoldalúság jellemzi és a ritka olvasmányok jelenléte. Szemléletében igen korszerűnek mondható ez az állományrész. A Nádasdy-könyvtár egyik legfigyelemreméltóbb vonása a sok matematika tárgyú elméleti és gyakorlati könyv jelenléte. Főleg a mérésekkel kapcsolatos német kiadványokba még exlibrist is ragasztott Nádasdy. Nem tekinthető véletlennek, hogy Athanasius Kircher az aritmetikáról szóló könyvét neki ajánlotta.

A történelem, politika, államelmélet szak jellegzetessége, hogy erőteljes birodalmi, osztrák-Habsburg történetre koncentráló gyűjtői szemlélet érvényesült benne. Az 1650-es évektől egyre tudatosabban fordult a magyar történelem interpretálása felé, amely mecénatúrájának jellegzetes vonása lett. Ekkor készültek támogatásának köszönhetően: a sárvári díszterem freskói, az árpási oltárkép, a két Révay-könyv, a pottendorfi kortárs galéria és a mariazelli Szent István kápolna. Ide sorolható még a magyar nemesi családok geneológiájának gyűjtése is.

Lenyűgöző atlaszgyűjteménnyel is rendelkezett, a könyvformátumú atlaszok mellett megemlítendő a pottendorfi kastély szobáit díszítő fali térképek, amelyeknek leírása mind magyar, mind német nyelvű forrásokban fennmaradt.

A nyomdahelyek megoszlását táblázatba foglalva közli a szerző, azon belül a kötetek megoszlása származási helyüktől függően százalékos arányban is látható. Az 1484 mű fele Nádasdy Ferenc születése utáni; 37%-át konvertálását (1643) követően adták ki, így csak

ezután kerülhettek be könyvtárába. Mindig törekedett a friss szakirodalmak, a kortárs olvasmányok beszerzésére.

Ami a nyelvi megoszlást illeti, sokszínűnek lehet nevezni a gyűjteményt: 18 nyelv jelenik meg benne, de a latin szerepe mégis domináns. A művek 80%-a latin, mely ebben a korban egy arisztokrata könyvtárban nem várt magas arány. A német nyelvű könyvek második helye Nádasdy kiváló nyelvtudását is bizonyítja. Ezt követik a magyar és olasz nyelvű kötetek. Összesen 36 magyar nyelvű kiadványról beszélhetünk, három kivételével mind teológia szakba tartozó és többnyire kortárs kiadvány.

Nádasdy pottendorfi és lorettói birtokán nyomdát működtetett, ezzel részben a helyi katolikus közösséget szolgálta, részben saját munkáit adta ki. Számos könyv megjelenését támogatta, aktív irodalompartoló tevékenységbe kezdett, később maga is kiadóvá vált. Letartóztatását követően szinte azonnal hozzáláttak felhalmozott gyűjteményei felméréséhez, a munka során felhasználták az ott lévő levéltári iratokat és a korábbi inventáriumokat. Kivégzése után a könyvtár úgymond 4 részre oszlott, melyről a 6. fejezetben olvashatunk: elsősorban a császári könyvtár gazdagodott e gyűjteményből Peter Lambeck udvari könyvtáros és történész révén. A császár átnyújtotta neki a Nádasdy könyvtár folió méretű katalógusát azzal az elvárással, hogy döntse el, mely könyvekre van szükség az udvari könyvtárban. A lorettói szerviták is kérelmezték saját céljaikra a könyvtárat az uralkodótól, de csak a teológiai műveket sikerült megszerezniük és azt is csak használatra. A 18. század végén II. József a rendet feloszlatta, így gyűjteményeik a pesti egyetemi s más iskolai könyvtárakba kerültek.

A könyvtár harmadik részét Paul Hocher udvari kancellár kapta meg érdemei elismerésül. Három fő szakot választott ki magának: jogi, történeti és politikai tárgyúakat.

A leszármazottak mindent elkövettek, hogy az egykori vagyomból egyes darabokat visszaszerezzenek vagy megvásároljanak. Ezen alfejezetek végén megtaláljuk a különböző dokumentumok közlése révén (levelek, hitelezői listák, elismervények, kérvények, rendeletek, feljegyzések, jegyzékek) az eredeti források megjelölését is németül és magyarul összegezve.

A következő fejezetben Nádasdy Ferenc rekonstruált könyvtárának katalógusát találjuk, illetve kísérletet ennek összeállítására, mert a teljes katalógus 1669-ből nem került elő. Részösszeírásokra támaszkodva, időrendi sorrendben, összeírójuk, lelőhelyük megadásával és a hozzájuk kapcsolódó dokumentumokkal együtt mutatja be Viskolcz Noémi a katalógusokat. A könyvtár 1669-es teljes katalógusa hiányában elsőként a pottendorfi vár inventáriumából tájékozódhatunk különböző kötetekről, amelyek nem a könyvtárban voltak elhelyezve, hanem a kastély más termeiben. 1672-ben a szerviták is készítettek katalógust az átvett könyvekről, illetve Peter Lambeck jegyzéke is itt található 1672–1678-as időszakból. Ezeket követi a fennmaradt nyomtatványok jegyzéke és levéltári adalékok, összesen 1028 felsorolt címmel. Számos olyan nyomtatvány került elő, amely a katalógusok egyikében sem szerepel, feltehetően azért, a szerviták könyveinek elárverezésekor mert szétszóródtak az országban.

A 10 és 11. fejezet a Nádasdy-családtagoknak ajánlott könyvek jegyzékét tartalmazza, valamint a Nádasdy Ferenc által külföldön és saját bécsi, pottendorfi és loterrói nyomdájában kiadott művek jegyzékét.

A kötet összeállítása érdekében- és a források felkutatása végett Viskolcz Noémi alapos munkát végzett, hiszen anyagot gyűjtött az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárából, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárból, illetve Prímási Levéltárból, Magyar Országos

Levéltárból, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárból, a Bécsi Nemzeti Könyvtárból és Levéltárból, valamint az Antwerpeni Levéltárból. A kötet végén német nyelvű összefoglalót és egy jól összeállított hely- és névmutatót olvashatunk. Sokféle forrás állt a szerző rendelkezésére a könyvtár bemutatásához, a rész-katalógusokon kívül levelezés, számlák, megrendelések, könyvek előszavai, ajánlásai és maguk a megőrzött kötetek. A könyvjegyzékek azonban a vagyonekbejegyzéssel és a könyvtár felosztásával kapcsolatban keletkeztek, Nádasy kivégzését követően. A kötet tehát egy feltételezett Nádasy könyvtárról ad képet, hiszen a rekonstrukció a korabeli könyvjegyzék nélkül nem kivitelezhető. Monok István szerint a képet, melyet a könyves kultúra vizsgálata alapján nyerünk, ha foltszerű is, de jellemzőnek tarthatjuk.

Úgy gondolom, hogy a könyvben a szerző, ha meg is maradt a megszokott elméleti keretekben, a munka összetettsége révén biztosan felkelti e terület szakembereinek figyelmét. A szöveg összességében tartalmilag kiforrott, átgondolt, mondanivalója letisztult. A szerző az inventárium közlésén és az elsődleges források kiértékelésén túl elvégezte a tartalmi elemzést is. Munkájának köszönhetően betekintést nyerhetünk az arisztokrácia mindennapi életébe, felmérhetjük annak kulturális és mentalitástörténeti vonzatait. A munka terjedelmessége ellenére is könnyen olvasható és átfogó képet nyújt a kor könyves kultúrájáról, jelentős adalékkal szolgál a 17. századi művelődéstörténet és olvasáskutatás megismeréséhez.

A pottendorfi kastély sokoldalú tárházként funkcionált, ahol a könyvek nem pusztán kiállítási tárgyak voltak, hanem a hagyományokkal összekötő szálak és a világ megértését szolgáló források, egyetérthetünk Viskolcz Noémivel. „Kiolvasható belőlük a vásárló izgalma, a tulajdonos féltő gondja, az olvasó érdeklődése. Egyszerűen megfogalmazva: Nádasy Ferenc a könyvtárral intellektuálisan definiálta önmagát.”

SZEGEDI ÉVA

MÓZES HUBA, **Fényes körútjain a végtelennek. Esszék, jegyzetek.** Bíbor Kiadó. Miskolc, 2016. 156 l.

Az utóbbi tizenkét évben Mózes Huba hét egyéni és négy társszerzős könyvét publikálta a miskolci Bíbor Kiadó. Az egyéni kiadványok közül három verstani, négy pedig irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozik. Ez utóbbiakhoz csatlakozik nemrég napvilágot látott új könyve is, amelybe olyan tanulmányait, esszéit, jegyzeteit gyűjtötte egybe, amelyek határon inneni és túli folyóiratokban láttak napvilágot, zömmel az utóbbi időben.

A kötet négy fejezetre tagolódik, és mindegyik fejezet címéül a szerző valamelyik írásának címét emelte ki.

Az első fejezet *Erős reményem* címmel hat írását öleli fel. Az elsőben a 15. század végén, illetve részben a 16. század elején másolt kéziratos könyvben, az *Apor-kódex*ben található zsoltárok, kantikumok és himnuszok szövegét veti egybe modern fordításokkal. *A Dicsérem a beszédnek nemesen való szerzését* című tanulmányában a reneszánsz kori anyanyelvű irodalom folytonosságát mutatja be Rotterdami Erasmus magyar követőitől Balassi Bálintig, akinek költészetével „Janus Pannonius 15. századi latin nyelvű költészete után”, mint megjegyzi, „a magyar nyelvű szépirodalom is világirodalmi magaslatra jut” (17).

A következő tanulmány Kriza János *Vadrózsák* című népköltészeti gyűjteménye kiadástörténetének és utóéletének viszontagságait ecseteli. Külön kiemeli, hogy Kriza gyűjtésének legfontosabb hozadékát a klasszikus székely népballadák jelentik. Ezek közül

háromra külön is kitér. A tanulmány végén az említett balladáknak különböző művészi alkotásokra gyakorolt ihlető hatását mutatja be. A képzőművészet területén kiemeli a gödöllői művésztelep társalapítójának, Nagy Sándornak a kartonjait, valamint Róth Miksának a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára készített üvegablakait, illetőleg a zeneművészet területén Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* című egyfelvonásos operáját, amelynek szöveggöngyve egy töről fakad a Molnár Anna ballada szövegével.

Folytatólag az ütemhangsúlyos versformák 17. század utáni kifinomodását, sőt túlfinomodását méri fel példák segítségével. A *Poétika és politika egy 19. századi irányregényben* Eötvös József alapvető társadalmi átalakulást sürgető regényét veszi górcső alá. Következő tanulmányában egy intézményhármasnak az önazonosság- és összetartozástudat ápolásában játszott szerepét domborítja ki az első világháborút lezáró békediktátum utáni erdélyi magyar irodalmi életben. Nevezetesen az 1924-ben alapított Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadó vállalatáról, az 1926 nyarán megalakuló marosvécsi Helikon írói közösségről és az 1928-ban útjára indított Erdélyi Helikon című folyóiratról szól. Részletesen foglalkozik az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadó két évtizedes tevékenységével, megállapítja, hogy e két évtized alatt a kiadó „14 sorozat keretében 133 címet, sorozaton kívül további 9 címet jelentetett meg, összesen 172 kötetben” (29). A szerző kidomborítja a Helikon írói közösségnek a képzőművészet és a színjátszás felkarolásában játszott szerepét is.

A kötet második fejezete Dsida Jenő költői nagysága előtt tiszteleg. Az első három írás a költő egy-egy korai versével foglalkozik. A következő, *A húsvéti ünnepkör Dsida Jenő verseiben* címmel a szenvedéstörténethez kapcsolódó Dsida-verseket veszi számba, és megállapítja: „Nem minden tanulság nélküli a versek megírásának időrendjét a szenvedéstörténet időrendjéhez igazítanunk. Kitűnik ebből az átrendezésből, hogy a versek többsége fele-fele arányban a nagycsütörtök és a nagy péntek történései között oszlik meg. [...] A nagyhét utolsó napját, a nagyszombatot idéző *Húsvétvárás* (1927), valamint az Erdélyi Lapok hasábjairól (1934) az *Angyalok citeráján* című posztumusz Dsida-kötetbe (1938) emelt *Húsvéti ének az üres sziklasír mellett* zárhatja a sort” (40). Az *Egy ógörög motívum és magyar változatai* című tanulmány a tücsök motívum jelenlétét térképezi fel az anakreóni daltól Alexandriai Kelemenen át Arany János, Reményik Sándor, Babits Mihály, Dsida Jenő, Jékely Zoltán és Szabó Lőrinc költészetéig. Dsida Jenőnek és Szabó Lőrincnek a tanulmányban idézett versét izlelgetve a szerző leszögezi: „talán nem is olyan nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy [...] a két vers közötti szemléleti eltérés nem annyira számottevő, mint első olvasásra gondoltuk volna. Sokkal fontosabb kimondanunk, hogy a költői lényeg értékkeremtő felmutatásában Dsida Jenő és Szabó Lőrinc egymásnak rangos rokona” (52). A *Dsida Jenő költői kibontakozásának városa*, a *Dsida Jenő és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság*, valamint *Az egyetemes irodalom szerzői, művei, hősei Dsida Jenő verseiben* című tanulmány a költő életútjának és életművének szélesebb körű beágyazását szolgálja.

A kötet harmadik fejezete *Új születésre* címmel hét írást tartalmaz. Az első a fénynek a magyar nyelvű költészetben játszott szerepét vizsgálja az *Ómagyar Mária-siralomtól* Balassi Bálint, Batsányi János, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Dsida Jenő életművén át Kovács András Ferencig. A *Formaépítő zsoltárparafrázisok* Koudela Géza *Babilon vizei mellett* című zenei kompozíciójának Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*-ára gyakorolt ihlető hatását tárja fel. A fejezetben három írás Reményik Sándor költészetével foglalkozik. Az egyik Reményik költőbarátait veszi számba, Olosz Lajoshoz, Áprily Lajoshoz, Babits Mihályhoz, Dsida Jenőről írt verseit, leveleit idézi. A másik az aranymetszés, az ismétlés és a szövegköziség formaépítő szerepét vizsgálja

Reményik-versekben. A harmadik egyetlen Reményik-versnek, az *Így emlékszem* címűnek az elemzését tartalmazza. A fejezet utolsó két írása Kovács András Ferencre összpontosít. Az első közülük a *Függő beszéd, test*, illetőleg a *Szöveg. Test* című költemény komplex összefüggéseit, bibliai ihletettségét tárja fel, a másik egy KAF-szonett nyelv- és formatanát próbálja felfejteni.

A kötet negyedik és egyben utolsó fejezete rövidebb jegyzeteket sorjáz, amelyekben a szerző frissen megjelent fordításokhoz, kézikönyvekhez – köztük egy Yeats-költemény magyarításaihoz, a protestáns bibliafordítás revíziójához, a magyar helyesírás szabályainak új kiadásához – fűz megszívlelendő észrevételeket.

A *Függelékbe* a szerző levelesládájából került be néhány levél, illetőleg itt található fontosabb publikációinak listája is.

Összegzőként kiemelném azt a gazdag verstani, irodalom- és művelődéstörténeti információhalmazt, amellyel a kötet nagy összefüggések meglátására és finom részletekben való elmélyülésre egyszerre készíti olvasóit.

KABÁN ANNAMÁRIA

PÉNTEK JÁNOS, **Történekek a nyelvben a keleti végeken.** I. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2015. 403 l.

Az 1989 utáni időszak legjelentősebb erdélyi nyelvtudósa, a tavaly 75 esztendő Péntek János a hatvanas évek óta kutatója, oktatója a magyar nyelvnek a kolozsvári egyetemen. Fiatal, kezdő munkatársként kapcsolódott be a kolozsvári magyar tanszéken folyó munkálatokba, s fokozatosan vált az erdélyi és moldvai népnyelv, a romániai magyar nyelvhasználat egyre elismertebb, önálló kutatójává, majd a Kárpát-medencei magyar nyelvészeti kutatások egyik meghatározó személyiségévé. Péntek János írásainak, kutatásainak jellemző vonása, hogy egy pillanatra sem veszíti szem elől: az általa vizsgált közösségek kisebbségi helyzetben vannak. A 20. század utolsó évtizedében teremtődött meg a lehetőség arra, hogy a kényszerű elszigeteltséget követően valamennyi határon túli magyar közösség körében összehangolt kutatás induljon meg, a kutatói centrumok együttműködése természetessé váljon, és az egyes országokban tapasztalható nyelvi változások megfigyelése, leírása közös szempontok alapján megtörténjen. Ennek a hatalmas munkának a megtervezésében, lebonyolításában, a tapasztalatok és javaslatok megfogalmazásában oroszán részt vállalt Péntek János. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadásában megjelent könyvben összegyűjtött csaknem 30 tanulmány, a különböző konferenciákon, tudományos, közéleti fórumokon elhangzott előadás ennek a rendkívül szerteágazó, kitartó kutatói és tudomány-szervező munkának a folyamatát, eredményeit, kérdésselvetéseit hivatott megismertetni.

Bár a szerző az immár fél évszázados kutatói pálya utolsó évtizedének terméséből válogatta ki a legfontosabbnak tartottmegnyilatkozásokat, nyilvánvaló, hogy a közölt tanulmányokban megjelenik mindaz az ismeret, tudás, tapasztalat, amelyre munkássága során szert tett oktatóként, kutatóként. A kötet híven tükrözi azt az átfogó, az egyes apróbb jelenségektől az egész magyar nyelvű közösség körében érvényesülő változási folyamatokra való rálátást, ami Péntek János sajátja, s amely a kisebbségi helyzetben élő magyarság nyelvhasználatáról a lehető legalaposabban segít tájékozódni.

A cím nagyon pontosan meghatározza a fő szempontokat, jellemzőket: elsősorban a keleti végeken, Erdélyben, sőt a Kárpátokon kívül, Moldvában s a legtávolabbi szörványokban

megfigyelhető nyelvi jelenségekről, változási folyamatokról találunk nagyon sok példával illusztrált elemzéseket, kiegészítve a valamennyi Kárpát-medencei magyar kisebbség teljes magyar nyelvű közösségbe kapcsolásának nyelvstratégiai, nyelvi tervezési feladataival, munkálataival. A tanulmányok két nagy fejezetbe sorolva jelennek meg. Az elsőben a szorosabban vett dialektológiai tárgyú írások találhatók, míg a második a szociolingvisztikai jellegű közleményeket tartalmazza. Természetesen a két témakör, a két fejezet nem válik el élesen egymástól, hiszen a nyelvjárásokról szólva a kétnyelvűség létrehozta sajátosságokkal, a kontaktusjelenségek sorával találkozunk (kiemelten a moldvai magyarok nyelvjárásában), és a nyelvhasználati, nyelvpolitikai kérdésekről szólva sem kerülhető meg a területi nyelvváltozatok szerepe. Mindkét fejezethez gazdag bibliográfia csatlakozik.

A nyelvjárási tematikájú fejezet (**Tájak–szigetek–szórványok**) első részében három olyan tanulmányt olvashatunk, amelyek az erdélyi, sőt a teljes romániai magyarságra vonatkozó megállapításokat tartalmaznak. *Az erdélyi magyar dialektusok a változó térben és a változó időben* című előadás a történelmi, politikai, társadalmi traumák, változások hatását mutatja be az erdélyi, pontosabban a mai romániai magyar nyelvjárásokra, mindazokat a hatásokat érintve, amelyek befolyásolták a 20. század elejére jellemző állapot radikális megváltozását (pl. a földrajzi és nyelvi értelemben vett térvesztés, szórványosodás, ugyanakkor a nyelvjárások felértékelődése a regionális identitásban stb.). Akadémiai székfoglaló előadását (*Magyar nyelv- és nyelvjárás-szigetek Romániában*) Péntek János a terminológiai kérdések tisztázásával indítja, a nyelv-sziget és nyelvjárás-sziget értelmezését adja, számos példával illusztrálva annak a magyar dialektológiában tapasztalható ellentmondásos használatát (pl. kérdés, hogy a Fekete-Körös völgyi nyelvjárás nyelv-szigetként vagy nyelvjárás-szigetként határozható-e meg), majd valamennyi romániai szigetet sorra véve bemutatja fő sajátosságait. A jövő fontos kutatási témájának tekintve a nyelvjárás- és nyelv-szigeteket felhívja a figyelmet arra, hogy e vizsgálatok során a dialektológiai és történelmi megközelítés mellett a szociolingvisztikai szempontokat is feltétlenül figyelembe kell venni. Szorosan kapcsolódik e kérdéskörhöz a *Szórványok, szórványosodás Erdélyben* című tanulmány, amelyben – a korábbiakhoz hasonlóan – először a terminológiai meghatározásra kerül sor (így jellemzően a szórvány és a diaszpóra fogalmának tisztázására, tipizálására), majd a szórványok kialakulásának történelmi, földrajzi, demográfiai, gazdasági, családi hátterét tárja fel. A nyelvcsere, ill. az asszimiláció folyamatát vagy megfordítását a családban érvényesülő szándék mellett az anyanyelvű oktatás képes elérni, s erre – a már jó példát is felmutató – szórványkollégiumok alapításával van lehetőség. A fejezetet záró tanulmány címével is (*Nyelvünk táji változatosságának dicsérete*) utal arra, hogy tévhit a nyelvjárások eltűnése, a túlzott egységesség – a nyelvjárásoknak a jelenben is megvan (különösen a határon túl) a kisebb közösséget összetartó szerepe, míg a standard ismerete és használata a stabilitást biztosítja.

Az utóbbi időszakban – az évtizedekig tartó súlyos némaság után – sok szó esik a moldvai magyarságról. Ez az a magyar népcsoport, amely a Keleti-Kárpátokon túl, a magyarság tömbjéből évszázadok óta kiszakítva él, eredetükre vonatkozólag igen sok, gyakran a valóságtól nagyon elrugaszkodott elmélet bukkan fel. Néprajzi sajátosságaik, hagyományaik, nem utolsósorban archaikus nyelvjárásuk, de a nyelvcsere, a kétnyelvűség, az asszimiláció folyamatának tanulmányozhatósága különösen érdekessé teszi őket a dialektológiai, szociolingvisztikai kutatásokban. Péntek János *A moldvai magyarok nyelve* összefoglaló cím alatt kilenc tanulmányban foglalkozik a csángók nyelvhasználati sajátosságaival, átfogó elméleti, módszertani kérdések taglalása mellett egy-egy nyelvi jelenség részletes elemzésére is sort kerít. A moldvai magyarság eredetéről és a csángó elnevezésről szólva hangsúlyozza a szóföldrajzi adatok perdöntő szerepét, amelyek bizonyítják, hogy két

jól elkülönülő csoport ismerhető fel a moldvai magyarság körében, a székely és a magyar. Ez utóbbi, mezősegi eredetű, archaikusabb rétegre vonatkozik a kétségtelenül pejoratív töltetű csángó népnév, amelyet – az eddigi ismert sok különböző magyarázattól lényegesen eltérően – a *csinál* ige moldvai *csán* változatából vezet le, s amelyet ma nagyon gyakran tévesen használnak valamennyi moldvai magyar csoport megnevezésére. Elgondolkodtató érvekkel támasztja alá ezt a merőben új származtatást, felhíva a figyelmet arra, hogy a csángó elnevezés első hiteles adata 1781-ből, Zöld Pétertől való, és az akkortájt Moldvába menekült székelység (elhatárolandó magát tőlük) nemigen adhatta a tkp. ‘kóborló’ jelentésű gúnynevet a már ott élő magyaroknak. A *csinál* igei hiperonima, a többletjelentésből következő igen gyakori előfordulása – ami a hangalak megrövidülését is magyarázza – feltűnhetett a más magyar nyelvű környezetből érkezők számára, ezért válhatott továbbképzett alakja (gyakorító vagy a hangutánzó igékre jellemző képzésmóddal + a melléknévi igenév képzőjével) szavajárási névként exonimává. Mivel hasonló népelnevezésre számos nemzetközi példát találunk, ez az új értelmezés legalábbis figyelemre méltó.

Ugyancsak a szóföldrajzi adatok adják az alapot a moldvai magyar nyelvjárás belső tagolódásának meghatározásához is. Hivatkozva annak korai felismerésére, hogy a moldvai magyar nyelvű lakosság két fő csoportra, csángókra és székelyekre osztható, Lükő Gábor, Szabó T. Attila, majd Benkő Loránd, végül Juhász Dezső és Halász Péter véleményéről, kutatási eredményeiről részletesebben is szól. E tagolódás pontosabb meghatározásához a CsángNyA, az RMNyA és a SzNyfSz anyagát használja fel, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a moldvai nyelvjárásoknak a távolabbi magyar nyelvváltozatokkal való kapcsolatáról, a teljes magyar nyelvű közösségben való elhelyezkedéséről csak egy nagyobb, a teljes magyar nyelvterületen beszélt dialektusokkal való összevetés után lehet biztosat mondanunk, ehhez pedig minden rendelkezésre álló szótár, atlasz, nyelvi adattár felhasználása szükséges. Magának a tagolódásnak a megrajzolásához az alapot adó adattár, elsősorban a 603 térképlapot tartalmazó, Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent, zömmel az 50-es években gyűjtött adatokat tartalmazó CsángA. bőven szolgál nehézségekkel. Az atlasz kérdőívét annak idején nagyon gyorsan kellett összeállítani, ebből több következetlenség, hiba származott, utólagos javításra volt szükség. Az is nyilvánvaló, hogy a gyűjtés időpontjában beszélt nyelvjárás azóta lényeges változáson ment át, tehát a mai nyelvvállapot már különbözik az elemzett adatok által tükrözöttől, ebben döntő szerepet játszik a román nyelv erősödő hatása, de a korábbi időszakokhoz képest számolni kell mind a román, mind a magyar (magyarországi) standard hatásával is. 21 térképlapon látjuk, hogyan rajzolódik ki a két altípus, a keleti, Szeret menti, mezősegi és a nyugati, székelyes. Az előbbiben felismerhető az északi és déli kiségi elkülönülése, míg a székelyek (az egy-két nagyobb – elsősorban a madéfalvi veszedelmet követő – kitelepedési hullámtól eltekintve) feltehetőleg kisebb csoportokban, folyamatosan érkeztek Moldvába, így az ő székelyföldi kapcsolódásukra nagyon nehéz következtetni. A belső tagolódás további vizsgálatához a gazdasági körülmények, családi kapcsolatok, külső nyelvi hatások stb. elemzése szükséges.

A csángó nyelvjárás atlasz mellett többször, többektől felvetődött a moldvai magyar nyelvjárás szókincse szótárszerű feldolgozásának szükségessége is. Wichmann és Csűry után Szabó T. Attila és Márton Gyula is szorgalmazta egy ilyen szótár elkészítését, amelynek megvalósíthatósága végre 2002-ben vált bizonyossá. A szótári munkálatok tervezéséről és megszervezéséről egy 2004-es cikkben kapunk tájékoztatást. Magyarországi támogatással, a már meglévő és tovább bővítendő széles adatbázisra támaszkodva, a módszertani kérdések tisztázása után kezdte meg a munkát az erdélyi és moldvai szakértőkből szervezett munkaközösség. A hiánypótló, nagyon várt szótárból – amelynek első kötete 2016

novemberében megjelent – mutatványt is találunk a kötetben, bevezetőjében néhány a munkát nehezítő külső, illetve szakmai, módszertani problémáról is említés történik.

A kolozsvári magyar nyelvészeti tanszéken a korábbi gyűjtések archívumában nagy mennyiségű orvanyag található, amelyben az adatközlők a nyelvhez, anyanyelvhez való viszonyulásukról, nyelvi helyzetükről beszélnek. Ezeket a megnyilvánulásokat feldolgozva, rendszerezve Péntek János felvázolja a nyelvcsere folyamatát, kiemelve, hogy a felvételek készítése idején az adatközlő moldvai magyarok tisztában voltak identitásuk labilitásával, a nyelvhasználat során megnyilvánuló bizonytalanságukkal, azzal, hogy fokozatosan elvesztik anyanyelvüket.

A moldvai magyar nyelvváltozatra vonatkozóan megfogalmaz általános érvényű megállapításokat: jelentős mennyiségű archaikus elemet tartalmaz; ma is létezik a két eltérő moldvai nyelvjárás, de ezek évszázadok óta kölcsönhatásban vannak egymással; újabban külső magyar nyelvi hatás is éri a moldvai magyarokat: az erdélyi magyar nyelvhasználat, a magyar standard is befolyásolja a nyelv formálódását, a legerősebb hatás azonban a román nyelv részéről tapasztalható. Kisebb tanulmányokban elemez egy-egy a moldvai nyelvjárásban előforduló jelenséget, több példán bemutatva ennek a hatásnak egy jellemző megnyilvánulását, a hiperonimáknak a nyelvi leépülés folyamatában megnövekedett szerepét. A *csinál-csán*, illetve a *van/volt/lesz – ül-áll-megy/menen – megjön(jó)* igékkel alkotott szerkezetek nagy számával igazolja, hogy a már hiányzó, elfeledett szókincselemek állandósult vagy alkalmi „pótlása” – részben román nyelvi hatásra – ezen a módon történik (pl. *ételt csán* ‘főz’, *ő katolik van* ‘katolikus’, *kacagólag ül a szája* ‘mosolyog’). A moldvai magyar nyelvjárás(ok) jellemző vonása, hogy bizonyos összefoglaló fogalmak megnevezésére nincs megfelelő kifejezés, ezért találkozunk helyettük belső keletkezésű szóval, körülírással, leginkább pedig románból vett kölcsönzéssel. Hasonlóképp az általános alanyként szereplő *világ, ember, nép* szavak jelentése eltér a standardtól, sőt, a többi nyelvjárástól is, míg az első ‘nép’ jelentésű, a *nép* ‘nő, asszony’, az *ember* ‘férfi, férj’ jelentéssel használatos, ez utóbbi jelenség a moldvai nyelvjárásban archaikus elem. Érdekes a románból kölcsönzött *-ka* és a magyar *-né* nőnévképzők használata, sőt, előfordul kétszeres nőnemjelzés is (*magyarkáné* stb.) A hasonlítást kifejező változó – eltérően az erdélyi és magyarországi standardtól – a moldvai nyelvjárásokban (és a nyelvjárások többségében) vagy a köznyelvben is egyre terjedő *-tól, -től* raggal, vagy *mint* kötőszóval szerepel, a *-nál, -nél* csak egy kutatóponton fordul elő.

A fejezet végén a moldvai települések névváltozatait egységesítő, minden Moldva-kutató számára elengedhetetlenül fontos, régen áhított listát is megtaláljuk.

A második nagy fejezetben (*A nyelvhasználat változó körülményei*) a szociolingvisztikai dolgozatok olvashatók. A 21. század nemzetstratégiai programjában fontos szerepet játszik a magyarság szétszóródott, szétszóratott részeinek az anyaországhoz való szorosabb kapcsolása. Péntek János – maga is a kisebbségi helyzetben élő magyar közösség tagjaként – a magyar nyelv térvesztésének lassítását, megállítását, esetleg megfordítását határozza meg a fő nyelvstratégiai feladatként, célként. Ehhez szükséges nemzet-és társadalompolitikai, nyelvjogi, oktatáspolitikai eszközök alkalmazása mellett az attitűdöt kedvezően befolyásoló szubjektív ráhatás, a közelítés elősegítése a nyelv mozgásában. A fejezet leginkább olyan előadásokat, hozzászólásokat tartalmaz, amelyek ennek a nemzetstratégiai szempontból kiemelkedő jelentőségű célnak a megvalósításáról, megvalósíthatóságáról, illetve elméleti megalapozásáról és a gyakorlati tapasztalatokról szólnak. (*A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái, Változatok és változások a mai magyar nyelvben, Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében*) Az erdélyi, romániai magyar nyelvhasználat néhány sajátosságáról, mint a kétnyelvű környezetben természetes kontaktusjelenségek, kódváltás, interferencia,

romanizmusok, transzilvanizmusok, több tanulmányban kapunk részletes leírást. Tapasztalatai szerint az anyaországi beszélőkkel szemben az erdélyiek jobban hivatkoznak a nyelvi hagyományra, jobban érzékelhető ma is a kulturális tradíciók, a szépirodalom szerepe az ízlés formálásában. A nyelvmegtartásra nézve számos kedvezőtlen körülmény jellemző a határon túli közösségekben: a demográfiai adatok néhol riasztóak (1992 és 2002 között 11,7 %-kal csökkent a magyar lakosság). A csökkenés okainak, összetevőinek (migráció, a társadalom elöregedése, gazdasági problémák, a felekezeti asszimiláció, az anyanyelvi oktatás hiánya, vegyes házasság, a közösségi szerveződés hiánya, a nyelvi jogok hiánya vagy nem kellő érvényesülése stb.) számba vétele szükséges ahhoz, hogy a nyelvvésztes megállítható legyen. A nyelvstratégia és nyelvi tervezés lehetséges feladatainak, a nyelvmegtartást segítő megoldásoknak a kidolgozása és megvalósítása szükséges a kedvezőtlen folyamatok visszafordításához.

A szociolingvisztikai tárgyú tanulmányok, előadások egyik központi témája az ún. határtalanítás, azaz a történelmi, politikai körülmények következtében szétagolódt Kárpát-medencei magyarság nyelvhasználatában tapasztalható eltérések ellenére, illetve azok jelenlétének el-és megismerésével annak elérése, hogy a magyar nyelv standard változata átfogóbbá, nyitottabbá, rugalmasabbá, a magyar-magyar kommunikáció zavartalanabbá váljon. (*A határtalanítás a magyar nyelvi tervezésben, A határtalanítás határai*). A határtalanítási program megvalósításához a keretet a Termini-hálózat biztosítja, amely több mint egy évtizede fogja össze a határon túli magyar nyelvi kutatóközpontokat, irányítja és végzi az adatgyűjtést, lehetőséget biztosít a folyamatos konzultációra a különböző régiókban munkálkodó kutatók számára úgy, hogy mindegyik központ kialakította már saját arculatát, fő kutatási területeit. A nyelvészek körében korábban az a vélemény alakult ki, hogy szükség van a különböző országokban eltérően fejlődött standard egységesítésére. A szótárakban, szakirodalomban is alkalmazott kodifikációt azonban semmiképpen nem szabad leszűkíteni a magyarországi, sőt budapesti standardra. Fontos annak meghatározása, hogy meddig terjedhet a teljes Kárpát-medencei magyarság számára hozzáférhető, megismerhető szókészlet. Itt is előtérbe kerül a terminusok (mint a kétnyelvűség, kódváltás, kölcsönzés stb) értelmezése, hogy egy-egy szó, nyelvi elem megítélését segítse. A beszélt köznyelv szintjén a legnagyobb a mozgástér, a szaknyelveket illetően viszont érthetően jóval szigorúbb az eljárás, itt az egységességre törekvés szükséges és sürgető.

A nyelvpolitika, a nyelvhasználat törvényi úton való szabályozása a kisebbségek életminőségének megítélésében alapvető szerepet játszik. Egy-egy állam viszonyulása a kisebbségekhez leglátványosabban ebben mutatkozik meg. Két tanulmányban olvashatunk kiemelten ezekről a kérdésekről, az egyikben Péntek János és Csernicskó István ismerteti részletesen, az összevethetőséget lehetővé téve Románia és Ukrajna ezirányú rendeleteit, lépéseit (*A határon túli nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája*), míg a másik Románia nyelvpolitikájáról szól (*Nyelvi jogok Romániában*). Az 1990 utáni kelet-közép-európai politikai átalakulás sok pozitív változást eredményezett, mégsem egyértelmű ezek általános jótékony hatása. Alapvető különbség mutatkozik a nemzetállamot erősítő, illetve a kisebbségi autonómiára való törekvést támogató szemlélet között. Romániában, az erdélyi nagyrégióban 20%-os a magyarság jelenléte, az állandó feszültség oka a törvényben leírtak és a gyakorlat közötti különbség, míg a politikai (és fegyveres) harcoktól felkavart Ukrajnában az ukrán és az orosz elfogadása-elutasítása a nyelvpolitika sarkalatos kérdése, a magyar nyelv ügye ehhez képest háttérbe szorul. Egy amerikai olvasók számára készült tanulmányban Románia nyelvpolitikáját részletesen ismertette Péntek János az élet minden területére kiterjedően elemzi a magyar nyelvhasználat

helyzetét, az akadályokat, lehetőségeket, hangsúlyozva a külső körülményeken túlmenően a belső jogigénynek, azaz a magyar nyelvű közösségek jogok betartását megkövetelő magatartásának szükségességét. Az a viszonylag rövid hozzászólás, amely a kisebbség fogalmát elemzi, nagyon fontos azért, mert segít (néhol némi szarkazmussal) számos példával illusztrálva megértetni annak a többség számára nem evidens negatív töltését (*A kisebbségi szemlélet néhány nyelvi vonatkozása*). A nyelvnek az identitás szerkezetében elfoglalt helyéről, mindennek a Kárpát-medencei magyar nyelvűek körében különösen kiemelt jelentőségéről, a kétnyelvűség típusáról, a nyelvcsere folyamatáról szóló 2006-os előadásban (*Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás*) olvassuk – mintegy a napjainkban oly sok feszültséget kiváltó autonómiatörekvések indoklásaként –: „az autonómia nem alternatívája az integrálódásnak, hanem feltétele, az autonómia nélküli integrálódás ugyanis egyenlő az identitás feladásával.” A kötetet záró tanulmány (*Változatok a változatosságban*) tudománytörténeti összefoglalást ad a magyar nyelvészeti kutatásokban az egységesülést, a standardizációt elsődleges folyamatnak tekintő, hagyományos irányzatot felváltó, a nyelvi változatosságot, a mobilitást a nyelvhasználatban is kiemelten vizsgáló szociolingvisztikai szemlélet előretöréséről. A 21. század kezdetén ez a változás tette lehetővé az összehangolt nemzetközi kutatást, a regionális változatok elfogadását, a külső régiókban tapasztalható folyamatok megismerését, a nyelvstratégia, nyelvi tervezés szerepének felfedezését és céljainak, feladatainak kidolgozását, érvényesítését. Végül arra a kérdésre, hogy a határon túli régiókban élő magyarság számára mit jelent a magyar nyelv, a választ az anyaországbeliek számára is megszívlelendően így fogalmazza meg: „Nem lehet teher, csak szárny lehet, amely fölemeli az embert. Nem jelenthet sem szégyent, sem megfélemlítettséget, sem hivalkodást, csak méltóságot.”

A könyvben a nyelvészeti témájú tanulmányok mellett három rövidebb interjú, kérdésekre adott válasz is található, *Egyes szám első személyben* cím alatt. Ezek személyesebb hangon szólnak a kalotaszegi szülőfalunak, a partiumi középiskolának és a kolozsvári magyar tanszéknek a gazdag kutatói-oktatói pálya indulásában és kiteljesedésében játszott szerepéről, Péntek professzor útjáról az érdeklődő, majd a tanszéki kutatómunkába bevont egyetemi hallgató „státuszától” a bő másfél évtizedig tartó tanszékvezetésig és az össz-magyar, illetve az erdélyi magyar közösség anyanyelvének, a nyelvhez való viszonyának, identitásának helyzetéről, a nyelv megtartásának lehetőségéről, az egységes magyar, s nem a kisebbségi létnek az elfogadásáról.

Valamennyi írás, tanulmány közös szellemiségét az alábbi kívánságban találjuk leghívebben összefoglalva: „[...] talán érthető, hogy én a magam és közösségem számára is a megnyugtató *jelzőtlen magyar* létet kívánom. *Magyar*, és nem *másféle magyar*.” Ennek érdekében, szolgálatában tevékenykedett évtizedek óta, és dolgozik továbbra is Péntek János.

B. FODOR KATALIN

PÉNTÉK JÁNOS (szerk.), **A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. Moldvai magyar–közmagyar rész. A–K.** Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2016. 524 l.

A legkeletibb magyar nyelvjárás, a moldvai magyar tájnyelv iránti lexikográfiai érdeklődés, a moldvai tájnyelv szótárának gondolata a 19. századba vezet vissza. A belsőleg tagolt nyelvjárás egység tulajdonképpeni szótári vizsgálatai a 20. század első felében indultak meg, és az északi, valamint a déli csángó nyelvjáráscsoportokra irányultak. A Wichmann György nevéhez fűződő előbbiek a moldvai magyar nyelvjárás kutatás „mindenkor legkiemelkedőbb”

munkáját eredményezték (CsángSz.), a Csűry Bálint elindította, szintén ígéretesnek mutakozó utóbbiak azonban a jól ismert okok miatt nem válhattak valóra. A részvizsgálatok nyomán a kolozsvári iskola moldvai nyelvjáráskutatási tervezete vitte tovább a moldvai magyar tájnyelv szótárának sürgető feladatát. Szabó T. Attila a tervezett kutatások egyik kiemelt célkitűzéseként taglalta a moldvai magyar nyelvjárási szótár elkészítését, amelynek egységes vagy nyelvföldrajzi szempontból tagolt jellegét az összegyűjtendő anyag természetétől, mennyiségétől tette függővé (l. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: Szabó T. Attila (szerk.) 1981. *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek.* V. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 512). A nyelvföldrajzi, nyelvjárás-monográfiai kutatások konkrét eredményeinek számbavétele alapján végül is egy egységes szótár távlati tervét fogalmazhatta meg: „Célkitűzéseink valórváltása érdekében folytatott munkánknak már eddig ismertetett eredményei is szilárd alapanyagát képezik egyben egy későbbi időpontban megszerkesztendő nagy csángó szótárnak” (i.m. 522).

A kolozsvári iskola moldvai magyar tájszótári tervének valóra váltására a 21. században kerülhetett sor a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet és a magyar tanszék keretében. Péntek János, a 2002-ben indult nagyszabású szótári munkálatok vezetője, a szótár szerkesztője, 2004-ben számolt be először a szótár tervéről, szerkesztésének gyakorlati és elvi problémáiról (l. *A moldvai magyar nyelv szótára – elvek és problémák.* In: Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* MNyTK. 221. sz., Bp. 180–196.), majd 2013-ban mutatványt is közölt a készülő munkáról a NyIrK hasábjain (Mutatvány *A moldvai magyar nyelv szótárából.* NyIrK 2013: 137–150). Több mint egy évtizedes kitaró munka eredményeként 2016 végén látott napvilágot a többkötetesre tervezett szótári munkának, *A moldvai magyar tájnyelv szótárának* első kötete (MMTnySz.).

A Németh Boglárka és Tánzos Vilmos lektorálta szótár munkatársai között Cs. Nagy Lajos, P. Dombi Erzsébet, Simoncsics Péter, Németh Boglárka, Demeter Éva, Fazakas Noémi, Hochbauer Mária, Juhász Tihamér, Katona Hajnal, Lőrincz Kinga, N. Császi Ildikó, Nyisztor Tinka, Szikszai Mária, Zsemlyei Borbála nevét találjuk. A szótári munkálatokat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Arany János Közalapítvány, a Bethlen Gábor Alap és az MTA Domus Hungarica támogatta.

A moldvai magyar tájnyelv szótára regionális szótár, amely a *Szamosháti Szótárt* tekinti mintájának. Összetett adatanyagából következően enciklopédikus jellegű munka, amely mindenekelőtt a moldvai magyarság nyelvi világáról, román dominanciájú kettősnyelvűségéről tájékoztat, de a moldvai népi kultúra, népköltészet, népi hiedelem, tárgyi kultúra, népi valóság legfontosabb fogalmairól is, következőképpen kulturális szótár is egyben.

A szótár adatanyagát a 20. századi moldvai magyar nyelvjárástani, nyelvföldrajzi, népköltészeti, néprajzi kutatások által feltárt, jórészt publikált nyelvi adatanyag képezi, amely rendkívül összetett, heterogén korpusznak bizonyul a moldvai magyar tájnyelv külső nyelvjárássziget jellege, nagymértékű szórványosodása, földrajzi, tipológiai tagoltsága következtében. A törzsanyagot nyelvföldrajzi és szótári adatok képezik, pontosabban a CsángA. 1949 és 1962 között lejegyzett adatai, illetve annak példamondatok, mondattörzsek által rögzített orvanyaga és a RMNyA. ide vonatkozó adatai, kiegészítve még Márton Gyula utólagos moldvai gyűjtéseivel is. A CsángSz. északi csángó anyaga képezi a szótári anyagot. A nyelvjárási kutatások által feltárt anyag kiegészül a 20. század második feléből származó néprajzi gyűjtésekkel (l. CsNm.), de Csűry Bálint, Balogh Ödön, Bosnyák Sándor tanszéki irattári anyagával is. Mindezek sorát Faragó József, Gazda Klára, Halász Péter, Ivácsony Zsuzsa, Murádin László, Pálfalvi Pál, Pozsony Ferenc, Tánzos Vilmos, Virt István saját gyűjtésű anyagai is gazdagítják.

Ami a MMTnySz. szerkezeti felépítését illeti, arról elmondható, hogy alapjaiban véve követi a hagyományos szótári struktúrát, de tekintettel az adatanyag heterogenitására, az átláthatóság, a könnyen használhatóság érdekében sajátos megoldások is jellemzik mega-, makro- és mikroszerkezetét egyaránt. A szótár megaszerkezetét egyedi tagolódású struktúra: egyik szerkezeti egységét a kétkötetes moldvai magyar–közmagyar szótár alkotja, a másikat pedig az egykötetes közmagyar–moldvai magyar szótár. A fűlszöveg az utóbbi kapcsán a következőket hangsúlyozza: „az elsőre visszautalva azt tartalmazza, hogy köznyelvi szavainknak milyen szavak, kifejezések felelnek meg a moldvaiban.”

A moldvai magyar–közmagyar szótár újonnan megjelent első kötetének megaszerkezetét a hagyományos szerkezeti egységekkel: a szótáron kívüli résszel és a makroszerkezetével, azaz a szótárral jellemezhető. A szótáron kívüli rész legfontosabbik információhordozója az *Előszó*, amely mindenekelőtt tájékoztat a szótár keletkezési körülményeiről, előzményeiről, de kitér a szótár anyagának összetételére, sajátosságaira, kifejti a szótár jellegét, körülhatárolja időbeli, térbeli keretét, taglalja a címszavak kérdéskörét, ugyanakkor ismerteti a szócikkek szerkezetét is. Az *Előszót* hivatkozott bibliográfia, rövidítésjegyzék, a településnevek jegyzéke, a hivatkozott és egyéb források, szakirodalom követi. A moldvai magyar településnevek jegyzéke kapcsán megjegyzendő, hogy hiánypótló névjegyzék. A szótári munkálatoknak köszönhető, első standardizált moldvai magyar település-névlistaként kiemelt jelentősége van.

A szótár makroszerkezetét, tulajdonképpen szótári része betűrendes elrendezést követ, és kiegészül *Az alkalmilag használt román szavak jegyzékével* is. A címszavak egyszavas szótári szavak, közöttük tulajdonnevekkel, személy- és helynevekkel (*ablak, ablaktányér, Ádám, Andrásfalva*). A szócikkek együtteséből álló mikrostruktúra alapjaiban követi a lexikográfiai hagyományokat. A mikrostruktúra alapegységei, a szócikkek kétféle típusúak: önálló szócikkek és utaló szócikkek. Az önálló szócikkek több szempontból mutatják be a moldvai magyar tájnyelv forrásainak alapján szótárazott szavait, arra törekednek, hogy az absztrahált szótári szavak élőnyelvi szóelőfordulásairól, illetve szóelőfordulásuk szóalakjairól is hiteles képet nyújtsanak, jelezve a forrásokból kirajzolódó élőnyelvi variabilitásukat, legfontosabb hangtani sajátosságait, szófaji, fogalmi jelentésüket, jelentéseiket, nyelvföldrajzi jellemzőiket, szóalkatani, mondattani vetületeiket, de néprajzi vonatkozásait is.

A szócikkek felépítése követi a lexikográfiai hagyományokat, ám a moldvai magyar szóanyag heterogenitása következtében jellegzetes eljárásokat is felmutat. A szócikkek élén a tipografikusan is kiemelt címszó áll. A szóanyag heterogenitása következtében azonban a tájszótárak köznyelviesítő törekvése nem érvényesülhetett maradéktalanul a címszavak kialakításában. Péntek János az *Előszó*ban mindezzel kapcsolatban a következőket hangsúlyozza: „A moldvai esetben ennek az elvnek a mechanikus érvényesítése következményeiben meglehetősen nagy volt az ezáltal jelentősen csökkentette volna ennek a nyelvváltozatnak a köznyelvhez viszonyított, a szókincsben is megmutatkozó reálisan meglévő távolságát. Márpedig ebben az esetben sem a túlzott közelítés, sem a szándékos távolítás nem lett volna szerencsés. Ezért olyan szavak, szóalakok is címszóként szerepelnek, amelyeknek a lexéma volta inkább csak a moldvaiban nyilvánvaló” (8). Így címszóként szerepelnek az *abapostó, ablak, abrak* köznyelvi típusú lexémák mellett tájszó típusúak is: *béménén, csürke, észszáll*, de a tárgyas igék tárgyas: *ad(ja), ádunál(ja), akasztal(ja)*, az igtelen igék igtelen alakjai: *áll(ik), bír(ik), elvesz(ik)*, ugyanakkor a főnevek gyakran használatos birtokragos alakjai is: *agy(a), áll(a), al(ja)*.

A címszót a forrásokban szereplő hangalakok változatok követik kurzív betűvel, nagyolt fonetikai lejegyzéssel, amely feltünteti a zárt *ĕ*, az illabiális *ă*, a hosszú *â*, *ē* han-

gokat, a velárisokat román *ă*, *î*-vel jelöli, a mássalhangzós jelenségek köréből pedig a köznyelvitől eltérő hasonulásokat tükrözteti. A címszóval megegyező hangalaki változatokat tilde (~) helyettesíti. A fonetikai lejegyzés természetéből következően „a szótár anyaga pontosabb fonetikai elemzésre nem használható” (9). A forrásmunkákból összegyűjtött variánsok lokalizálása földrajzi és tipológiai szempontokat követ, és általános, földrajzi, tipológiai megoszlástól független előfordulásra utaló ált., mezősi és székelyes típust jelző *mez.* és *sz.*, ugyanakkor településnévi rövidítésekkel történik. A lexikális változatok nyomán a címszó szófajiságát jelző rövidítés következik, majd a címszó magyar, román és angol nyelven megadott jelentése. A többjelentésű szavak esetében tipográfiai kiemelt arab számok sorrendjében következnek a jelentések. Az egyes jelentéseket gondolatjellel bevezetett példamondatok, esetenként mondatrészletek követik megfelelő lokalizálással. Mindezek nyomán a szócikk feltünteti a címszó kicsinyítő, illetve igék esetében gyakorító szóalakjait, jelzős és igei szó szerkezeteit, frazémáit, helynévi alakulatait **Kics.**, **Gyak.**, **Sz.**, **Kif.**, **Fr.**, **Hn.** rövidítésekkel bevezetve, ugyanakkor **Nr.** jelzéssel az adat néprajzi fontosságára is felhívja a figyelmet. A szócikk végén sorakoznak a címszóra vonatkozó alapvető források rövidítései, amelyek a további kutatások számára is eligazító jellegűek, majd utalások zárják a szócikket.

A moldvai magyar tájnyelv szótára az elmondottak alapján felbecsülhetetlen értékű, újszerű lexikográfiai kiadvány, amely több mint egy évszázad moldvai magyar nyelvjárási, néprajzi kutatásainak szintézise. A szótár összetett nyelvi anyagának lexikográfiai szempontokat követő leírásával részletes, árnyalt képet nyújt a két nyelvű, a nyelvcsere határához érkezett moldvai magyarság nyelvjárásáról, népi kultúrájáról, így elengedhetetlen kézikönyv a nyelvjáráskutatásnak és társtudományainak egyaránt, de a moldvai magyarság iránt érdeklődő nagyközönség számára is izgalmas kézikönyvnek bizonyulhat.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

PÁPAI PÁRIZ FERENC, **A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen kollégium alapítása és története.** Kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése: Rác Emese. Az Erdélyi Múzeum–Egyesület kiadása. Kolozsvár, 2016. 204. l.

Az újabb és régebben megjelent teljes iskolatörténetek vagy iskolatörténeteket érintő írások, mint például Koncz József *A marosvásárhelyi evang. ref. kollégium története* (1557–1895) c. munkája, Nagy Géza *A Bethlen Kollégium tudományos gyűjteményének története* c. írása vagy Veress Endre *A nagyenyedi kollégium jegyzői és Nemes Oskolai Tanácsa* c. tanulmánya mellett most a nagyenyedi Bethlen-kollégium Pápai Páriz Ferenc által megírt, teljes történetét veheti kezébe az érdeklődő olvasó.

A Pápai Páriz Ferenc-féle kollégiumtörténetet a sajtó alá rendező Rác Emese előszava vezeti be. Ebből kiderül, hogy a kötet több szempontból is hiánypótló munka. Egyrészt most lát először nyomdafestéket Pápai kollégiumtörténete mind magyar, mind latin nyelven, másrészt a kollégiumi tanár külföldi kapcsolataira rávilágító, eddig csak részleteiben kiadott levelek (Nagy Géza) most egészükben kerülnek publikálásra. Rác Emese itt ejt szót a szövegközlés során alkalmazott szövegkritikai, filológiai eljárásokról, ill. a kéziratok lelőhelyére is utal, azonban ezek részletes vizsgálatát a szövegkiadást kísérő tanulmányában ejti meg. Az Előszót a magyar nyelvre fordított kollégiumtörténet követi. A fordítás Imregh Monika

klasszika-filológusnak, a Károli Gáspár Református Egyetem tanárának munkája. Kétségtelen, hogy kitűnő munkát végzett a fordító, hiszen a szöveg stílusa könnyed, gördülékeny, könnyen olvasható. Meg kell jegyeznünk, hogy tapasztalt fordítóról van szó, aki Bod Péter *Erdélyi románok története* c. munkáját is átültette magyarra (2012). Imregh Monikának is megjelenik egy rövid tanulmánya a kötetben, amelyben a fordítás nehézségeiről számol be. Ilyenképpen a barokkos stílus visszaadása mellett problémás volt a görög kifejezések, mondatok átírása és magyarra való átültetése. A latin szöveg rekonstruálása és fordítása tehát csapatmunka eredménye, hiszen Rácz Emese gondosan összevetette az autográf kéziratot a másolatokkal, majd átírta azt. A latin nyelvű szöveg korrektúrázása Dóczy Örs munkája. A fordító rámutat a korábban részleteiben megjelent levelek fordítási eljárásaira, s ezeket egybeveti saját választásával, ugyanakkor rámutat néhány fordításbeli hibára is, amelyek a korábbi kiadást érintik. Helyenként nem a szó szerinti, hanem az értelembeli egyezést helyezi előtérbe, ezáltal is segítve az olvasót a szövegértésben. A kötet névumai között említhető az az epitáfium is, amelyet Pápai Páriz munkatársának, Csernátoni Pálnak halálakor írt, s amely szintén most jelenik meg először magyarul. A fordító amellett, hogy röviden utal Pápai Páriz költői tevékenységére, kiemeli az epitáfiumban megfigyelhető horatiusi hatást, s ezáltal a költemény érdekességére, újszerűségére is reflektál.

Visszatérve a kollégiumtörténet magyar fordítására, megjegyzendő, hogy a magyar szöveghez kapcsolódó lábjegyzetek jelentős mértékben könnyítik az olvasó időben, térben és különböző kultúrákban való eligazodását, segítik a történelmi és kulturális kontextus jobb átlátását, nem is beszélve az itt feltüntetett szakirodalmi hivatkozásokról, amelyek az érdeklődőknek útmutatásként szolgálnak. Pápai kollégiumtörténete nem csupán iskolatörténetként olvasható, hanem olyan sokoldalú műként, amely egyszerre tartalmaz egyháztörténeti vonatkozású részeket, kapcsolattörténeti reflexiókat, ill. valós, történelmi eseményekre való utalásokat, hiszen a 18. század eleji nagyenyedi labandulásnak Pápai is résztvevője volt. A fordítást a latin nyelvű kollégiumtörténet követi, majd Rácz Emese tanulmánya olvasható. A tanulmány szerzője a kollégiumtörténet kéziratot másolatának feltárására vállalkozik, ill. az eddig ismert kollégiumtörténeteket állítja egymás mellé, s elemzi ezeknek egymáshoz való viszonyait. A felsorolt példányok ismerete és elemzése, az ok-okozati összefüggések tárgyalása szakmai jártasságra, pontos filológiai munkára utalnak, hiszen a tanulmányban jól nyomon követhetők azoknak a tudósoknak, esetleg egykori diákoknak és tanároknak kezdeményezései, akik az Alma Mater történetének megörökítésére vállalkoztak (Vásárhelyi Tőke István, Bod Péter, Benkő József és mások.). Az adatokban bővelkedő tanulmányt helyenként táblázatok és diagramok egészítik ki. Például a kollégiumtörténetek időrendi ábrázolását bemutató táblázat meggyőzően láttatja ezek keletkezéstörténeti folyamatát, ill. lényegre törően mutat rá az egyes variánsok lelehelőhelyére, az ezek között fennálló viszonyokra, hasonlóságokra, különbségekre.

A tanulmány szerzője a Pápai-féle írást művelődéstörténeti kontextusba ágyazza, bemutatja a tudományos, oktatási intézmények létrehozására vonatkozó kezdeményezéseket és azok megvalósulását, a kollégium külföldi kapcsolatait, kiváló tanárait és diákjait, különböző tisztségviselőket, ill. a protestáns egyház korabeli problémáit. A tanulmány utolsó része az 1704-es labandulás eseményeiről értekezik, s kritikusan viszonyul bizonyos megállapításokhoz. Példaként említhetjük azt a meglátást, miszerint az enyedi ellenállás nélkül hagyták lemeszárolni magukat. (Rácz Emese megjegyzi annak valószínűségét, hogy az enyedi diákok, különösen azok, akikkel fegyelmi problémák is voltak, ne vették volna fel a harcot az ellenséggel. 143. o.) A tanulmányt Imregh Monika írása követi,

majd a források jegyzéke, a primér és szekundér irodalom. Végül a személy- és helynevek mutatója következik. Ez, informatív jellegének köszönhetően, segíti az olvasót az események térbeli, időbeli elhelyezésében. A kötetet a román és angol nyelvű ismertetés, a képmelléklet és a tartalomjegyzék zárja. A képmellékletek között láthatók tanárportrék (Pápai Páriz Ferenc, Opitz Márton, Johann Heinrich Alsted), a kollégium ügyét külföldön előmozdító Paul Fuchs és Daniel Ernst Jablonski portréja, Johann Ludwig Rabutinnak, a császári hadak erdélyi parancsnokának képe, továbbá Pápai munkájának és a munka másolatának egy-egy oldala, a nagyenyedi ókollégiumról való archív fénykép is.

A kötet a háromszáz éve elhunyt Pápai Páriz Ferencnek állít emléket, és az ő szellemét tartja ébren a köztudatban. Rácz Emese a kiadványt azoknak ajánlja, akik érdeklődnek a református kollégiumtörténet(ek) iránt, ill. a Bethlen-kollégium mindenkori közösségének, egykori és jelenkori tanárainak és diákjainak. Jelen sorok írója mindazoknak ajánlja a kiadványt, akik betekintést szeretnének nyerni a 17. század végi, 18. század eleji erdélyi művelődéstörténet valamely szegmensébe, esetleg elmerülni abban: egyház- és iskolaügyek; külföldi kapcsolathálók, viszonyrendszerek; történelmi események mikrovilágában, amelyek egyszerre vannak jelen a nagyenyedi tudós tanár, Pápai Páriz Ferenc munkájában.

CSATA ADÉL

ÚTMUTATÓ A TANULMÁNYOK ELKÉSZÍTÉSÉHEZ – FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A folyóirat szerkesztésének megkönnyítése céljából kérjük a tisztelt szerzőket, hogy szövegeiket az alábbi követelményeknek megfelelően készítsék el:

I. A tanulmányt Windows alatti Word-fájlban várjuk (.doc vagy .docx formátumban kimentve). Kérjük, hogy a megszerkesztett anyagokat a következő e-mail címre küldjék el: nyelvirk@gmail.com

A szöveg terjedelme **max. 25 oldal** (Times New Roman betűtípussal, egyes sorközzel, 12 pontos betűvel). Kérjük, amennyiben lehet, mellőzzenek minden előzetes tördelési műveletet.

A tanulmány jellegű írásokat lektoráltatjuk. A beérkezett írások megjelenésének, megjelenési idejének, sorrendjének meghatározása a felelős szerkesztő illetékességi körébe tartozik.

II. A TANULMÁNY SZERKEZETE

A. Az a kérésünk, hogy a tanulmány főbb szerkezeti részei ilyen sorrendben kövessék egymást:

1. A tanulmány szerzőjének a neve: 10 pontos VERZÁLIS betűtípussal
2. Munkahely (intézmény), város, e-mail cím
3. A tanulmány címe: 12 pontos VERZÁLIS betűtípussal
4. A tanulmány alcíme – ha van: 12 pontos normál betűtípussal
5. Magyar nyelvű kivonat (kb. 2000 leütés): 10 pontos betűtípussal
6. Kulcsszavak magyarul (5)
7. A tanulmány törzsszövege (arab félkövér számokkal tagolva, esetleg decimális továbbtagolással, pl. 1.1., 1.2., 2.1., 2.2. stb.): 11 pontos betűtípussal
8. Hivatkozások
9. Mellékletek – ha vannak
10. Román nyelvű cím: 10 pontos VERZÁLIS betűtípussal
11. Román nyelvű összefoglaló (Rezumat – kb. 2000 leütés): 10 pontos betűtípussal
12. Kulcsszavak románul (5)
13. Angol nyelvű cím: 10 pontos VERZÁLIS betűtípussal
14. Angol nyelvű összefoglaló (Abstract – kb. 2000 leütés): 10 pontos betűtípussal
15. Kulcsszavak angolul (5)

B. A **Jegyzetek** lábjegyzetek legyenek (NEM végjegyzetek). Kérjük a lábjegyzeteket 9 pontos betűtípussal szedni.

C. Az összefoglalók lefordításáról a szerzők gondoskodnak, akárcsak az összefoglalók kompetens anyanyelvi beszélő által való nyelvi lektoráltatásáról. A román és angol nyelvű összefoglaló terjedelme kb. 2000 leütésnyi legyen.

D. Kérjük, hogy az esetleges mellékleteket külön dokumentumba elmentve is juttassák el hozzánk!

III. A HIVATKOZÁS MÓDJA

A szakirodalmi források megjelölését a szövegbe kell beépíteni (pl. Lightfoot 1998: 123), ne lábjegyzetben szerepeljenek. A szakirodalom teljes listája az IRODALOM pontban szerepeljen a kéziratban. A folyóiratok nevéként ne használjunk rövidítéseket. Azaz Magyar Nyelvőr vagy International Journal of the Sociology of Language stb., NEM pedig *Ny* vagy *HSzL*. Szótárak, adattárak, kézikönyvek hivatkozása az általánosan elfogadott rövidítéssel történik, pl. ÉrtSz, SzT.

Folyóiratcikk:

Embick, David 2004. *On the Structure of Resultative Participles in English*. Linguistic Inquiry 35/3: 355–392.

Szili Katalin 2001. *A perfekтивitás mibenlétéről a magyar meg igekötő funkciói kapcsán*. Magyar Nyelv 97: 262–282.

Kötet:

Comrie, Bernard 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press, Cambridge.

Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség – különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tanulmány/fejezet kötetben:

Kratzer, Angelika 1995. *Stage level and individual level predicates*. = Gregory N. Carlson–Francis Jeffrey Pelletier (szerk.): *The Generic Book*. The University of Chicago Press, Chicago. 125–175.

Wacha Balázs 1992. *A mondat szórendje*. = Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika. Akadémiai Kiadó, Budapest. 155–209.

Internetes hivatkozás (zárójelben a letöltés dátumával):

Bartos Huba 2008. *The syntax of Hungarian -vA adverbial participles: A single affix with variable merge-in locations*. <http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/adv/AdvCh4.pdf> (2009. 01. 01.)

Doktori disszertáció:

Bene Annamária 2005. *Az igék bennható–mediális–tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.

IV. RECENZÍÓ SZERKEZETE

A recenziók könyvismertetések terjedelme ne haladja meg a 4 oldalt (12 pontos Times new roman betűtípussal). Az ismertetett művet a következőképpen kérjük bemutatni:

KABÁN ANNAMÁRIA – MÓZES HUBA, **Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében**. Esszék, szövegteni megközelítések. Bótor Kiadó. Miskolc, 2014. 123.

Lőrincze-emlékkönyv születésének 100. évfordulójára. BALOGH FERENCNÉ (szerk.), Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2015. 180+26.

V. EGYÉB FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A. A tanulmányt Word dokumentumként várjuk, 12 pontos Times New Roman betűtípussal. Az oldalbeállítás legyen A4-es lap, mindenhol 2.5 cm-es margókkal. Mindenütt egyes sorközt kell alkalmazni (tehát nem másfelest, duplát stb.), térköz nélkül (tehát: a bekezdés előtt és után 0 pont, vagyis nem Auto), sorkizárt igazítással. A bekezdések első sorának behúzását a bekezdésformázással oldjuk meg, 1 cm-es bekezdés-behúzással (tehát nem tabulátorral). A szövegben hangsúlyozásra lehetőleg ritkított betűtípust használjunk 1 pontos értékkel. Aláhúzást ne alkalmazzunk! A *kurzíválás* fő funkciója a szövegkiemelés (idézetek, szövegrészletek stb.). A tanulmányt tagoló címeket és alcímeket **félkövér** kiemeléssel jelöljük, címsorformázás nélkül. Ne használjunk automatikus számozást és automatikus felsorolást! Ágrajzokban használjunk megfelelő méretű betűket, hogy ha a végső tördeléshez kicsinyíteni kell őket, maradjanak jól olvashatók. Ha valamilyen speciális betűkészletre van szükség, kérjük az illető betűtípust. TTF fájlját is mellékelni.

B. Idézőjelek és egyéb írásjelek:

A jelentések megadása egyszeres '...' típusú idézőjellel szerepeljen, pl. *reprint* 'hasonmás kiadás'. Az idézetek nyitása alsó „, formájú idézőjel, a zárása felső ” formájú idézőjel legyen, pl. „...”.

A hosszú kötőjelet kérjük a helyesírási szabályzatnak megfelelően használni: ha „től–ig” értelmi viszonyról van szó, például oldalszámoknál, évszámoknál; gondolatjelként; többszerzős műveknél a szerzők neve között. Ha a szerzőknek csak a vezetéknevét tüntetjük fel (főszövegben), ne legyen a kötőjel előtt és után szóköz. Ha a szerzők keresztnéve is szerepel (a hivatkozások részben), akkor legyen szóköz.

A lábjegyzetet jelölő számot a főszövegbe írásjelek után kell beszúrni, nem a szó és az írásjel közé (pl. ...*definálja*¹ *mert* ↔ *definálja*¹, *mert*, illetve ...*hozott*¹ ↔ *hozott*¹.)

C. Táblázatok, ábrák, képek, diagramok

A táblázatokat és ábrákat kérjük folyamatosan számozni (**1. ábra; 1. táblázat** – félkövérrel szedve), és lehetőség szerint önálló címmel ellátni. Ez esetben az ábra vagy táblázat szó után pont kerül, és utána nagybetűvel kezdődik a cím. (A cím végére értelemszerűen nem kell pont.) A felirat az ábra vagy táblázat alá kerüljön, 10-es betűmérettel (ez legyen a táblázaton belüli szöveg betűmérete is). Kérjük, lehetőség szerint kerülje a színes ábrákat, diagramokat, illetve vegye figyelembe, hogy az eredetileg színes képek, diagramok esetében szűrkeskálás nyomtatásban máshogy látszanak a különbségek. A diagramokat úgy kérjük megszerkeszteni, hogy a laptükröknek megfelelő kicsinyítéskor is olvashatóak legyenek a feliratok. Excel-táblázatból generált diagramok, táblázatok esetében kérjük csatolni az Excel-fájlt is; a többi ábrát, képet .jpg vagy .tif formátumban mentse el, és külön fájlban is mellékelje. Szövegdobozokat, kérjük, ne használjanak, mert azokat a tördeléshez nagyon nehéz átrendezni, illetve a nyomtatott oldaltükrök méretéhez igazítani.

Köszönettel,
a szerkesztők